Ivan Sabolić

SELO BELOVEC

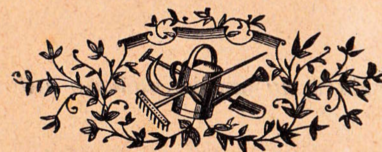
15093

CIJENA DIN 40.—

Martinčević Nada

1940 g.

Biblioteka

„Prosvjeta"

NAKLADA:
Biblioteka »Prosvjeta«
(Vl. Stj. Barić)
Zagreb, Kosirnikova ul. 50

Fotomontažu na omotu načinio autor sam.

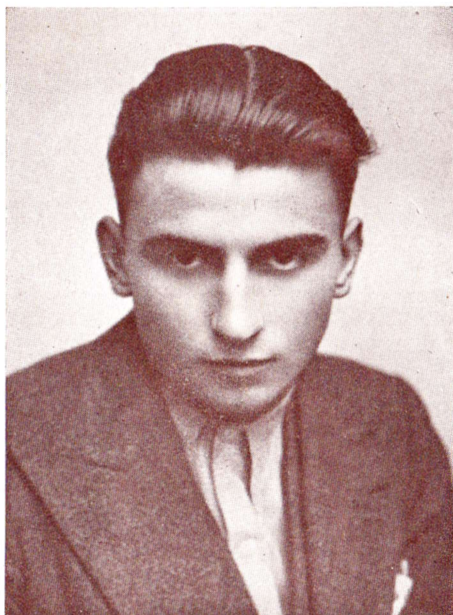
Tiskara C. Albrecht (P. Acinger), Zagreb, Radićeva 26

Klišej fotomontaže izrađen u cinkografiji
»Tehno-kliše«, Zagreb, Gundulićeva ul. 16

Ivan Sabolić:

Selo Belovec

Zagreb 1938

Ivan Sabolić

Prije svega:

Stvari ovdje objavljene to nisu pripovjesti o nekoj zajednici niti o nekom zajedničkom mišljenju sela i seljaka, jer to u životu sela i ne postoji.

Isto onako kao što su rasparčani seljački posjedi, isto tako rasparčane su im i misli.

Sve je pojedinačno, zajedljivo, sebično i suprotstavlja se jedno drugome.

Postoji samo težak, zajednički težak, ali pojedinačno shvaćan i tumačen život seljaka, u kojem i o kojem oni, već prema sposobnosti i znanju, izražavaju svoje misli (iako često misle i obratno! . . .) i prema tome i rade, ali sve je to bez nekog svijesno određenog i zajednički ustremljenog stava.

Osim toga postoje katkada samo neka psihološka raspoloženja u kojima seljaci, većinom pod utjecajem demagoga polunesvijesno i uvijek nesigurno i na momente, pristaju uz ovog ili onog, ili kako se to obično kaže uz ovaj ili onaj »pokret«.

Jer o sposobnosti i taktici onih koji daju »riječ narodu«, ovisi i »narodna volja« i »javno mnijenje«...

A osjećaji naroda niti su kao kolektiv poznati niti se kao kolektiv mogu iznašati i prikazivati.

Svaki čovjek ima svoju glavu i svaki misli »po svojem ćefu« pa su tako rijetki i pojedinci koji bi se posve razumjeli, a da se i ne govori o jednom selu ili dapače o čitavom kraju.

Sitni su ljudi, sitan je svijet, sitna je i zajednička misao i ako ništa drugo, a ono baš gospodarski položaj i duševne sposobnosti ljude još najviše usitnuje i sitnima pravi.

Zbog toga i ova knjiga jeste samo ogledalo u kojem se zrcali život pojedinca u odnosu između svoga »ja« i okoline u kojoj živi, jer pojedinac zapravo kao živo i djelatno biće jedino i živi.

Kolektiv mase ili množine kao djelatni elemenat — bilo u radu, bilo u mišljenju — o kojem bi ovisio obezbijeđeni život pojedinaca u sklopu jedne idejne cjeline i jednine, takav kolektiv ne postoji, a pitanje je dali bi uopće i mogao postojati.

Do danas ljudi još nisu dokazali da mogu svi jednako misliti, pa prema tome je istina i ovo što sam gore napisao.

Selo je svijet sitan i raznolik (kao i grad!), pa je i kao cjelina nemoguć, a da i ja, uz tolike druge napuhaće i »ideologe« napuhavam selo kao neki »svijesni, ideološki« mjehur — nema smisla ni svrhe.

Napisao sam ovu knjigu u svojim najmladim danima, pa vidim i danas da sam i onda dobro gledao — jedino možda da nisam ljude poznavao tako dobro kao što ih danas poznajem...

Ali — život je škola — teška i bolna, no i korisna.

I zato čemu da lažem i varam i sebe i druge sa nekim svijesnim i ideološkim mjehurom, kad bi se taj mjehur u ovom sitnom i sitničavom životu sela i seljaka i onako raspuknuo i nestao kao da je od sapunice!

Peteranec 28/VII. 1938.

Zagreb 26/VIII. 1938 .

Ivan Sabolić

Dozvolite da Vam reknem...

....Ove priče niknule su u vremenskom razdoblju od dvije godine: 1933 i 1934. Bio sam tada star tek dvadeset godina i kada bi ih danas ponovno pisao bile bi možda drugčije. Danas su i vremena druga. Val vremena prešao je preko sviju nas; mnogi su daleko odmakli, mnogi još dalje zaostali, a selo Belovec kao stara ura škrebetaljka stalno radi, kuca, šumi mislio bi čovjek: nezaustavljivo ide napred! A kad tamo samo život ide, a kazaljka napretka plaho podrhtava kao da razmišlja: bili napred ili natrag... Nezna se kud će, jer to ne ovisi o belovčanima. Oni su jadni nesvjesni jaganjci koji svojom krvlju i znojem natapaju žrtvenike i oltare na kojima kruh raste, a životi se rađaju i ginu, oltare koji se zovu: majka zemlja.

* * *

Neki od ovih radova objavljeni su u nekim naprednijim časopisima, ali skraćeni i korigirani. Ovdje su prvi put potpuni i neispravljeni.

Danas, ponavljam, napisao bi te iste stvari drugačije, — dapače postojala je velika namjera da ih preradim, — ali ne, neću! — Proživio sam mnoge od časova ovdje iznešenih bilo kao sudionik, bilo kao posmatrač; nastojao sam i gledao da razumijem i shvatim okolinu i stvari i — najzad — i sebe samoga; borio se i lomio da iznesem proživljeno onako kako sam to svojim dvadesetgodišnjim očima gledao — a da kod toga ostanem vjeran duševnom i društvenom životu Belovca i belovčana — i ja nisam mogao naći razloga da to preradim. Možda je bolje ovako.

To su početci — mali početci. Manjkavi, slabi; neobrađeni i grubi, ali to su časovi moje mladosti koje više nitko ne može ni vratiti, ni ispraviti, ni poboljšati, ni veselijima učiniti; dio one moje rane mladosti sa toliko preloma i borbi. A od svega toga evo, jedan mali komadić, jedan mali isječak, — ja pokušah da vam dam .

No ne zaboravite: to je samo komadić. — I početak!

Peteranec mjeseca svibnja 1937.

Ivan Sabolić

O selu Belovec

Ravnica. Uska i duga ravnica, izgleda kao ogromno izdubeno korito, kopanja ili valov iz kojega jedu konji, goveda ili svinje. Ravnica tu i tamo valovita, obrasla gdje gdje grmljem i šumicama proteže se u daljinu na stotine, a u širinu na dvadeset do pedeset kilometara. Izgleda kao naborano lice, puno malih brazgotina i bradavica, čovjeka patnika.

Tom ravnicom ispreplele se uske, bijele niti u ljetu prašnih, u jesen, zimu i proljeće kaljavih i blatnih cestâ. Na njima često zaglibe kola do osovina, ili se uzvitlaju gusti oblaci bijele prašine; katkada se začuje vesela ili pijana pjesma stanovnika tog »korita«, često projuri po koji automobil, a tu i tamo uz cestu vide se prosjaci i beskućnici gdje spavaju u grabi ili pijanice kako povraćaju...

Tim cestama povezana su sela ove ravnice. — A sela su tu gusta. I velika. I govore neki ljudi i iz sela i iz grada: — »to su bogata sela«. Dakle bogata. Onako kako već ljudi mogu biti bogati. Jedni svim mogućim bogatstvima: imanjem, kućama, hranom i novcem, a drugi dugovima, bijedom, gladom i neimaštinom. I neznanjem. A govore ljudi i u toj »kopanji«: da ni svi prsti na ruci nisu jednaki...

Lijevom stranom — gledano prema istoku — podno niskih i strmih brežuljaka teče jedna velika rijeka. Šumi i buči ona svojim koritom, valja drveće i granje, trga zapuštenu obalu i odnosi plodnu zemlju tog — kako vele »bogatog kraja«. Hirovita je i promjenljiva ta rijeka, što stoljećima šumi ovom ravnicom. Tek što je načela plodnu obalu, odnesla seljačku muku i trud, već skreće na drugu stranu da i tamo uzme svoj dio. A iza sebe ostavlja pustoš. Šljunak i pijesak.

Tada se tu pojave prve grančice nove biljke: vrba. Na mršavom tlu izdanci slabi i tu ovo drvo poprima grmoliki oblik. Ti grmovi postaju sve gušći, čestim deranjem rijeke proširivani, i — kroz stoljeća nastali su tu prostrani vrbini šibici. Šumu njihovog lišća pridružuje se često šum i klokotanje vode nabujale i podivljale rijeke što se razlila preko obala. A škripi i jecanju rijetkih visokostablastih javora, hrastova i vrba, što tu i tamo rastu uz samu obalu, pridružuju se često uzdasi i suze od rijeke i drugih nevolja ogoljelih seljaka, stanovnika te ravnice.

Kraj »bogat i napredan«. Marva najboljih pasmina, debela i dobro uzgajana; zemlja ne baš previše rodna, ali prilično dobrom obradom postizavaju se dosta dobri žetveni prinosi. Šume, nekoć bogate hrastom i bukvom sada su male i mlade. Državne još kako tako, ali imovne općine nikako. Sve je otišlo... Razni izvoznici »u doba dok se dalo«, t. j. poslije rata, izvezli sve drvo. Ostala šikara i mlado. — Tada se živjelo! — Danas? Seljaci kradu i kupuju svoju vlastitu šumu, pate se da zgriju svoja ogoljela tjelesa, a izvoznici, oni su osigurani. Šume prodane i izvezene, a pare ostale u žepovima i kasama... I dalje, dalje ništa...

Ljudi. Ljudi kao i svugdje ljudi. I dobri i zli. Većinom seljaci. Seljaci koji su najvećma primili sve izvana. Počam od uzgajanja švicarskog simentalnog goveda, oldenburškog i belgijskog konja, jorkširske svinje, do leighornske kokoši, emdenske i tuluške guske i angorskih kunića. I nošnja je tu »izvana«. Skoro bi rekao »gradska«, no pristala i ukusna. To vrijedi za svetačku. Svakidanja, to je u većini prljava, pokrpana i poderana. — »Prava seljačka«...

Pod utjecajem razvitka općih društvenih prilika u svijetu ljudi toga kraja razvili su se od prilike ovako: svaki dom, država za sebe, i međa — to je granica! A dva brata to su začetci novih dviju država. Samo još treba i drugome kuća i gotovo. Ako ne, tada zlo. Dva naroda u jednoj državi. Nastaju svađe i svršetak svega je dioba. Dijeliti se mora pa makar obadva u dug i makar se poslije ne živjelo nego životarilo. I tada su si opet bliski. Razgovaraju i — ako treba — i trguju. A trguju kao trgovci. Tu nema bratstva. — »Koliko drugi dâ za toliko i tebi!« — Jer vele: — »Ako smo si mi braća, nisu si kese sestre!...« A u trgovini nema čutljivosti, samilosti i čovječnosti. Trgovina je trgovina.

Dakle, razvoj ljudi i prilika išao je tu potpuno pojedinačno, osobeno — ili kako vele gradski ljudi — individualno. — I same kućne prilike kod svih seljaka u tom smjeru su ustremljene. Tako, kada se sin — bez obzira jedinac ili ih ima više — oženi, iako živi na istom gospodarstvu i pod istim krovom sa svojim roditeljima on već samostalno raspolaže i gospodari sa zemljom, novcem i svime što mu je žena donijela kao miraz. Jede i spava u kući roditeljskoj, »osebunjak« t. j. ženin miraz stalno raste, povećava se i tu je već zametak diobe i — »nove države«.

Izgleda da se razvojem društva i ljudi u takovim prilikama razvila i u ovim krajevima, kao i kod svih seljaka i malih ljudi i posebna društvena, »socijalna«, svijest. Tu su seljaci socijalno »svijesni« u pravcu pojedinačnom. Tako su vrlo rijetki ljudi na selu (danas već i takovih ima sve više!) koji nebi darovali prosjaka, invalida ili inače neopskrbljenog čovjeka, kojeg je njegov položaj prisilio da se protuče kroz život time da moli i prosi milostinju. I ako je to težak i ropski položaj, ljudi ga drže i pomažu... Dakle u tom pravcu ljudi — seljaci tog kraja, društveno su razvijeni do te granice — i pomažu nevoljne, ali inače neku zadružnu, drugarsku ili kako obično kaže, kolektivnu svijest, nju oni ni malo ne poznaju. Individualnost je potisnula. Za velike zadružne korake, za kolektivnu svijest kojom bi i sami sebe podigli k boljem životu toga u njih nema. Njihov razvitak nije se u tom pravcu još ni razvio i tu su oni bijedni... Žive samo za sebe. Debeli konji, tuste

krave, i ugojene svinje, zatim nadijeliti siromaha to je sve. K tome još molitva i nada za »drugi svijet«. I za to se živi... A sve one pripovjesti o »svijesnom našem seljaku« nije ništa drugo nego podlo kađenje, dizanje repa i obična demagogija kojom si gospoda učvršćuju pozicije u redovima ovih bijednika.

Tu, u tom »koritu« u kojem se jede, spava i množi; tu gdje su pojedinci za velikom kolektivnom sviješću za podignuće svih ljudi k boljem životu još vrlo rijetki »zanešenjaci«, kao što su prije hiljadu devetstotina godina bili Krist i njegovi apostoli; tu u toj ravnici vladaju dva boga. Jedan je tamo gore — ljudi vele i vjeruju »tamo gore«, — njemu se mole, njega prose, — kao što i njih oni bijednici i prosjaci prose koru kruha, — i od njega se pomoći i izbavljenja nadaju, a drugi, drugi bog to je — kruh! Njega u tom kraju ima dovoljno i tek kad bi njega ponestalo, razvitak drugarstva i zajedničke kolektivne svijesti bio bi brži i neminovniji. Tek onda bi se ti ljudi uzdigli od individualne, pojedinačne, socijalne svijesti k zajedničkoj suradnji i k velikoj težnji prosvjete, znanja i poboljšanja općih ljudskih prilika. I tek tada bi se javile i mnoge sumnje u puno toga u što se još, i u ovom »koritu«, i u drugim ravnicama i plodnim krajevima vjeruje...

Uz ove i ovakove prilike, uz dva boga u koje se vjeruje, uz slabu prosvjetu i veliko, upravo bijedno neznanje, ovom izbrazdanom, šumarcima i šikarama načićkanom ravnicom teče jedan poseban i nepoznati život. Usprkos vjere u jednog boga tu cvjeta praznovjerje; usprkos vladavine boga — kruha tu ima mnogo bijednika i prosjaka što mole i prose, i koji iskorišćavaju i »žive« od individualne, pojedinačne, društvene svijesti podravskih seljaka. Taj život nije ništa neobično, ni nemoguće, ali taj život je u svojem »srcu«, u svojoj srži, nezdrav i težak. Dokazi su tu nepobitni ako uočimo propadanje i zaduživanje manjih gospodara, lihvarenje i bogaćenje većih, a kao nužna posljedica svega toga: povećanje broja gospodarski neodrživih jedinica, poprimanje kojekakovih posredničkih i mešetarskih zvanja i bijeg u grad.

Žalobno tužiti nad time, plačljivo govoriti o nestanku »pravog sela i seljačkog života« (ta to nije nikad ni postojalo, jer život teče i razvija se sa ljudima i prilikama, a nikada nije stalan, dakle i »pravo selo« nije nikada ni postojalo) sve je to mlaćenje prazne slame. Jer nad životom kojim se tu živi treba se zamisliti!

*

Na onom mjestu gdje se podravska »kopanja« suzila na dvadeset kilometara i gdje njegovu dugu, jugo-zapadnu stijenu čine obronci Kalnika i Bilo-gore a sjevero-istočnu stijenu mađarski obronci prostranog Somoćskog ravnjaka, na tom mjestu, baš u sredini »korita« na malenom humku, stoji selo Belovec. Veliko podravsko selo. »Bogato selo«. Žiteljstvo mu se sastoji od prosječno srednjih gospodara; posjed im se kreće između 5 i 12 jutara. — Možda samo deset posto imade gospodara koji imadu manje od pet jutara, a i ti koji jesu, to su većinom oni što ili imaju jutro ili nemaju ništa. Često ni kuću, a kamoli potkućnicu. A onih drugih, sa više od dvanaest jutara tih imade u čitavom selu deset, dvadeset najviše.

U onim brdima, jugozapadnoj stijeni »korita«, na obroncima Kalnika i Bilogore su vinogradi sa »klijetima«. »Klijeti« to su manje kućice gdje se obično čeljad skloni kada pada kiša, a u slučaju da ostanu više dana u vinogradu služi i za prespavanje. Inače u mnogima su stalno nastanjeni vinciliri. Beskućnici što žive po tuđim »klijetima« kao čuvari vinograda i od nadničarenja.

Vinograde u podravskim selima imadu samo rijetki seljaci, a vincilire imaju samo bogatiji. Stare, bogate seoske gazde. Oni što »važu« preko 10 jutara. U najviše slučajeva oni su obično kroz cijelo ljeto u vinogradima. Gospodarstvo kod kuće vodi najstariji sin uz pomoć radnika nadničara, a oni, gazde, oni su u svojim »klijetima«. Tu i tamo

nešto rade, ispomažu vinciliru, a u vrlo mnogo slučajeva, kada im se prohtije, vincilira obično pošalju bilo u nedaleki grad, ili opet u dućan što je na podnožju brijega, pola sata daleko, a starci-gazde — »zabavljaju« se sa vincilirkama...

Vincilirke to su većinom mlade žene, jer starog vincilira rijetko tko uzima. — »Niti može raditi niti ima mladu ženu, pa što bi s njime«... Nijedan bogati gazda ga neće! — A vincilirke? One u slučaju da gazda pošalje muža bilo kamo, one jadne nemaju kud. One znadu da: »gazda je gazda« i opirati se znači isto što i biti, zajedno sa djecom izbačen na cestu. A jer tako rade svi gazde svejedno im je. Podaju se starcima... »Porez« se platiti mora...

A stari gazda nakon što se udovoljio, blaženo gladi vincilirovu ženu i smiješi se pijući vino. Zatim, još prije nego se vincilir vratio, ostavlja svoju »klijet« i ide k »medašu«, k susjedu, isto takovom kakav je i sam i tamo »uz čašicu razgovora«, uz »hrvatsko rujno vince« priča »medašu« kako je vincilirka vatrena, ili opet kako taj dan nije bila »baš za ništa«... — Siromašniji seljaci podravske »kopanje« nemaju prilike za takove stvari i samo bogatiji, samo povlašteni, ubiru ovakovu »vincilirsku krvarinu«.

*

Kroz selo Belovec vodi cesta. Prometna cesta. Devet sela uključivši i Belovec, upotrebljava ovu cestu. Inače cesta je u banovinskoj režiji. U ljetu pedalj prašine, u kišne dane blato još i više... S obje strane ceste kuće. Većinom zidane. Tek tu i tamo, ali najviše u zapuštenijim pokrajnim uličicama i sokacima imade prilično kuća od pletera i zemlje, pokrivenih sa slamom. —Da, tu je još i crkva, veliki župni dvor sa desetak soba i prostorija, zatim općina, dvije škole i još neke veće zgrade.

Život sela Belovac je isto onakav kakav je i mnogih drugih Belovcu sličnih sela. Ore se polje, u zimi i rjeđe kroz ljeto ide se u šumu, uzgajaju se

debeli i jaki konji, dobre krave, jorkširske i »baguni« svinje, a kokoši, guske i patke iznose dobar dio u gospodarskom pogledu sela Belovec. Radi se od zore do mraka, a u nedelju ili u koji drugi »svetac« mole se neki ljudi, žene osobito, bogu, neki opet čitaju, većina prigledava oko kuće i gospodarstva, a poslije podne sjedaju obično ispred kuće kojeg susjeda i tu se vode razni beznačajni razgovori.

Inače u selima podravskog korita imade i posebna vrst ljudi, koji se po vanjskom izgledu nimalo ne razlikuju od svojih bližnjih, ali u javnim poslovima svojih sela oni su prvi. Prvi u laktašenju, guranju i — što im je specijalitet — u podmetavanju nogu. To je zanat za koji ne treba ni obrtnice ni »crno na bijelo«, već samo velika doza drskosti i debele kože. Ti ljudi u bilo kojem za njih imalo zgodnom momentu iskaču napred i ako se desi da koji od njihovih suseljana nešto poduzme i da bi možda otskočio od ove blatne sredine, evo njih na prvo mjesto, nastaju ogovaranja, klevete, prevrtanje tuđeg želuca, podmetanje nogu i u većini slučajeva njihov rad donosi »ploda«. Oni opet otskaču napred i podrugljivo smješeći se, triumfiraju. Ne trpe oni pametne i mirne ljude.

U ovoj njihovoj raboti osobito im pomaže njihov položaj kojeg si stvore u selu kao vikači i tobožnji borci za pravicu i slobodu, a sve te njihove pravice i slobode vrijede za njih samo toliko, koliko se oni u svojim ličnim interesima podignu i uspiju.

A bijedna i prevarena okolina kada progleda i opazi prevaru, pada u novu bezćustvenost i nehaj i još više gubi vjeru u samu sebe. Jer jal i slavohlepnost vlastite djece onemogućava napredak i svitanje novih boljih dana. — Eto u takovim prilikama živi i Belovec.

Vodstvo sela imadu najviše bogatiji, zatim već opisani »laktogurci« što se u svim prilikama guraju napred, i na kraju neke prišipetlje što kod izbora bilo koje vrsti znadu da se dodvore mogu-

ćnicima i bogatijima. Ostali, većina, to su nesvjesni, neaktivni ljudi. Bave se svojim gospodarstvom, trude i muku muče da se održe na površini i da ne zaglibe u propast. Bolje krave, deblji konji, besmislena ogovaranja, svađice i ostali dnevni događaji iz seljačkog života, usko povezani sa cijenama na tržištu, to su najglavnije stvari u životu sela. I Belovca i drugih.

Na oko zgodno selo — crkva u sredini na omanjem brežuljku, široke ulice na kojima ili se vije prašina ili lijeva kiša — živi beznačajnim i za vanjski svijet nevažnim životom. — Svaka kuća država, svaka međa granica. A jedna kokoš ili potrgani plot može biti povod za »rat« dviju kuća, »dviju država«. I nije rijedak slučaj da se onda dvije pa i više kuća mrzi kroz nekoliko pokoljenja. Kokoš je uzrok, a kokoš je jedno od mnogih sredstava za održanje ovog jadnog života i zbog nje traje svađa dok se glavni uzroci u većini slučajeva i ne znadu... U koliko se tu i tamo naslute većinom je to tako nesvjesno i slabo da nije potrebna ni kokoš da se pravi uzrok zaboravi i mržnja prenese na susjeda. Dosta je i pile.

I mjesto da se rame uz rame gleda napred i traži uzrok i izlaz iz nevolje tamo gdje on zapravo i je, laktašenje, sitne rasprave i beznačajni razgovori potiskuju sve to. — Život sela.

Svako »čudo« traje i ovdje tri dana, a novi događaji i razni poslovi kao kistom premažu neki događaj, koji je na časak dao cijelome selu povod razgovora i naklapanja.

Najviše i najčešći materijal za razgovore su ženidbe i udaje, i to traje većinom sezonski — u jesen i manje u zimi. Inače Belovec živi, ili prašan ili blatan, ali mukom i radom uvijek ispunjen, kako se ono kaže »iz dana u dan«, a u mnogim njegovim kućama događaju se između rođenja, ženidbe i smrti, između zime i ljeta, između sađenja, okapanja i berbe kukuruza, između košnje trave, sušenja sijena, berbe vinograda te sajmova i ostalih seljačkih poslova, događaju se tužno i neprimjetljivo bolne životne tragedije.

Neunosnost seljačkog gospodarstva, slabe cijene, veliki troškovi, bolest, uginula krava ili konj (a to je prihod i uspjeh seljaka-gospodara za čitave dvije godine!) velike takse bilo nasljedne ili sudske, velike dnevnice i plaćanja za liječnike, advokate i svećenstvo (ženidbe, sprovod), skupoća industrijskih, trgovačkih i monopolskih proizvoda; sve to bije seljake Belovca kao i čitave zemlje; sve to donosi i povećava tragediju. — A grad i svi oni što imadu znanja, što »vedre i oblače« — daleko. Oni su za seljake ljudi »drugog svijeta«, svijeta koji ne razumije seljaka, kojeg on osjeća samo kao teret i o kojemu imade mišljenje onakovo kakovo imade i o obadu, komarcu i polipu... A dodirnih točaka imade mnogo, ali interesi ih potiskuju...

A tihoj mlohavosti i bešćustvenosti belovčana, što se još tu i tamo pojačava vinom i rakijom, prepuštaju se još mnoge hiljade onih koje gutaju i prožđiru teške životne prilike seljačkog života. Rijetki slučajevi bunta i osamljeni znaci otpora slabi su i neprimjetljivi, svedeni na neke pojedince, što su se znanjem i poznavanjem prilika uzdigli iznad prosječne sredine koja je nedjelatna ili kako se kaže »po gradski« — pasivna. Izgledaju više kao glasovi žednog u pustinji.

Ali ipak tu, na selu, kod ovih malih bijednih ljudi, što muku muče za koru kruha, kad sinu zrake prosvjete i znanja biti će kolijevka u kojoj će se roditi mladi Novi svijet! Ili ako to ne, tada će nastaviti tragovima svojih djedova, i produžiti dalje u život do propasti svoje, do onog časa kada će historija započeti svoju obnovu...

Peteranec, mjeseca svibnja 1937

IVAN SABOLIĆ

Selo Belovec

I.

Na kraju sela milovali su već oslabljeni poslijepodnevni sunčani traci lišće lisnatih dudova. Zrak je titrao užaren, a zapadna strana belovečke ulice bila je već u hladu. Iz nečijeg dvorišta čuo se glas jednog pospanog pijetla, što se je uvukao u kut između živice i stoga slame. Zakukurijekao je jedanput, dvaput, ali kad mu se njegovi znanci iz susjednih dvorišta nisu ni odazvali nekako nevoljko se okrene, potraži zgodnije mjestance u kutu i lijeno se spusti na tle. — Cestom je trčalo neko pseto. Crveni isplažen jezik pun sline visio mu niz gubicu, a ispod nogu dizali se oblačići bijele prašine. Preskočivši široku grabu priđe jednim tarabama, onjuši, nešto kao srdito se okrene i digne zadnju nogu... Zatim zadovoljno potrči dalje i nestane u jednoj sporednoj ulici.

Na zaokretu ulice pred jednom kućom igralo se nekoliko djece. Nedaleko njih sjedile su seoske žene i razgovavale. Bila je nedelja i one su bile po svetački odjevene. Pedesetak metara dalje, pred kućom jednog bogatog seoskog gazde sjedilo je desetak ljudi. Dva tri u konopljenim gaćama i već izbledjelim košuljama od »žutice«, a većina u odijelima od prostog štofa ili »cajga«. Jedan je imao i neke novine u rukama iz kojih ali nitko nije čitao. Možda jedino on sam, ali i to kod kuće.

Svi ti, to su bili »malo bolji gazde«. Dvojica od njih dapače i općinski odbornici. — Razgovaralo se o koječem, ali najviše o gospodarstvu. Međutim danas je bio predmet razgovora još nešto drugo. I one žene i ti muškarci, razgovarali su danas o jednoj senzaciji, koja je sve drugo potisnula u pozadinu.

U susjednom selu rodila je žena nekog naseljenika Zagorca — trojke. Zamislite si tu nesreću!...

— Troje djece najedanput. A prije toga već je imao troje... Doduše ne odjedanput kao sada već postepeno. Iz godine u godinu kao telad. Ali ni teladi nije imao toliko. Krava mu se izjalovila, a ono što mu se prije otelilo morao je prodati da prehrani sebe i obitelj...

Jedan mladi seljak iz Belovca što je jučer, u subotu, dan kada se baš ti trojci rodiše, bio u tom selu, nakon povratka pričao je o toj senzaciji kod susjeda i znanaca — od kojih se to razbubnjalo po cijelom Belovcu. — Pričao je kako su u tom selu susjede, zvane i nezvane, znane i nepoznane, dolazile u kuću tog naseljenog siromašnog Zagorca da vide majku te djece i još više: »čudo«' — trojke. Dolazile su u grupama, pogledavale po siromašnoj sobi kakove su u većini i one same imale. Gledale su časak sve to, a naročito na tri kolijevke — što su brzo posuđene u susjedstvu — jer tolikom izljevu »božjeg blagoslova« nije se nitko nadao. Gledale i odlazile...

I tada — pripovijedao je taj mladić — da ste čuli govorancija i prepričavanja. Selo je brujalo, selo je govorilo, selo je naklapalo. Selo u opće taj dan nije ni znalo za drugo, nego samo za obitelj tog siromašnog Zagorca. I ako je bio ljetni radni dan i ljudi radili razne poslove, ipak, kada su kolima ili pješke prolazili mimo, zastajali bi, ili barem okrenuli glave prema zagorčevoj kući i raspredali o događaju. Jer dogodilo se čudo. Rijetkost. I ujedno predmet za naklapanje prvog reda. — »Žena Zagorčeva rodila je trojke«...

Govorilo se tu da će budući put ta žena roditi četvero, zatim petero i tako dalje, pa sve dok se ne bude toliko kao, — bog mi grijehe oprosti, rekao je mladić što je u Belovec donio tu vijest — kao mačići ili zečići... Drugi su opet govorili da je to »naročiti dar svevišnjega« i da će neobična sreća zadesiti Zagorčevu kuću... (Međutim od te »sreće« nikad ništa, osim što su trojci umrli i broj gladnih zubiju snizio se u Zagorčevoj kući samo na petero.) Treći opet, šaljivdije, savjetovali su

mužu jedne nerotkinje neka svoju ženu prepusti Zagorcu i neka bez ikakvog oklijevanja dade kod stolara načiniti nekoliko kolijevki... Četvrti se opet svađali oko toga, tko je kod ovog »čuda« bio veći stvaraoc, odnosno čija je to zapravo »krivnja«, da li Zagorčeva ili njegove žene... I još mnogo, mnogo toga su ljudi u tom selu govorili i prepričavali.

Neki se smijali, neki iz toga pravili masne šale, neki zamišljeno kimali glavama, babe govorile o »sudnjem danu«, neki pametnjaković — što je bar četiri put godišnje govorio da će »još ovaj tjedan izbiti rat veći i užasniji nego svjetski« — navijestio je već po selu mobilizaciju itd. itd. A neki koji su se uživili u prilike tog Zagorca, osobito sada nakon tako nenadanog porasta u njegovoj obitelji, ti ljudi, gledajući suhu oslabljenu mater i slabašnu djecu, govorili su: »Jadni ljudi! Neće se to dogoditi ženi kod onoga koji ima 20 jutara! — I Bog nije pravedan...«

*

Eto, o tom događaju govorio je i Belovec. Govorilo se svuda. U crkvi za vrijeme mise, kod kuće za objeda i poslije podne do u kasnu noć. Sve drugo bilo je za taj dan »skinuto s dnevnog reda«. A sve drugo osim gospodarstva i ne zanima — osim u vrlo maloj mjeri — Belovčane. Oni žive životom koji se tek možda svake pedesete ili stote godine pomakne, — kao kazaljka ure što pokazuje stoljeća — prema napred.

Tako je izgledala belovačka glavna ulica te nedjelje. Sunce se sve više spuštalo prema zapadu i omara je jenjavala. Žene su pošle spremati večeru, muškarci hraniti blago, a djeca, ona su upravo digla ruke i vičući gledali jedan automobil što je projurio glavnom ulicom, obavivši je oblacima guste, bijele prašine.

II.

Uzvitlana prašina slijegala se lijeno na zemlju i kuće. Iz uskog prolaza između dva vrta izašao je na cestu seljak Josip Pavičević. Uz njega trčkarala su dva njegova sinčića Ivica i Zlatko. Vraćali

su se s livade. I ako je bila nedjelja on nije mario za to. Sam na gospodarstvu, mnogo je ove godine zaostao pa je i livadu tek jučer pokosio iako su druge trave već davno pokošene, osušene i spremljene u štagljeve. A nije on bio lijen.

Danas je išao da preokrene i kasnije sabere već suho sijeno u plastove. — Sutra će voziti kući. — Poveo je sa sobom i oba sinčića koji su mu svojim slabim i djetinjim ručicama pomagali u radu. Usput oni su se i okupali.

Kraj njihove livade teče — lijeno i dosadno — mali potok. Ravnica kao stol i voda se tek jedva vidljivo miče. Nedaleko Josipove livade razlijao se taj potok u poširoku kaljužu i tu su se oni danas — kupali. Iako je voda bila prljava, a glib i blato sa strane potoka prilično dubok, ipak to njima nije smetalo... Voda je ugodno klokotala oko njihovih tjelesa, a djeca se praćakala u onom kalu kao patke.

Inače belovčani se vrlo rijetko kupaju. Drava udaljena oko sedam kilometara, najbliži njezin veći pritok oko tri kilometra, a poslova kroz cijelo ljeto mnogo. I tako, i na Dravu i na njezin pritok idu na kupanje samo djeca. Vrlo rijetko odrasli. Jedini slobodni dan u tjednu, nedelja, taj se u većini — prespava. I samo noć između subote i nedelje dosta je duga za seljake. Tada se spava za cijeli tjedan. Ali jer to nije dosta, spava se i čitavo nedjeljno poslije podne. I tako prođe ljeto. A zimi jer nema toplog kupatila nema ni kupanja.

Djeca su loveći jednog šarenog leptira nešto zaostala u prolazu i Josip je zastao. Obrisao znojno čelo i pozvao djecu. Usput do kuće pozdravio se sa nekoliko poznanika i kad je došao u dvorište, umorno pride jednom panju na drvocjepu. Obrisao je još jednoć čelo i zagledao se za djecom što su veselo ušla u kuću.

Oči su mu nemirno bludile po dvorištu, časak mu se pogled zaustavio na zelenoj vinovoj lozi što se uspela na stupove, a tada je uzdahnuo. Prstima je nemirno okretao jedan vlat trave, što ga je donio još sa livade. Pogled kao da mu je izbjegavao kućna vrata, prsti čas nemirno igrali, čas se grčevito ukočili, a čelo mu se pomalo mrštilo i rosilo kapljicama znoja. Iznenada se digne i pođe u staju. Uzeo je vile i stao iznašati gnoj. U kuću nije ni pririvio.

Iz štaglja donio je njegov otac, invalid sa drvenom nogom, u velikoj plahti (belovčani ju zovu »šator«) sijeno. Sa sijenom na leđima jedva se provukao kroz stajska vrata, a za tim baci sijeno u sjenik. Pogleda u jasle, no krave su još imale. Zastane kraj sina.

Josip podigne oči prema ocu. Naborano očevo čelo učinilo mu se još mrkije, a bore na njemu kao da su se još više usjekle. Zapita:

— No, kako je?

— Nikako, kao i jutros. Ako ne i gore — odvrati otac.

Josip se sagne. Vilama zahvati gnoj i iznese ga na gnojište. Zube je čvrsto stisnuo, a držalo vila uhvatio je kao utopljenik. Čvrsto i grčevito.

— Prokletstvo — promrmlja zatim i uzdahne. — I sve, baš sve ide na sirotinju.

Radio je sve poslove oko kuće i marve, do kasno u noć. Tek tada je večerao.

Stjepan, otac Josipov, ušao je u sobu. Na uličnim prozorima bile su drvene »šalaporke«. Zatvorene. Boja na njima već je ispucala i debeli sloj prašine slegao se na njih. Kroz maleni dvorišni prozor ulazili su zadnji traci zalazećeg sunca. U sobi se spuštao polumrak. Izvirivao je iz kuteva, šuljao se poput mačke i lagano centimetar po centimetar obavijao predmete u sobi. Širio je svoja nevidljiva krila, uspinjao se po nogama stolova i stolica, postajao sve jači i jači. Još malo i sasvim će prevladati u sobi.

Soba malena, u njoj tri kreveta, tri ormara, sto, nekoliko stolica — sve od jelovine i mršavo obojeno nekakvom tamno-žutom, neugodnom bojom i — i na kraju u sobi zemljani pod. Nabijena, žuta ilovača

podravskog »korita«. Sada je njezina boja mrka, neugodna kao i ona na pokućtvu. Površinom stvorio se neki tamni sloj, mješavina pljuvačke, prašine, vode i gnoja što ga ukućani tokom godina tu doniješe na potplatima cipela.

Po zidovima slike. Većinom svetačke, zatim obiteljske. Glavno mjesto zauzimale su slike »Srce Isusovo« i »Srce Marijino«. Zatim »Sv. Rok« i druge. Nad jednim ormarom visjela je slika: »Uspomena na svjetski rat 1914—16!« Nema sumnje izdana je 1916 kada još nisu predvidjeli da će rat i dulje trajati... Na slici vunom izvezene zastave: njemačka, austrijska, mađarska, hrvatska i druge, (bio je tu i turski polumjesec), a u sredini slika Majke Božje kako drži dijete u naručaju. Njoj na desnoj strani kajzer Vilim, na lijevoj apoštolski Franz-Jožef, a ispod, u sredini, austrijski Nadvojvoda Karlo. Sve to bilo je nalijepljeno na debeli bijeli karton na kojem su sa svake strane bile otštampane riječi: »Majka Božja moli za nas i za hrabre vojnike«. Nitko nije znao ni razabirao da li će ona moliti samo za »naše« t. j. u ono doba samo austrijske i njemačke vojnike ili opet i za »neprijateljske« pa su to valjda izdavači te »uspomene« prepustili na volju samoj Majci Božjoj... Jer to na slici nije pisalo.

Jedan krevet u sobi je raspremljen. Jastuci metnuti na ormar, a nekoliko i na krevetu. Ispod njih netko teško i grozničavo diše. U jednom kutu kolijevka. Čuje se slabo krkljanje djeteta.

U sobu je ušao stari Stjepan. Polako je otvorio vrata, slutio je da bolesnica spava, i ušao u sobu. Prelazeći preko praga nehotice mu udari drveni dio noge o prag. On se sustegnu. Očima je htio prodrijeti polutamu prema krevetu, da vidi nije li probudio Katicu. U krevetu nije se ništa pomaklo. Stjepan uđe u sobu, pritvori malo vrata i lagano se primakne krevetu.

Gledao je neko vrijeme na krevet i slušao. Zatim se osvrne po sobi. Mrak se već skoro sasvim spustio i sa zidova motrile su ga figure svetačkih

slika. Pogledavao je po slikama. Neka čudna, strana lica, što se zlobno cerekaju na njega, invalida. Kao da nije u svojoj kući. Nije znao šta mu je. Ili je umoran pa mu dolaze neka čudna priviđenja ili je tome kriv mrak što je već skoro sasvim bio u sobi.

Eno lik Majke Božje na slici »Srce Marijino« činio mu se kao lik neke zle žene koja mu se odanle podrugljivo smije i prijeteći gleda kao neka vještica što jaše na metli, iz onih priča o kojima je čuo od starih žena još u svome djetinjstvu. »Srce Isusovo« činilo mu se opet ne više onako blago, mekano i patničko sa malenom žutom bradom, kako ga je vidio svaki put kad bi gledao tu sliku, već kao lik nekog bradatog ljudeskare, što gleda u nj mrko, prezirno i strogo kao poreski ovrhovoditelj.

Pogledao je na drugu stranu. Tamo visi slika »Uspomena na Svjetski rat«. Ali gle. Tamo više ne vidi poznate zastave i lica Majke Božje, Vilima, Franz-Jožefa i Karla, već neki metež od šarenih krpa — kakovima se plaše vrapci u prosu — i ljudi što ogavno gledaju u nj i prijete.

Stjepan pređe rukom preko čela. — »Šta je to samnom?« — zapita sam sebe. Činilo mu se sve tako strano i tuđe. U nutrini osjećao je neku tjeskobu. — »Brr, gadni ljudi i slike« — promrmlja tiho pogledavši opet sliku za slikom. Zatim prigleda opet bolesnicu. I njezino disanje pričinilo mu se čudnim Slušao je dugo.

Izašao je potiho na dvorište. Napolju je bilo svjetlije i tu više nije osjećao onu nevoljkost i grozu kao u sobi. Još uvijek uznemiren onim mračnim slikama sjedne na maleni stolčić kraj bunara i zagleda se prema vrtu. I tamo je već mračno.

Na sivom večernjem nebu sjale su dvije-tri zvijezde. Lagano, jedna za drugom, javljale su se i druge. Kao male svjetle ivanjske krijesnice. Sa ulice čuo se žamor glasova. Belovečki večernji razgovori. Čuje se i graja djece što izmiliše na ulicu, izdaleka dopire lavež pasa, a tamo u sredini sela, kraj crkve, pjevaju momci neku bosansku sevdalinku što je zalutala u ovaj podravski kraj.

U kuhinji svijetli mala petrolejka. To Stjepanova žena priprema stol za večeru. Troje Josipove djece stoji na vratima i nestrpljivo čekaju da ih baka pozove k stolu.

Za vrijeme večere bila je šutnja. Jeli su pomalo mljaskajući mršavu govedinu što im je ostala od ručka. I kad su bili gotovi preniješe petrolejku u sobu da se spreme za spavanje.

Bolesna Katica, žena Josipova, probudila se međutim i kad su se spremali spavati zatraži vode. Zatim je opet tiho legla, uzbuđeno dišući. Troje djece popeše se na krevet što je bio u kutu. Tu su oni svi troje spavali. Uvijek. Stjepan i njegova žena Bara legnu na drugi krevet, svijetlo se ugasi i naskoro mirni, ravnomjerni disaji odavahu da su svi zaspali. Samo tiho i slabo prevrtanje Katice čulo se u noćnoj tišini. Ona više nije mogla spavati.

Josip je spavao u štaglju. Sada je Katica bolesna i na onom uskom krevetu nema dovoljno mjesta za njih dvojicu. Inače kad je ona zdrava tada svih sedam članova Pavičićeve obitelji spavaju na tri kreveta u onoj jedinoj maloj sobici.

*

Nebo se osulo zvijezdama kao zrela trešnja svojim plodovima, a kadkada bi pirnuo slabi noćni povjetarac zašumivši lišćem voćaka po vrtovima. Razgovor i graja djece na ulici već je davno umuknuo. Belovcem vlada tišina. Sve spava. Sutra je ponedeljak, žetva je na domaku i svi će na posao. A tiho, sasvim tiho, čuje se u daljini neka pijana pjesma... To seoski krojač Martin Horvatić ide od nekud iz sela, gdje se bavio svojim svakidašnjim zanatom: ispražnjavanjem vina iz flaše...

Na prolazu kroz susjednu ulicu dašak vjetra donio je zadnje promukle stihove njegove omiljele pjesme, koju je on uvijek pjevao nakon ispijene druge ili treće litre:

»Vu svojoj mladosti, velikoj radosti,
lepo živel sem,
Vu svojoj mladosti, velikoj radosti,
tebe grlil sem.

Sada lepa mala mi smo danas kvit,
Ja sem tebe zbilja već odavno sit...«

III.

Josipova žena Katica ležala je već nekoliko dana u vrućici. Rodila je dijete i već drugi dan vidjelo se da je opasno. Svi se zabrinuli za njezin život. Josip osobito. Jer Katica je bila dobra i pametna žena. Uopće za Belovec čudo od žene. Rijetko kada provodila bi vrijeme u tračanju i razgovoru sa susjedama. Izlazila je, osim na posao, vrlo rijetko. Sve slobodno vrijeme i kao djevojka i kao žena provela je ta, za belovčane »čudna žena« — uz kakovu knjigu. Znala je ona mnoštvo kuharskih recepata koje je u svojem kućanstvu još pojednostavnila i preudesila za seljačke mogućnosti, ali to je bila samo sitnica od svega onoga što je ona znala. Rijetki su bili u Belovcu koji su poznali seljački život onako kao ona i u razgovoru nitko nebi rekao da tako može i znade govoriti seljačka žena. Ali nažalost govorila je malo, jer zapravo nije ni imala s kime.

Bila je uvijek povučena, rijetko s kime bi se razgovarala i to najviše u svojoj obitelji. A i tu su ju vanredno teško shvaćali i razumjeli. Bila je uvijek sama, duševno sama, bez srodne duše koja bi se s njome, isto onako kao i ona, razgovarala. Svi oko nje znali su da je seljački život težak, da svi moraju živinski da rade, da robuju zemlji i gospodarstvu, a zatim svi skupa još nekomu trećemu ... ali razgovarati o tome, vidjeti prave uzroke ovog jadnog života, pa raspravljati o njima mogla je rijeko s kime. Sa starim Stjepanom, ocem svog muža možda još najbolje. On je prošao rat, proživio koješta i razgovor s njime bio joj je najbliži.

Kuća Stjepana Pavičevića bila je u sredini sela. Zemlje baš nisu imali mnogo, pa prema tomu ni živjelo se nije najbolje. Tako, životarili su kao i svi ostali u selu osim nekih bogatijih. Ali ti su bili rijetki i držali su se od siromašnijih po strani. Smatrali su se »višima«.

*

Prijepodnevno sunce osvjetljavalo je sobu u kojoj je ležala Katica. Ukućani davno poustajati i razišli se po poslu. Djeca se veselo igrala na dvorištu i njihova vika na mahove dopire u sobu.

Danas je Katici sve gore. Oči joj se užariše kao dvije žeravice, lica problijedila, a disanje užurbano. Pogled je ukočeno uprla u niska vratašca što iz sobe vode u malu mračnu kuhinjicu. Glava joj povezana mokrim ručnikom. Isto tako i tijelo. Hladni oblozi... To je svakodnevni i — često jedini lijek u mnogim bolestima seljaka. Daje se i »propisuje« sve bez liječnika. I za nj na sreću ne treba novaca.

Uz Katičino uzglavlje stoji njezina svekrva Bara, žena u šesdesetim godinama. Gleda dugo i bespomoćno Katicu i uzdiše. — Jedini lijek i pomoć koju ona može dati svojoj snahi...

Osim njih dviju u sobi je i baba Dora, seoska vračara i ujedno — babica. Ona je vrlo nabožna žena, jer — govore u selu — mora to biti pošto ima često kao vračara posla sa nečastivim... To vjeruju mnogi belovčani.

Baba Dora zabavljena oko kolijevke — upravo je utješila slabašno dijete što je čas prije plakalo slabim glasom — neprestano je nešto mrmljala. Nije se znalo da li govori, pjeva, psuje ili moli. A inače bila je ona prilično dugog i — vele belovčani — dlakavog jezika. Uvijek je imala prvu riječ. I kod davanja savjeta iz svojeg oskudnog znanja i kod ogovaranja. I sad ona je uzela riječ. Okrenula se Bari:

— Božja milost i blagoslov neka se spusti na vašu kuću. Eto, dijete je doduše slabo, ali izgleda da će ostati... Bog neka ga blagoslovi.

— Dade li Bog sreću i zdravlje bit će sve dobro. Glavno je samo ako njoj bude dobro — pokaže Bara na Katicu.

Katica je ležala sklopljenih očiju. Začuvši riječi svoje svekrve podigne oči i pogleda u Baru. Vidjela je u njezinim očima nešto kao brigu, bol i ujedno strah, pa je pokuša umiriti:

— Pustite majko, za mene kako tako. Što jeste više se popraviti neda. A nadati se možemo...

Bara se zabrine:

— Nemoj mnogo govoriti. Slaba si još. Čuvaj snagu za kasnije.

— Samo se nemojte plašiti — uplete se brzo baba Dora stručnjački. — Evo već tri dana što je rodila pa je dobro. Dat će dragi Bog i bolje... A kako se dijete držalo na krštenju? — priupita znatiželjno.

— Dobro je bilo. Kazala je kuma da je bilo tiho i mirno. Pa kako i nebi tako slabo... — reče Bara.

— Ojačati će već i vidjet ćeš kasnije kakav će to biti dečko — ohrabri Baru baba Dora.

— Dovoljno jak da roditelje izgura preko praga na ulicu. Pod tuđi plot...

Katica uzdahne:

— Majko!...

— Dijete moje, — Bara prihvati pregaču i zajeca, — a zar ja nemam pravo? Nema danas u mnoge djece zahvalnosti. Razumiješ me valjda ili možda ne poznaš našeg Slavka...

— Nisu sva djeca jednaka, a i on će valjda kasnije uvidjeti svoju pogrešku i požalit će.

— Dosta je star da to uvidi, ali ne uviđa. Nimalo nije bolji nego i drugi. Gledaj susjedovog Tomu šta on radi od svoje matere? Otac mu ostao na ratištu i njega mjesto da to gane, još ga razjaruje. Tuče si majku kao da je ona kriva što je život težak! A eno stričevog Ivana; koliko puta su mu stari roditelji morali spavati kod nas evo na ovom zemljanom podu, a sami imadu lijepu i veliku kuću. Sagradili ju svojim žuljevima i danas ih pijani sin ganja odanle.

Katica podigne glavu. Pogled upre u svekrvu i reče:

— Malo su i sami krivi... Poznajem Ivana išao je samnom u školu. Uvijek su govorili da mu je škola nepotrebna, da se tamo djeca uče ljenčarenju. Od-

govarali ga ovako i onako, i na kraju izvukli ga iz škole. — Katica malo zastane i odahne: Išao je na pašu s drugim bečarima. Naučio pušiti, kartati, svađati se, kleti i tuči; postao je goropadan i svadljiv, zaboravio je i pisati, i danas: šta je? Sramota svojem ocu koji je dobar gazda u selu; pijanica koji upropaštava imanje!

— Nemoj dijete tako. Nisu oni krivi što je on takav. Bog ih je kaznio kao i sve nas druge... Gledaj našeg Slavka. On ima škole pa kakav je?

Katica sklopi oči i odmahne rukom. Težak uzdah vine joj se iz grudiju:

— Bog ih je kaznio?!... To je lahko reči, a i nedokučivo je, pa je za naš seljake dobro... A velite za Slavka da ima škole. Naš Slavko je nešto sasvim drugo. Prije svega pitanje je kakove su njegove škole, a zatim njega je pokvarila i zaslijepila želja za gospodskim životom i njegova prokleta strast za pićem. A ovi ostali u selu? — majko, to su ljudi, koji su živjeli u stara vremena, ali danas, živući u novima oni se ne mogu snaći. Gledaj, cijeli život oko njih svakodnevno se mijenja i ono što ste vi stari obožavali i umišljali vrhuncem svojega života, to je danas za mnoge od njih bezvrijedno. — Oni živu u novim prilikama, ali moraju živjeti starim načinom kojim su živjela prošla pokoljenja, kada cijeli ovaj život nije bio tako zamršeno gramzljiv. I nitko im jadnima ne kaže put, koji je pravi i dobar. A oni ni poslušali nebi, jer su prestari da uče. I tako to ide dalje. Roditelji, iako živu uz svoju djecu, daleko su od djece kao i djeca od roditelja, jer ih dijeli vrijeme koje ide... Mladost i starost teško mogu ići zajedno, jer skoro nepremostiv je jaz godina i shvaćanja koji ih dijeli. Osim toga tu su još razne mreže i tudi interesi na kojima se oni spotiču i padaju kao muhe. Majko, padaju jadno kao muhe...

Bara je neko vrijeme šutjela. Zatim reče:

— Dijete moje vidim ja to i sama. Nekoć smo mi drukčije živjeli, a i život je bio bolji. Nad nama svima bio je mir, neznam od koga, ali — postojao

je. Ja sam danas stara šesdeset godina i prije, u četrdeset i tri ja nisam doživjela toliko, koliko sada u godinu-dvije. Živjelo se mirnije i ljepše. I takvog zla nije bilo...

— Možda i jeste, ali niste opažali. Možda su vam oči bile kao zamagljene i vi niste pravo mogli sve da opazite. Trebao je kakav jači događaj pa da progledate.

Bara se trzne. Znala je ona svoju snahu i morala joj je odobriti:

— Jest dijete pravo si rekla. Nisam se mogla sama dovoljno izjasniti, ali kazala si: trebao je jači događaj. I došao je, ali ne samo jedan, već mnogo njih. Prvi je bio rat, drugi — Slavko, a daljnji su bili manji, no ostavljali su u meni brazde duboke kao i rat. — Njega smo mi, na selu, proživljavali svojim posebnim načinom s vama ondašnjim mališanima, a uz prisustvo vojnika koji su rekvirirali... Za nas su se rijetki brinuli. — Za naše muževe bilo je već drukčije. Njih su trebali... Danas, danas mladost ne razumije lude žrtve otaca, nego srlja, srlja... kao i nekoć očevi! Kazala si, kćeri moja, dijeli nas nepremostivi jaz godina i shvaćanja. Ne, ne dijeli nas samo to, nego i naša umišljenost i naše nerazumjevanje prilika u kojima živimo!

Baba Dora, onako blagoglagoljiva, jedva je čekala da negdje uskoči u razgovor. Sada se isprsi:

— I želja da svi budemo gospodari!

— Može biti — nastavi Katica tiho i lagano — ali za gospodarenje treba pameti i znanja, a mi u koliko nešto — odnosno i mnogo — ne znamo, nećemo ni sami sebi priznati da ne znamo... Svi imademo samo jednu vjeru: novac, i želju, da do njega dođemo pa da si poboljšamo ovu bijedu u kojoj živimo, jer vidimo da danas u ovim prilikama samo novcem se to može postići. — Novac nam je postao nešto uzvišena, čemu s treba klanjati i mi se borimo za njega, kao što ste se vi stariji nekoć borili za zemlju. Vama je, imati jednu ral zemlje više nego vaš susjed, bilo savršenstvo i zadovoljstvo. To do danas nije nimalo popustilo. Majko, k tome je

još došao i novac, kao novi Bog, i zbog toga sve ide tako, kako danas vidimo u našem selu... I susjedov Toma, i stričev Ivan, i sva nova pokoljenja što se danas svađaju, tuku i kolju sa svojim roditeljima, braćom i susjedima — o čemu najbolje govore mnoge parnice i ogromni troškovi — sve te borbe vode se samo za zemlju, za novac, možda za bolji život, za kruh. Nekoji misle da će ga na taj način dobiti i imati... I kod našega Slavka je tako, samo što se on odijelio od nas, otišao u grad. Sve ono što ste vi od njega doživjeli nije ništa drugo, nego samo želja dignuti se, postati nešto veliko, ostaviti daleko za sobom ovu bijedu u kojoj se nalazimo. I tu, na tom polju, služe se ljudi svim sredstvima.

— Kćeri moja, ali ipak je prije bolje bilo. Bilo je u ljudima ipak više poštenja nego danas.

Katica se zagleda u navorano lice svoje svekrve u čijim borama, tamo ispod oka sjedilo je nekoliko suza. Katica je znala: to je zbog nje. I bilo joj teško:

— Istina je majko. I ako ništa mi mladi ne poštivamo u onom vašem starinskom životu, moramo poštivati ono poštenje, koje je onda u znatno većoj mjeri postojalo. Danas ono uzmiče, njega nestaje, a na njegovo mjesto dolazi gramzljivost. Gramzljivost za jutrima zemlje, gramzljivost za vlašću, za položajima, za novcem, za čašću, za svime što bi ma i na čas moglo barem u mašti dići čovjeka iz ovog jada. A kada to možda i trajno kome uspije, ne želi se više ogledati natrag, na đubre iz kojega je jedva isplivao!... Kada bi gledali kod ljudi, malo ih je, koji bi drukčije mislili. Možda kad još nije na položaju da grabi ili tek onda, kada mu je već jama dva metra duga i metar široka blizu kao čovjeku njegova sjena.

Katica je prestala govoriti. Vidjelo se na njoj da ju ovaj razgovor umara i baba Dora kojoj se riječi Katice nekako nisu sviđale, prva se oglasi:

— Dijete, ne govori više! Slaba si, vrućinu imaš, evo, i čelo ti je već znojno. Šuti, zdravlje je najpreče.

Katica odmahne rukom:

— I zadovoljstvo. A njega baš nema. Nema ga kod nas, nema ga kod susjeda, nema ga u cijelom selu, kao ni u svim selima... Izgleda mi da smo mi seljaci u ovim prilikama osuđeni na to, da drugima pružimo ono za čim mi sami težimo i na što sami imademo najviše prava, a to je zadovoljan i sretan život.

Baba Dora nije nikako mogla shvatiti da se čovjek smije buniti i rogoboriti protiv onoga što jeste, a nije pravedno. Ona je bila čvrsto uvjerena da je sve to kako se na svijetu živi i vlada — volja božja i da tako mora biti. Samostalno nije nikad mislila, nego je samo uvijek naklapala molitve koje je još u djetinjstvu naučila, i osim vračarijâ i molitava, za nju nije ništa drugo ni postojalo! I brzo upadne u riječ:

— Dijete moje, sve što se na svijetu događa jeste po svevišnjoj volji božjoj. I nikad nemoj u to posumnjati. Grijeh je to...

Katica ju je poznavala vrlo dobro. Stara je, nemoćna je, skoro s jednom nogom u grobu, pa čemu toj starici čije vodeničave oči već jedva vide, čemu joj govoriti da sve baš nije tako kako ona misli. Pričinilo joj se zgodnijim da ju pusti na miru. Samo rekne:

— Da, ali... no neka bude. Neću o tome govoriti. Tko zna šta bi mi rekli i šta bi o meni mislili. Ta ja sam samo seljanka, žena, potrebna svome mužu za kuhanje jela i pranje rublja, za rađanje djece sa »sudbinom«, velim: sa »sudbinom«, da ni djeci uza sav teški i doživotni rad neću moći osigurati budućnost! — I na kraju, ja sam ona čija je dužnost da samo plače nad svima. Nad živima i nad mrtvima. — A kad suze više neće teči i kad tijelo ostari i posuši se, ja sam svoje dala i mogu mirno, da, mirno i spokojno dati krevet i svoje mjesto njemu svojoj djeci... A »sudbina«? Ta ona će ostati ista i za njih... »Volja božja« već im je u mojoj utrobi bila skrojena... Lijepo je to vjerovati tko može. Lijepo... I nikad ne treba misliti kako da se

to popravi! Zar ne žene, nikad? Ha, lijepa je to vjera... — uzdahne Katica i pogleda babu Doru i svekrvu.

Baba Dora nije ništa rekla, dapače nije se ni osvrnula, i — već su joj usta šaptala nekakovu molitvu... A Bara, koja sama nije imala neke bistrije poglede na život — ona je znala samo »da je zlo«. — Nakon podulje šutnje okrene se Katici:

— Dijete, budi strpljiva. Mi smo oduvijek tako živjeli i nad nama su stajale riječi: — »U znoju lica svoga jesti ćeš kruh svoj.« I mi smo bili strpljivi i strpljivo smo radili. A život bio je bolji...

Katici se zažariše oči. Digne se malo u krevetu i nastavi:

— Majko, ali sami ste rekli, da su vaše oči bile zamagljene... Danas izgleda da nisu, a ako i jesu onda mnogo manje. Sami ste rekli za rat. Šta je on bio za sve nas? — Pakao! Eto, kod nas mladih, kod nas nema više toliko nejasnoće kao nekad i zato u mladosti previre, šumi... A vas starije to smeta. Nad vama je vaš mir, ali i vi se s njim borite, jer vas nešto vuče napred. Težnja za zadovoljstvom, odnosno za sredstvima koja ste kroz vaših šesdeset godina davali drugima, počela je nesvjesno izbijati i u vama. Danas ih tražite pomalo i za sebe. Nakon teškog rada u dugim godinama želite si malo nečeg sličnog mirovini. Nije čovjek koji vam to hoće osporiti, i majko, to, što vi tražite u vašim poznim godinama — ne mislim samo vas već cijelo selo, cijelu zemlju — što vi tražite tek sada, na tome se mi mladi — doduše još rijetki — kidamo i lomimo evo danas u našoj mladosti.

— Dijete, teško se to postizava.

— Ali mi tražimo. Mi vidimo vas neopskrbljene i ne želimo to biti sami. Pustimo li mi to danas u našim godinama, u našoj starosti bit će to opet za nas prekasno. Da su vaši i naši pređi nekoć tražili i mislili o tome, ne bi danas uz mene dvadesetšestgodišnju ženu kad rađam dijete bila baba Dora sa starim zarđalim alatom i bez ikakovog lijeka za najnužniju pomoć, nego bi bio liječnik, koji razumije stvar i koji je pozvan, ne možda zakonima i propisima, nego svojom savješću, da očuva dva ili više života. — Ne mislite zato da je to raskoš, da smo se mi seljanke pogospodile te želimo liječnike za svaku sitnicu. Ne to ne možete reći jer ste i vi rađali. Vi znadete kako je to i neće vam biti nevjerojatno kad vam kažem, da smo mi majke-seljakinje u 90 od sto slučajeva s jednom nogom u grobu kod poroda... I kolike se strovale!... Odu u nepovrat. Životi im se ugase kao svijeće na vjetru. Ali na nesreću, na njihovim mjestima već su nove, već nove rađaju i — već se gase... Zar ne, i tim mi želimo raskoš?!

— Tko to može reći?

— Majko, to nam rijetki vele, ali najgore je to, da oni, koji to ne vele, ni ne žele, niti imaju volju da se to stanje popravi!

Baba Dora se uzvrpolji. — Evo gle ova govori da niko ne radi na poboljšanju općih prilika, a ona je svake nedelje u crkvi i tamo čuje bezbroj lijepih riječi... Zar je to mačji kašalj? — I reče:

— Mnogi rade i mnogi bi htjeli, ali ne mogu. Eno u crkvi čuje se toliko lijepih riječi i uputa, ali ljudi su zli.

Katica ju pogleda:

— Da? A gdje su ti »mnogi« bili prije, kada su tolike majke prestale živjeti, gdje su ti »mnogi« sada, kad sam među onima koje se gase i ja, koja sam dala živote četvorici? Gdje je pomoć, gdje su liječnici koje nam šalju? Nema ih, nema... Ni njih, ni pomoći, ni nikoga. Samo smo mi, mlade i izgubljene majke same, same! Uz nas ste vi stare, nemoćne žene, koje i same pomoći trebate. Uz nas su i naše mlade godine koje nas ostavljaju!

Katica se digla u krevetu i poviče očajno:

— Ali majko gdje su oni, koji nam govore, pričaju, propovijedaju? Gdje su da ih vidim, gdje su da nam pomognu?.. — klonula je kod zadnjih riječi opet na krevet i nastavi: — Nema ih, nema, a mi propadamo! Da majko, od tih mnogih nema nikoga nego samo riječi, i samo riječi. Pusta obećanja za

»tamo«, odakle se još nitko povratio nije pa da rekne: sve su to samo priče. Priče za djecu!..

Bara i baba Dora priskoče k klonuloj Katici i poviču:

— Katice, dijete, šta ti je...?

Na Katici se vidjelo da ju ovako dugi razgovor umara. Ali bilo je u njoj toliko toga, što se nakupilo kroz cijeli dosadanji život proveden u bijedi i to je sada moralo napolje. Moralo, moralo. I ona je časak otpočinula, a zatim nastavi:

— Nije mi ništa, tako, borim se sama sa sobom. I želim si pomoći, jer majko gle — ona pokaže na prsi — tu me užasno boli.

— Katice, dijete, sunce moje... — zaplače Bara.

— Majko, boli me i vrućinu imam, u meni gori. Trpim, a ipak gori... Vode, dajte mi malo vode.

Bara se okrene babi Dori:

— Kumo daj, dodaj malo vode da se napije.

Baba Dora priđe k stolu. Uzme vrč i dade ga Katici. Katica pije. Vrativši vrč nastavlja:

— Majko, gledaj, borim se sa sobom, borim se za život, koji će me ostaviti. Ali ta ja sam svoje otslužila, zar ne? Rodila sam četvoricu, a to je više nego nekoliko njih bogatih rodi. — I u toj borbi mi se ne razumijemo. — Vi stare živjele ste u velikim kućama, zadrugama i rasle ste, a da do svoje dvadesete godine niste pravo ni radile. Tu i tamo nešto malo. Mi mlade, kada su naši očevi postali »svoji gazde«, zapravo robovi svojeg pokretnog i nepokretnog imanja, mi mlade radimo već od svoje desete i dvanaeste godine... Nas se vuče i u polja i kod kuće. Radimo i kržljavimo u najboljim godinama. Udajemo se sa petnaest i sedamnaest, jer u dvadesetoj godini već smo ružne, isprelamane od teškog rada, a sa trideset smo babe... Takav je naš život! I mi se borimo. Hoćemo se izvući iz pandža nepisanih zakona naših gospodarstava, naših jutara zemlje, naših krâva i konja, svinja i peradi, koje hranimo bolje od sebe... Jer kad su naše životinje gladne one muču, cvile, ržu i traže svoje, a mi smo

razumni ljudi i — šutimo. Njih nahranimo, njima dajemo, a sami kad nemamo moramo šutjeti... Strpljenje, razum, kršćanstvo... Kako god hoćete, jer svejedno je i glavno kad šutimo!...

Bara u svojoj strpljivoj skrušenosti kojom je bio ispunjen njen život, nije imala smisla za ovakove riječi i ona je samo mislila na što brže ozdravljenje svoje snahe. Ta na njihovom gospodarstvu potreban je radnik! Ona je već stara i nemoćna pa je bezuvjetno potrebna zamjena. A neka i Katica ode pod ledinu? Šta će biti onda?... — Stane ju umirivati:

— Prestani dijete, prestani. Ne napreži se.

— Majko, još da ti reknem ovo. Čuj me: —

Ali mi hoćemo iz tih pandža, no niko neće da nas razumije. Interesi su im drugčiji nego naši i mi ostajemo i dalje neshvaćeni. Bavimo se kravama i konjima i ponosimo se, što je tobože »naše«...! U kalu i đubretu rađamo nove generacije. A pandže se lagano stežu sve dalje i dalje. Na našim izmučenim tjelesima dolazi prerani i preteški rad do izražaja! Naših dvadeset i pet, trideset godina nas ostavlja. Ko kukavica svoje jaje, kojemu ne može dati potrebno gnijezdo. Kukavice smo i mi, jer svojemu životu ne možemo i ne znamo dati snagu i mogućnost što duljeg održanja. — Ubija nas rad i rađanje budućih pokoljenja kukavicâ. — Da majko, a te pandže stišću i moj vrat, vrat kukavice, kukavice...

Uzdahnula je i zaklonila lice rukama. Nije se znalo da li plače ili joj je teško. Bara videći to okrene joj se zabrinuto i drhćući:

— Katice, zlato moje, šta ti je? Reci mi dušo — ponuka je nagnuvši se nad nju.

Katica odmakne ruke i pogleda u Baru. Barino navorano lice bilo je tik nad njom i ona je vidjela suhe ispijene crte tog staračkog lica. Iz njega govorila joj je bijedna i teškim radom ispunjena prošlost njezine svekrve i teška neizvjesna budućnost. I bilo joj je žao te siromašne starice. Utješi je:

— Majko, ništa. Samo me boli tu, tu... — pokaže na prsa.

— Da odemo u grad po doktora?

— Pustite to, ta o tome smo već govorili, ali »gazde«, pa smo to otklonili. Šta mi možemo, mi seljaci-gazde sa četiri, pet jutara zemlje, željeti si doktora. Gdje nam je novac da platimo?

— Istina je. Eto prije osam dana prodali smo pet odojaka za sto dinara. Hu, sto dinara... Sto strijela udarilo u cijeli svijet!... — Uzdahne Bara i sklopi svoje staračke naborane ruke: — Oh bože! što smo ti mi skrivili?

Šutnja. — Baba Dora prva ju prekine:

— Vidjela sam neki dan u gradu, tamo kod mesara stoji kilogram odojka dvadeset dinara... Služi još peterostruko, lopov jedan.

— Gle, — okrene se Katica k njoj — kako ste najednoć i vi to opazili. Vi dobra i pobožna ovčica. Ali pustite to, jer seljak ne smije da misli... Kad bi o svemu promislio, uvidio bi stanje očajno, prilike nemoguće, a izlaz nikakav. Ili — možda... — okrenula se na stranu i uzdahnula: — Oh živote, živote!

— Dakle doktora ne bi? — upita Bara.

— Pa i onako je daleko grad, a nigdje u obližnjim selima nema doktora. Svi su oni u gradu — reče baba Dora.

Katica joj potvrdi:

— Istina je, tako su rijetki na selima. Ukoliko koji i jeste seljačkog porijetla, izašavši iz zadimljenih seljačkih kućica i gnojem mirišućih dvorišta sa rojevima muha, nerado se vraća natrag. — Kal ostaje kal, i oni ga rađe puštaju po strani, gledajući ga kroz gradske naočari. Rijetko su koji sa svojim znanjem dođu u selo na pomoć seljaku. Grad ih privlači. Grad. Novac. Uživanje. A selo i seljak ostaje i nadalje sam. Pa i ona stanovita i časovita približavanja tih gradskih, ostaju za seljaka daleka i nerazumljiva. Svaki od njih gleda samo za svoju korist i ne želi se približiti užoj okolini seljačkog života. — Mi smo sami, napušteni, bez vodića. Ni sami među sobom pravo se ne shvaćamo i lagano propadamo, tonemo... I ja ću već možda sutra ili za nekoliko dana, pa čemu mi liječnika? Pustite me na miru.

— Ne govori tako dijete moje, ti nećeš umrijeti. Mi ćemo dovesti liječnika.

— Ne, majko. Meni ne treba liječnika. Mi nemamo novaca!

— Svejedno ti ćeš dobiti doktora. Otići ćemo otac i ja do Slavka, on je primio novac. Ta prvi je tek prošao. On će nam dati. — Jest ići ćemo još danas. Valjda nam neće uskratiti tu pomoć.

— Ne idite nikud. Možda je već prekasno, a do Slavka je daleko i k tome još otac invalid bez noge.

— Nije to tako daleko. Šest sati hoda i biti ćemo tamo.

— Imat ćete i sedam sati — primjeti baba Dora.

— Neka, ići ćemo odmah poslije objeda.

Katica pokuša da svekrvu odvrati od njezinog nauma:

— Ta ne idite zaboga, otac će malaksati.

— Dati će nam Slavko novaca, vratit ćemo se željeznicom, a od nje imamo samo kilometar-dva do naše kuće.

— Kad već hoćete ići k njemu — reče Katica — da bi barem mogli i tamo željeznicom. Ali kako? Majko, da posudite gdje nekoliko dinara?

— A gdje ćeš kćeri moja danas u selu posuditi novaca, pa makar i malo. Bila sam već kod susjeda, ali on nema. Oni koji imaju ti ne daju. Davali su samo onda kada im je taj novac nosio dvadeset ili trideset posto! — Ići ćemo mi i pješke. Samo da ti bude bolje.

— Pješke, da, pješke skoro dvadeset kilometara — promrmlja Katica, — a tu pod nosom juri željeznica...

Bara pođe prema vratima. Ona je bila tvrdo odlučila da ide do sina koji je u gradu. Katica ju upita:

— Dakle idete?

— Idem do Josipa da mu to rečem i do oca, pa neka se i on spremi. Objedovat ćemo brzo.

Izašla je napolje zatvorivši vrata za sobom. Ona je u svojoj odluci bila tvrda. Katica joj opet dalje nije htjela ništa govoriti. Kad hoće ići, neka ide. U svoje ozdravljenje tako je slabo vjerovala. Predala se nijemo »sudbini«, slučaju, »božjoj volji« ili kako god želite...

IV.

Katica i baba Dora ostale su same. Baba Dora prišla je opet kolijevci, a Katica je dalje ležala. Jedna nametljiva muha letjela joj oko glave i u onoj tišini čuo se zuj njezinih krila. Izvana sa dvorišta čuo se katkada udarac sjekire o drvo. Netko je cijepao drva.

Kroz male prozorčiće ulazilo je slabo svjetlo. Na jednom mjestu bila je mala škulja i jedan sunčani trak ulazio je kroz nju u sobu praveći na zemljanom podu sobe svijetlu mrlju. — Katkada su ulicom prolazila kola ili se čuo govor ljudi. Inače tišina.

— Idem i ja kući, — primjeti baba Dora opazivši da je ovdje nepotrebna.

Katica malo digne glavu:

— Tako, idete... Dođete li još danas?

— Doći ću popodne. Pogledat ću kako će biti i tebi i djetetu.

— Ah kako će biti? Jadno, jadno će biti, no dobro svršiti.

— To se i ja nadam.

— Ali ja drukčije nego vi...

Baba Dora pođe prema vratima podupirajući se svojim štapom. Bez njega nije nikuda išla. Na vratima zastane:

— Zbogom dijete.

— Zbogom, zbogom.

Vrata su se zatvorila za odlazećom Dorom. — Ostala je Katica sama. Neko vrijeme je šutjela, a zatim se lagano i gorko nasmjehne:

— Jest, jest, svršit će najbolje... Prestat će ova bol, što me tako reže, cijepa, da jedva dišem. — Neka, ništa neće biti izgubljeno time. Doći će druga, legnut će na moje mjesto, postat će majka mojoj djeci i — velo zaboravi pasti će na ime Katice Pavičević. Kao da je nije ni bilo. Ili možda samo to će se u selu govoriti, da je nekad neki Josip Pavičević imao ženu, koja mu je rodila četvero djece i tako pomogla proširiti Pavičevićev rod i familiju... To što je umrla mlada, niko ni riječi. Kažu: »božja volja«! — Ha-ha-ha... i pasji život!

Uzdahnula je i okrenula se na postelji. Digla je glavu i pogledala prema kolijevci:

— I to djetešce ostane li na životu, neće me ni poznati. Možda ni znati, da je njegov život značio njegovoj majci smrt. U naponu snage. Mrtva. — Samo dvadeset i šest godina, i — zaborav...

*

Prošlo je malo vremena. U sobu je ušao Josip. Na sebi je imao staro ponošeno odijelo, zakrpano na nekoliko mjesta. Bos. Noge uprljane prašinom i znojem.

Zastao je na poluotvorenim vratima i tiho upita:

— Spavaš li?

Katica malo podigne glavu:

— Ne, ne spavam.

Josip je prišao krevetu. U njemu je bio osjećaj samilosti prema njegovoj ženi i bolima koje ona ima. Primi je za ruku:

— Kako se osjećaš?

— Slabo, boli me jako, a i vrućicu imam.

— Da ti češće mijenjamo hladne obloge?

— Ne, ne treba. Bolje je ovako. Ne će još dugo...

— Ne govori štogod.

— Ja znam, jer ja trpim.

Josipu je bilo teško kada je čuo ove riječi svoje žene. Nije mogao ništa. Vani treba raditi, otac invalid, majka stara i nemoćna, a djeca nejaka. On je sam na gospodarstvu od skoro pet jutara i od posla ne može da se makne. On je trebao zdravlje svoje žene da mu može pomagati u poslu i da opskrbljava

skoro nemoćne roditelje. Kada bi on sam bio toliko moćan da dade svojoj ženi u danima porođaja dva, tri, pet tjedana mira i oporavka, on bi joj to i dao. U njemu je bila tiha i dobra seljačka duša. Nikad se u životu nije mnogo bunio protiv nepravde. Ali on to ne može. Žena mora da ozdravi ili da umre, jer gospodarstvo mora, razumijete li, m o r a, da ima svoje radnike ili robove pa makar se isti regrutovali iz redova majkâ koje su tek dale dijete na svijet i još su u trudovima! Tu su konji, krave, svinje, kokoši, guske, patke, pilići, tu je i kukuruz za okapanje, pšenica za plijeviti, trava za kositi, sijeno za sušiti, a tu je i bolesna žena i nemoćni roditelji. Na cijelom gospodarstvu potreban je radnik i samo radnik, a evo njegova bolesna žena govori: »Neće još dugo...« Josip se osjećao neugodno i da skrene razgovor na nešto drugo reče:

— Roditelji se spremaju do Slavka.

— Idu tamo za nekaki novac da im dade.

— Pa potrebno ti je liječnika.

— Meni? Ne. Djeci možda. Meni za sprovod.

Josip nije ništa odgovorio. Opazio je da se razgovor uvijek vraća na isti predmet. Sjeo je na krevet i gledao u pod. Katica ga upita:

— Šta ti radiš?

— Ujutro bio sam u polju, a sada gradim drugi obor za svinje.

Časak su šutjeli, a onda primjeti Katica:

— Velike li mi nadnice danas zarađuješ.

— Šta ćeš?! Drugi će zaraditi na našim svinjama, kao i na odojcima. Mi ni da pokrijemo izdatke na njih. Brigu i rad ne smijemo računati. Živimo zato da drugima pružimo zadovoljstvo u životu. Na sebe ne smijemo misliti.

— Ah, pusti to. Boli me već glava i misliti o tome. — Uzdahne: — Oh da mi je samo malo mira!

Opazio je Josip da ženu razgovor umara. Ta o čemu da i razgovaraju. Ona je bolesna, a on već umoran od teškog posla i bolje je da ode. Okrene se:

— Sada ja idem opet malo na posao. Odmaraj se samo, snaga ti treba.

— Treba, treba, još samo malo.

Josip je prišao kolijevci. Časak je promatrao:

— A kako dijete?

Katica je šutjela. Josip je i dalje promatrao sitnog, malog dječačića i na kraju reče:

— Joj, što je slabašan. Izgleda da će i on...

Okrenuo se prema Katici ne dovršivši rečenicu. Ali ona ga je razumjela. Digne malo glavu:

— A šta mi možemo tu? Ništa. Bolje će biti da umre danas, nego možda u dvadesetoj godini od sušice!... I onako mu ne možemo ništa dati osim slabog odijela, kržljave hrane, teškog rada i kratkog života! Ta samo smo seljaci, a tim je već i previše rečeno!

— Jest seljaci, seljaci, sluge svakog i svačije... — reče Josip sagnuvši glavu i izađe napolje zatvorivši vrata za sobom.

V.

U sobu su ušli Bara i njezin muž Stjepan. Stjepanova desna noga bila je od drveta i kad bi hodao čula se lagana škripa kao da netko otvara i zatvara stara zarđala vrata... To je bila njegova uspomena od svjetskog rata. Na naboranom licu vidjelo se da mu život nije bio nimalo lagan. Glava mu je nekako nemoćno stajala na vratu, lice navorano, a oči upale. Podupirao se trnovim štapom kojeg je sam negdje odrezao.

— Otac je sporazuman da ide samnom. Odmah poslije jela ćemo ići. — Okrene se k Stjepanu: — Je l' stari, i požurit ćemo se natrag?

— Ići ćemo kako se najbolje bude dalo uz ovu moju okljaštrinu — reče Stjepan sjednuvši na jedan stolac.

— Slavko će dati novaca, vratit ćemo se vlakom — ohrabri ga Bara.

— Slabe mi nade u njega — odvrati Stjepan — i samo žalim što sam ga dao u grad. Danas kad sam star i nemoćan, pa još k tome i bez noge, moram

pješice do njega. I nikad mi još nije ni parom pomogao, kao da ga nisam ovim žuljavim rukama na noge postavio.

Bara nemoćno kimne glavom. Njezin muž imade pravo. Njihov Slavko je zbilja nezahvalno dijete. Reče:

— Već preko godinu dana nismo bili s njime. Možda se malo popravio i počeo štošta uvidati. — Okrene se Katici: — Je l' dijete ne razumijemo mi stari današnju mladost?

Katica samo uzdahne:

— Pustite majko ta mi smo samo seljaci i tko gospodsku juhu jedanput pravo okuša, teško ili nikako nas ne shvaća.

— Pravo si rekla dijete — reče Stjepan. — Nikako i nikada. I budemo li ikada doživjeli uzajamno shvaćanje sela i grada, biti će to samo onda, kada oni »odabrani« upoznadu, zavire, dakle i shvate pravi i istinski seljački život. Prije nikada. Govoriti se dade i u krčmi i na skupštini, ali za rad, pravi istinski rad potrebno je selo. A raditi s nekim treba ga najprije upoznati i shvatiti...

Nastala je šutnja. Duga neugodna šutnja. — Bara se svaki čas zabrinuto naginjala nad Katicu:

— A šta je to tebi dijete? Nekako svi sve blijeda, a i govor malo prije bio ti je tako slab i tih.

— Nije ništa. Isto mi je kao i prije.

I Stjepan je ustao te priđe k postelji. Tek sada on je opazio svoju snahu jako oslabjelu i sa nekim samrtničkim znacima na licu. Upita je:

— Kato, rekla je majka da te boli. Jako?

Katica prošapta:

— Boli, boli...

— Tako si blijeda i suha, a valjda i slaba.

Stjepan je gledao u snahu. Dugo i zamišljeno. Onako kako se gledaju teški bolesnici.

Nastala je opet tišina, ali ne za dugo. Dotrčala su djeca. Ivica, Zlatko i Barica. Prvi je ima pet godina, drugi četiri, a Barica tri. To su bila braća od onoga mališana u kolijevci. Jedno drugome do ušiju. A svi briga roditeljima.

Najstariji Ivica bio je u slabim, pokrpanim hlačicama i košulji bez kape. Zlatko u jednako vrijednom odijelu i imao je na glavi nekakovu staru i za njega malo preveliku kapu. Barica je bila u jednostavnoj haljinici.

Ivica je imao preko vrata i lijeve ruke svezanu vrpcu, načinjenu iz raznih komada krpa i to je kao vodice držao Zlatko u rukama. Uz vodice držao je Zlatko u rukama i bič. — Nahrupili su svi troje u sobu i Ivica poviče:

— Djede, majko, mamice, ide k nama kuma od našeg malog brace i nešto nosi u košari. I s njom idu još dvije žene. Idu k mamici. I nose..

— Nose, nose, — zaviču u jedan glas Zlatko i Barica.

Stjepan zamahne batinom:

— Ne vičite djeco ovdje, majka vam je bolesna, a braco spava. Probudit ćete ga.

— Ali kumica nešto veliko nosi — važno reče mali Zlatko.

— Nešto jako veliko — digne Barica svoj kažiprst.

— Dobro, dobro — okrene se Bara k njima — a vi čekajte ovdje dok dođe. Možda će biti nešto i za vas.

— Eha, to će biti nešto — pljesne Ivica rukama.

Zlatko i Barica stanu također pljeskati, ali Stjepan ih stane umirivati:

— Pssssst, mir! Nemojte vikati.

— Ako budete vikali nećete dobiti ništa — navali i Bara na njih. Bilo joj je teško što bune mir Katice. Ali ona je i sama u duši učestvovala kod veselja djece. — Rekla im je:

— Dobit će oni, dobiti, ali moraju najprije reči mamici kako se igraju.

Djeca su stajala časak u zabuni. Stoje i jedno gleda u drugoga. Mali Zlatko prvi se ojunači i kaže:

— Eto igramo se: Ivica je konj, ja sam kočijaš, a Barica je ždrebe...

Svi se smiju i dapače i samoj Katici maleni osmjeh dođe na lice. Veselje djece razbijalo je svakidanju môru njihova života i Stjepan dalje upita:

— A deder Zlatane reci ti svome djedu je li taj konj opasan? Grize li?

— Ne grize, ali ritati hoće!

— A ja samo ržem — upadne brzo Barica.

Smijeh se pojačao. Smijala su se i djeca iako nisu znala zašto. Vidjela su roditelje da se smiju pa se smijali i mališani.

— A bili ti htio prodati svojega konja?

— Kome?

— Ja bi htio kupiti — reče Stjepan.

Zlatko je časak promišljao:

— Je, ali kad to nije pravi konj. Mi se samo tako igramo. Kad ja budem veliki i kad budem imao konje, onda ću vam prodati.

— A bi li ti prodavao konje i meni, svojemu djedu?

— Znate, ja... — zabunio se mali Zlatko. — Ne, ja bi samo zapregao, posadio vas kraj sebe na kola i vozio, vozio...

— Zar ne mamice i mi bi se s njima vozili — priđe mala Barica krevetu i primi Katicu za ruku.

— Bi dijete, bi. I mi bi se vozili po teškom, neravnom i trnovitom putu seljačkog života. I nikad mu kraja... Ni patnjama našim!

Katici su zasuzile oči i ona je gladila vrat male Barice.

Netko je zakucao na vrata. Ušle su tri žene. Jedna je nosila na glavi oveću košaru. To je bila kuma. Druge dvije bile su znanice iz sela:

— Hvaljen Isus i Marija...!

— Uvijeke, uvijeke! — odzdravi Bara. — Joj kuma draga gdje ste li se vi sve tri sastale?

Kuma Roza metne košaru s glave na stol.

— Tako, dogovorile smo se, pa eto nas ovdje. Evo donijela sam kumi — (stane razvezivati našiveni rubac s košare) — nešto malo mesa, kolača pa i vina, da se malo okrijepi. Mi smo ga sami krstili svetom vodom, na dan sv. Martina biskupa, za ojačanje rodilje...

One dvije ženske što su došle sa kumom Rozom znatiželjno su pogledavale po sobi. Sve ih zanimalo.

Jer uvijek dobro dođe razgovor o tuđim stvarima. A belovčani već jesu takovi; kad nemaju više govoriti o gospodarstvu i o kravama onda razgovaraju o tuđim prilikama i neprilikama. I zbog toga zgodno je uvijek zaviriti u tuđu kuću... A Mara i Sofija, dvije znanice što su došle pogledati bolesnicu nisu tu bile iznimke.

Kuma Roza razvezala je rubac s košare, ponosno pogledala na kolače i ostale darove što ih je donijela, izvukla bocu s vinom i pruži je Katici:

— Evo kumo da se okrijepiš malo. Baš je dobro ovo vino. Crno ko krv, a jako kao bermet. — Pij...

— Hvala, kumo, pila sam vode, pa...

— Pij samo — tvrdoglavo će Roza — i ne boj se. Neće ti škodjeti. Kada sam ja bila u »babinju« (porođaju op. p.) pila sam svaki dan i još sam jača bila. — No, pij barem malo.

— Ajde da ti udovoljim želji. Ali neću mnogo — reče Katica gutnuvši malo i vrati flašu.

Mara gurne Rozu u lakat:

— Ajde kad neće mlada kuma da pije, ponudi ti starog kuma i kumu. Znaš kako je, starim ljudima okrepa je potrebna.

Stjepan primi flašu, pogladi si brk i reče:

— E, pa baš nam i treba. Osobito danas. Još nas daleki put čeka, a mi stari i.... — tu najednoć on opazi djecu što su se prikrala k košarama i stala prstima štipati kolače, pa poviče: — Hej vi lopovi! Što to radite? — To se ne smije!

Svi se okrenu od Katinog kreveta i pogledaju djecu, koja se uplašeno odmaknu od stola. Bara pođe prema njima:

— Gledaj ti njih, kako su nepošteni. Ko vam je to dozvolio?

Djeca se stisnu na hrpu u jedan kut i mali Zlatko zaplače:

— Ivica je rekla, da su njemu ovi kolači s orasima bolji od ovih s makom, pa smo ih gledali ..

— Gle, gle, — nasmije se Stjepan — otkud je Ivica žensko da je rekla? — Nego prohtjelo se vama tuđih kolača pa se primakli. Ha, je l' tako?

Kuma Roza uzme djecu u obranu:

— Dajte vi samo njima kolače. Neka jedu. Ta to je i onako za njih.

— Neće kuma moći sve sama pojesti, dajte im, — nadoda Sofija.

Bara se načini stroga:

— Ništa ne dobiju, zašto su nepošteni!

— Dobit će, ali ako budu svi tri molili za oproštenje — reče Stjepan. — I to odmah inače ne!

Djeca su stajala u zabuni. Svi su ih gledali pa su bila posramljena. Kume ih stale nukati:

— Ajde djeco molite za oproštenje. Dobit ćete kolače.

— E, ako neće moliti neće dobiti — reče Stjepan.

Mališani su sagnuli glave i katkada pogledavali jedan po drugome, a onda tiho i plačno:

— Oprostite nam...

— Tako, to vam valja. A budete li još tako radili? — upita ih Bara.

— Ne, majko, nikada... — dalje nisu mogli, nego su svi troje zaplakali.

Svi su bili ganuti, a najviše Stjepan, jer on je osjećao da djeca sigurno ne bi uzela kolače da nisu bila gladna. A on im zajedno sa svim svojim imetkom tako malo može dati... Brada mu podrhtavala i on samo reče:

— Ajde kumo, dajte im kolača...

Kuma Roza koja je bila najbliže do kolača uzme ih sa zdjelom i dade svakome djetetu po jedan. Djeca su jednom rukom brisala suzne oči, a drugom primala kolač. Kuma ih tješila:

— Tako djeco, sada jedite, a onda ćete se opet igrati. I biti dobra, zar ne?

Prišli su opet svi krevetu. Djeca su veselo jela i njima se brzo povratilo raspoloženje. Mara se obrati Katici:

— A kako tebi Katice? Osjećaš li se dobro?

— Nije baš najbolje, — odmahne Katica rukom — nego mislim da ne može gore...

— Boli te? — upita Sofija.

— Jest, prije jedan sat boljelo me samo u prsima, ali sada već osjećam po cijelom tijelu.

— Proći će to već — reče kuma Roza — bude li božja volja... Nego kumo želiš li možda štogod za jesti. Mesa, kolača?

— Ne, hvala, nisam jela od sinoć, ali ne ću. Nisam gladna. Zapravo ne mogu...

— Sirota moja što trpi — reče Bara i nekoliko suza kane joj niz lice.

Svi su gledali u Katicu i njezine blijede, uvele obraze.

VI.

Napolju se čula nekakova galama i vika. Oni u sobi su stali slušati. Izgleda da je Stjepan prepoznao glas onoga napolju, jer je nekako zbunjeno pogledavao na žene. I ženin pogled je susreo i on kao da mu je potvrđivao njegovu sumnju. Ipak pošao je prema vratima rekavši:

— Šta je to napolju?

Upravo u taj momenat neko otvori vrata i uz to gurne ih ne baš lagano nogom. Ulazio je poznati belovečki gavan Broz. Još s vratiju pokušavao ga je Josip odvući, ali mu se Broz istrgne i teturajući uleti u sobu. Vikao je:

— Hoću s njim govoriti. S njim, s cijelom familijom!...

Zastao je opazivši prisutne, ali smatrajući da je pred drugima govoriti ono što je nakanio još bolje i korisnije nego samo pred ukućanima, on još jače poviče:

— Jest, i s cijelim svijetom ću govoriti. Neka svi znadu kakav je čovjek.

Bara, djeca i žene iz sela stajali su kraj kreveta. Vidjeli su da je Broz pijan, a i poznali su ga. Osim toga tu su muškarci, oni imadu glavnu riječ i žene su cijelo vrijeme bile po strani.

Seoski gavan Broz bio je jedan od najbogatijih ljudi u selu. Djece nije imao i osim njega i njegove žene nije bilo više nikoga u njegovoj kući. Samo u doba velikih poslova uzimao bi najamne radnike;

bilo belovečku sirotinju, bilo — iz nedalekog Međumurja — međumursku raju. — Mnogi koji su ga trebali ulizivali su mu se, ali bilo je i takovih, koji iako ga nisu trebali ipak laskalo im je kada bi im on rekao riječ-dvije... Svuda ima ljudi, koji su tako rado sluge...

On je bio jedan od onih belovčana što imadu vinograde. I kroz ljeto, mnogo dana znao bi provesti u brdima, u vinogradu. A kako je imao i vincilira i mladu vincilirku uzimao je i »krvarinu«... Nasljedno pravo belovečkih bogataša...

Digao se za vrijeme rata. Tada je on bio u općinskom vijeću i u to vrijeme mnoge invalidske i ratne potpore nestale su u njegovom sigurnom džepu. Kupovao je zemlje, koje su mu drugi za kojekakove protuzakonite »usluge« obradivali. Bio je na položaju sa kojega je mogao koješta isposlovati, osobito, jer je imao naročitu volju i sposobnost da tako »pomaže« svojim bližnjima. A i bio je zato sposoban... Osim toga taj posao je i prilično nosio, pa je poslije rata davao mnogo novaca na kamate. Tada su ovi bili 25—40 pa i do 50 posto i tada se živjelo...

Svojevremeno posudio je Broz oveću svotu i starome Stjepanu Pavičeviću, a kako su poslije nastajala sve gora vremena to mu ovaj iste nije mogao vratiti i u zadnje vrijeme dolazio je Broz sve češće, osobito kada je bio pijan, u Stjepanovu kuću po — novce. Tako je došao i danas.

Stjepanu nije bilo baš tako teško što je Broz došao do njega, ali bilo mu je vrlo neugodno što je to bilo u prisustvu žena iz sela, za koje je on znao da će to razbubnjati, a selo će o tome tračlati. Zato odmah na Brozove zadnje riječi upita:

— Tko, kakav je čovjek?

Broz se zagleda u njega svojim mutnim i krvavim očima:

— Ti, ti, sram te bilo, kakav si čovjek?! Moje novce, moje prave vlastite novce nećeš mi dati. Ni kamate na njih. Jest, sram te bilo. Već pet godina nisi mi dao ni kamate ni glavnicu.

Broz nije imao nikakovog obzira, što se kod Stjepana nalaze i strane žene. Bilo mu je sasvim svejedno. A u Josipu je kipjelo. Stojeći kraj otvorenih vratiju stiskao je šake:

— Oče, da ga izbacim napolje?

— Ne, sinko, umiri se! Mlad si, moglo bi biti zla. Vidiš da je pijan.

— Ha, — izdere se Broz — ja sam pijan?! Gle bezobraznika. Valjda neću smjesti ni u svoj vlastiti vinograd da malo gucnem. Tebe ću za dozvolu pitati.

— Oče, čuješ li ga, — reče Josip i pođe dva koraka prema Brozu. — Najurit ću ga ko...

— Mir sinko — prekine Stjepan sina. — Hodi ovamo i budi miran. Ja ću se već s njim porazgovoriti.

— Dobro biti ću miran, ali i spreman... — reče Josip prišavši Katičinu krevetu na koji sjedne.

— Ha, ha, ha — nasmije se Broz. — Samo ti ostani i čekaj, ja ću već ići kad mene bude volja, a neću se dati najuriti po bilo kome.

Stjepan ga stane umirivati:

— Nemoj izazivati nikoga, nego reci šta želiš, pa idi u miru božjem.

— Ja što želim? Ne želim ništa, nego tražim svoje hiljade natrag.

— Dragi prijatelju, to sada ne može biti.

— Opet si počeo sa starim: »Dragi prijatelju...« Da i bio sam prijatelj, kad sam ti pare posudio. Bio sam prijatelj i — norc, čuješ, norc sam bio, to si ja sâm velim.

— Ja ti ne mogu pomoći.

— Ni ne tražim pomoći od tebe, ali novac, novac, hiljade svoje hoću!

Broz se razgalamio:

— Njih hoću, i to čim prije. Danas, odmah!

— Prije osam dana prodao sam pet odojaka za sto dinara i sve do zadnje pare ti dao. Drugi dan nisam imao soli u kući... Ali dao sam ti. Što još hoćeš; hoćeš kožu s mene?

— He, he, he, — nasmije se Broz porugljivo — Sto dinara si mi dao. A šta je to prema mojih deset hiljada?! Šta je to?

— To je pet odojaka...

— Briga mene za tvoje odojke. Ali pare, njih trebam.

Bara je stajala po strani i samo šutjela. I njoj je bilo neugodno da i kume čuju kako bogati Broz galami za novac kojeg im je nekoć posudio i ona je željela da ga rade vrag odnio, nego što im pravi ovakovu »sramotu«... I kada je čula kako on omalovažujući govori o njihovim odojcima, za koje su se brinuli od zore do mraka, a koje su zbog slabih cijena dali skoro za ništa, bilo joj je već dosta i ona uskipi:

— Da, nikog se ne tiču naši odojci, a dok si ti nama posudio prvih pet hiljada, dobio si ih za deset odojaka. Danas mi dajemo pet za sto dinara i to se, je li, nikoga ne tiče?!

— Briga mene, bila su druga vremena — odbrusi Broz.

— Druga vremena? — zapita Stjepan. — Bio je Božić u ljetu, zar ne? A to je valjda i bio uzrok da si ti dobio za jednog odojka koliko ja danas za deset ili petnaest?

— Ne tiče me se — reče Broz hladno. — Hoću novac!

— Ma ne budi lud čovječe! Otkud ću ti ih dati, kad nemam.

— A posuditi si ih mogao?

— Kad si ih ti imao, jer si sve skupo prodavao.

— Prodaj i ti pa mi daj!

— Ho, drage volje, samo ti kupi. Evo ti u mojem gospodarstvu i biraj. Dati ću ti upravo onoliko, koliko si ti onda prodao kad si mi novac posudio. I poštene kamate dati ću ti još.

— Gle mudraca, htio bi se sa jednom junicom riješiti duga!

— Kazao sam: koliko ti onda meni, toliko ja danas tebi. I kamate.

Broz pljune na pod i podmuklo pogleda Stjepana:

— Neću se ja danas s tobom natezati. Hoćeš li dati ili ne?

— Nemam.

— Dobro, — reče Broz grozeći se — vidjet ćemo mi imaš li ti ili ne! Danas, razumiješ, još danas idem na sud i utužit ću te. Platit ćeš ti meni sve do zadnje pare.

— To ti vjerujem. Lahko će me presuditi. To je najlakše. Drugome na ledima krojiti remenje. Danas ja moram prodati polovicu svojeg gospodarstva, da za to dobijem onoliko novaca koliko su moji vjerovnici dobili za deseti dio. Ali zašto nećeš po vrijednosti, koja je onda bila?

— Ne briga te, ali znaj, i troškove ću ti nabiti. I to masne! Neka fiškali služe. Rađe njima nego da tebi pustim!

— A šta je lakše nego to! To oni jedva i čekaju. Kud ćeš boljih stranaka u advokatskim kancelarijama, nego što su seljaci. Dok i jedan od njih ima štogod upisano u gruntovnici, parnici nikako kraja. Uvijek samo ročišta i produžavanja. Do zadnje rali... Pa makar se parnica vukla u treće koljeno!

— Pravo imadu. I ja bi tako!

— I ti bi? No, nebi se čudio, ta i slažeš se s njima. Barem u nečem... Ovjerovljenje ili ugovor kod fiškala prije osam godina 100 ili 200 dinara. Danas isto tako: Deset hiljada kod tebe prije osam godina, danas — isto deset hiljada. To, što je nekoć za tih deset hiljada bila nekakova kravica, a danas nije dosta ni deset krava, kao i to, što je kukuruz i pšenica uz skoro deseti dio nekadanjih cijena, ha, to nije ništa! Nekadanja vremena...

— Ma propao ti, ja hoću pare!

— Hoćeš, hoćeš, šta ću ti ja!? Nekoć sam ti i kamate davao trideset i pet posto. Danas ne mogu. U prve četiri godine skoro sam ti dva puta glavnicu vratio u kamatima. Onda sam bio dobar. Zapravo ne ja, nego mojih krvavih trideset i pet posto, koje

su evo ove žuljave ruke — i Stjepan podigne svoje ruke u vis da su se vidjeli debeli žuljevi — tebi davale... Onda sam i ja i svi mi seljaci mnogo vrijedili. Danas to ne možemo i danas smo kukavna i ništa vrijedna raja. Proste seljačine, lijenčine, lopovi, varalice, zatajivači tuđih novaca i šta ti ja sve znam. Zar ne?

— I ja sam seljak.

— Ti?! Nikada! Ili možda misliš zato što živiš u selu, i što si se rodio tu? To ne znači ništa. Uzeo si običaje lihvarenja i svršeno je! Želiš živjeti špekuliranjem na tuđim leđima i zato ne možeš biti seljak, a niti čovjek, pa makar da si se sto puta rodio na selu. Rad, rad i tjelesni i duševni na korist sebi i ljudskom društvu, to je prava svrha čovječjeg života i njegovog rada na zemlji i to radi pravi čovjek, a ne svoje mozgovne sposobnosti upotrebljavati zato, gdje bi koga opalio i na kome bi više zaradio!

— A koga mi vraga tu pričaš? Mogao si u popove pa tamo u crkvi besposlenim babama i djeci pričati koještarije. Ja znam samo za svoje hiljade i basta!

— A ja znam, da ih nemam.

— Ali ja ih moram dobiti!

— Uzmi si ih.

— I uzet ću ih!

— Samo pazi. Ne igraj se vatrom!

— Groziš li se?

— Ja? Ne. Samo upozoravam: Ponor je dubok, a ja dužnik i ti vjerovnik na rubu smo mu... Survamo li se bit će krvi i plamena, ali hiljada nikada!

— Ali neće biti ni tebe, i ti ćeš zakrvariti.

Stjepan podigne svoj glas:

— Seljak je vječan! Samo oblici njegovog života mogu se promijeniti. Danas labavi teški, mogu biti još gori, ali mogu se i popraviti i postati bolji. Zbiti će se samo promjena, koja može ljude tvojega kova izbrisati sa površine. Ali seljak će ostati. Jest, on je stalan i vječan!

Broz korakne nekoliko koraka prema Stjepanu i zagrozi se:

— Samo se ti nadaj. Bljuvat ćeš ti meni pare ko nikad, kad dođem sa pravdom i zakonom u ruci.

— Samo pamti: sila gradove ruši, a nužda zakone mijenja!

— Ovoga neće nikada nitko promjeniti!

— To je tvoje uvjerenje, jer ti je korist u tome da ovako ostane. Ali na čijoj strani je množina? — I — vidjet ćemo...

— Ti mi dakle nedaš novce?

— Ma ne budi lud! A gdje ću ih uzeti?

— A zašto si ih onda posudio?

Stjepan ga časak mirno gledao, a onda plane:

— I ti još pitaš?! A zašto su drugi seljaci najviše posudivali? — Zato da poprave ono, što se za cara i kralja upropastilo, a što je »domovina«, trebala...

I mi smo posudili novac, a da nismo ni pitali čiji je...

— Šta to veliš? — skoči Broz i uperi pogled u Stjepana? — Nisi pitao čiji je novac? Pa zar sam ja taj novac ukrao gdje, ili na nepošten način došao do njega?

— Nisam rekao ništa. To što je za vrijeme rata po našim selima tu i tamo, iako malo prečesto, nestajalo raznih invalidnina, sirotinjske pomoći i novaca doznačenih za rekvirirane stvari, to je, zar ne, sasvim obična stvar?! Bio je metež, kaos, prevrat, pa — izgubilo se... Mala grijėška i ništa više. Sirotinja je morala biti bez toga, jer kod malo bogatijih to se nije događalo. Oni su imali na vojnome okrugu poznanstava i moglo bi se nekako to saznati pa bi bilo vraga. A sirotinja je sirotinja, pa makar bila i iz istoga sela, i ta sirotinja ostajala je i bez toga, jer šta joj se moglo?...

— Samo ti govori, nećeš me zastrašiti. Ali platit ćeš sve do pare!

— Eh da je sada stara vlast platio bi ja i to što sam čas prije rekao o »domovini« apoštolskog cara-kralja Franc-Jožefa i o njegovoj svojti. Ti bi me i tu usosio. Ali sada ne možeš, je li?

— Ne briga me za to. Novac mi daj?!

— Nemam.

— Tužit ću te!

— Možeš, i na sudu ću reči isto. Nemam pa nemam. Evo i snahi bi liječnika doveo kad bi imao novaca, — pokazao je na krevet gdje je ležala Katica. — Rodila je i treba joj.

— Ne tiče me se. Nije trebala roditi. Neka ne spava sa tvojim sinom...

— Ili neka spava, pa plati i izbaci kao ono tvoja u mlađim godinama...

Broz skoči prema Stjepanu, a ovaj se odmakne. Josip ustane sa kreveta i Broz se umiri te samo rukne:

— Šta si to rekao? Moja žena je izbacila?

— To cijelo selo zna. A i djeteta nemate nijednoga. Nije vam »bog dao«, je li? Ha, ha, ha, budala tko vjeruje... — Ali zato imate posebno klecalo u crkvi i dajete na svijeće; molite se svaki dan, a ni majku božju bistričku ne zapuštate. Godina još nije prošla, a da niste bili tamo...

— Šuti, šuti, neću da te čujem! — začepi si Broz uši i okrene se na stranu.

— I ne trebaš, no reći ću ti još ovo: Iako si pobožan čovjek i dobar kršćanin — razumljivo k tome bogat i bez djece — ipak ne prezaš pred time, da mene siromaha upropastiš zajedno s mojom brojnom familijom.

— Ne ostajem više ni časa ovdje. Idem odmah na vlak i na sud. Platiti ćeš sve ko bog! U to možeš biti siguran.

— Idi i radi što te volja. Na meni seljaku, pravdu je lako vršiti.

Broz se uzrujao. Brada mu je podrhtavala, na ustima su mu se vidjele bale... Iz kožnate torbe, koju je imao na leđima izvadi bocu vina i gucne. Od svega onoga što je Stjepan govorio on nije znao ni razumio skoro ništa. Znao je samo trgovati i izrabljivati... Sve njegove sposobnosti bile su ustremljene samo u tom pravcu. Unajmiti što jeftinijeg radnika, što bolje ukamatiti novac, od svuda izvuči profit. To je bilo znanje bogatuna Broza. I kada je

vidio da ovdje nema više ništa tražiti, srdito bljesne očima na sve prisutne, izađe kroz vrata na ulicu grozeći se:

— Idem, idem i pamtit ćeš me za uvijek. I ti i tvoja cijela obitelj. Znat će te vi još tko je Martin Broz...

VII.

Broz je izašao, a vrata su zatvorili za njim. Nekoliko časaka bila je tišina i čulo se samo tikanje starog sata na zidu. Njegova njihaljka išla je lagano s jedne strane na drugu tik-takajući muklo i pridušeno. Kao da je i ona bila nepoželjan slušaoc maloprijašnjim događajima.

— Ljudi moji jeste li vidjeli zvijere. Krv hoće ispiti čovjeku, — reče nakon odulje šutnje Stjepan.

— Još je gori od životinje. I ona se katkada smiluje.

— Pa da barem nije seljak, — oglasi se Josip — nego ovako naš čovjek, tu se rodio, pa neće da znade kakav je danas život seljaka.

— Baš zato što je naš čovjek, zato je takav. Odrodio se kao i toliki iz naše sredine.

— Bogat je pa neće da znade za sirotinju... — oglasi se kuma Roza sklopivši ruke kao na molitvu i stane kimati glavom.

— Vraga je bogat — reče Josip. — Radi i on na svojem gruntu kao marvinče, ali on je uživljen u to da je veliki gazda i da mu je onda i dobro.

— Tako je. On ni sam nezna kako se muči i za promjenu samo se katkada opija kao i danas. U pijanom stanju on se sâm sebi čini još veći i bogatiji.

— Čini mi se da drukčije i nebi došao ovamo, nego je najprije pošao u vinograd, da tamo uzme iz lagva kuraže...

Razgovor je sve više zapinjao i na kraju kaže Sofija:

— E, ostanite vi ovdje, a ja ću doma. I mene moja djeca čekaju.

— Čekaj idem i ja — reče Mara. — Imadem i ja mnogo posla, no ipak skoknula sam malo da vidim Katicu. Znam da joj je teško.

— Ajde kumo — okrene se kuma Roza Bari — ispraznite košaru, pa ćemo ići. Vrijeme je već. Biti će i podne skoro, — i ona se ogleda po zidu da vidi koliko je sati.

— Odmah ću isprazniti. Počekaj samo malo. — Ali najbolje je da sve to odnesem u kuhinju. Tamo ima više mjesta.

— Ajde kumo pomoći ću ti, — primi Roza košaru i pođe sa Barom u kuhinju.

Sofija se zagleda u djecu:

— A vi djeco jeste li se preplašila toga grubijana što je bio ovdje?

Djeca su šutjela. Gledala su samo neko vrijeme u Sofiju svojim izrazitim dječjim očima i jedva jedvice šapne najstariji Ivica:

— Zlatko je malo drhtao.

— I ti — obrani si ovaj.

— Dobro, dobro djeco, — opomene ih Stjepan — hodite vi samo k meni i ne bojte se. Dok budem mogao ja ću vas i braniti. Kad više ne budem mogao, branit ćete vi mene. Hoćete li?

— Ja imam bič. — reče Zlatko.

— Broz i njegova svojta ne boje se takova biča. Za njih treba drugi.

Jedna muha proletjela je zujeći kroz sobu. Došla je do prozora, letjela je gore-dolje i našavši neku rupu nestane je na ulici. Inače tišina.

Katica je ležala mirno, sklopljenih očiju, ali nije spavala. Čula je i Broza. A sada užurbano diše, dok joj u sljepočicama tuče svaki kucaj srca kao udarac čekića. Ostali šute gledajući u stranu. Svi su pod dojmom Brozovog boravka i osjećaju se nekako nelagodno. Izgleda da će skori odlazak ženâ doći svima kao olakšanje.

— Tako, sve smo ispraznile, pa možemo ići. — reče Roza vrativši se iz kuhinje i pride Katici pružajući joj ruku: — Kumo, zbogom i do viđenja.

Sofija i Mara također se opraštaju:

— Zbogom, zbogom Katice i svi ostali. I dao bog da skoro ozdraviš, pa ćemo se opet vidjeti.

Katica je pokušala malo ustati, ali nije mogla. Samo je teško uzdahnula i zajecala:

— Zbogom!

— Kumo, šta ti je? — priskoči Roza. — Ne plači. Doći ću ja popodne.

— Dođi, dođi, mi i onako idemo u grad, a Josip će imati posla na gospodarstvu, — javi se Bara.

— Doći ću i ja, neće biti sama, — reče Mara i sve tri izađu napolje opraštajući se.

— Ajde Josipe, — oglasi se Stjepan — idi ti nahraniti svinje i krave, vi djeco oprostite se s mamom i ajde na igranje, a ona će valjda malo i spavati. Već je i vrijeme. Dugo smo bili ovdje, zadržala nas ona svinja tu, a Katica je slaba i umorna. Mi ćemo vam sutra donesti iz grada žemlje kad dobijemo novac od vašeg strica Slavka. — Okrene se Bari: — A ti ženo ajde u kuhinju, uzmi nešto jela na put, ja kod kuće ne mogu jesti. Možda ću štogod na putu, jer tu me nahranilo ono zvijere.

— Kćeri moja ostani zbogom. Vratit ćemo se sa doktorom, — reče Bara i sa Stjepanom izađe napolje. Ostala su samo djeca i opraštala se s Katicom:

— Mamice, dobro spavanje.

— Mamice, spavanje...

— Zbogom, idemo se igrati... govorili su svi tri nestašno kako to samo djeca znadu i pojure na dvorište.

Katicu gane ova dječja veselost. Pogleda za njima, ali oni su već bili na dvorištu. Ona se okrene na krevetu i zajeca:

— Zbogom djeco, zbogom i budite dobra, jer to vam je želja vaše majke. I svi vi ostali budite sretni i zdravi. I sada i uvijek...

Jecala je, ali ne dugo. Naskoro joj se sklopiše umorne oči i ona zaspi. Disaji joj bili i u snu brzi, a licem joj je katkada prošao kao neki grčeviti trzaj. I ti trzaji istresali su sa njezinog mladog, ali već naboranog lica nekoliko zadnjih zaostalih suza.

Tišina, samo sat lagano tika i to tako čudno kao da govori: tik tak, tik tak, na svijetu najgore živi seljak..., tik, tak, tik tak...

VIII.

Pet sati treba čovjek dobro da ide, pa da dođe do sjedišta sreza u kojem je Slavko Pavičević kancelista. Eto, pet sati od njegovog rođenog doma pa do grada u kojem prebiva. I na taj put pošli su invalid Stjepan Pavičević i njegova stara i skoro nemoćna žena. Razumije se, da oni nisu mogli taj put preći u pet sati, nego su trebali i mnogo više. — Bila je već noć i to dosta dugo noć, kada su oni sa jednog savijutka ceste opazili u daljini prva svjetla tog malog gradića. Ali još su bili vrlo daleko, jer svjetlo u noći se vrlo daleko vidi. A oni već prilično umorni.

Noć je bila vedra, tiha i mirna. Topla ljetna noć puna mjesečine. Mjesec je tako lijepo svijetlio, da su se vidjeli stogovi osušenog sijena nedaleko ceste i čudni, fantastični obrisi drveća u daljini. A cesta se bijelila kao u jesen dugi, uski trak polja na kojemu cvate heljda.

*

Dva tri kilometra niže prema gradu od mjesta kuda upravo prolaze Stjepan i Bara, na istoj cesti što tu ide podno vinorodnih brežuljaka, sagrađen je drveni most. Njime je nadsvođen mali potočić, koji samo za proljetnih i jesenskih kiša obiluje vodom. Sa svake strane ceste ima niska ograda, a na početku te ograde su bijelo obojeni zaštitni stupovi sa crnim brojevima mosta.

Još prije mosta, na svijetloj mjesečini, vidi se sa strane poljski puteljak što iz grada vodi u vinograde. Gore na brežuljcima su klijeti i kućice vincilira, u kojima još tu i tamo gori svijetlo, a tik samog druma, na puteljku vide se dvije ljudske sjene. Upravo su sa puteljka došle na drum i već se jasno vidi kako teturaju... Svaki od te dvojice imade u svojim rukama napunjenu kožnatu torbu kakova se upotrebljava za spise i još pored toga po jedan demižon od pet litara.

Nema sumnje, na prvi pogled odmah se vidi, da su ti kasni putnici bili do sada gosti nedalekih vinograda. Koliko nam ne svjedoči o njihovom stanju

ono njihovo teturanje, toliko možemo već iz prvih riječi koje su na cesti progovorili, prosuditi da su prilično nakresani. Prvi, malo viši od svojega suputnika i nešto bolje odjeven, okrene se k drugome, pa će mu onako teturajući:

— No, jesi li vidio Joža, kako je lijepo u pohodima kod Julčike.

— Bog i bogme nisam si to tako zamišljao, gospodin kancelista.

Čitatelji će možda prosuditi tko su ova dva noćna ptića. — Prvi, onaj malo bolje odjeveni, to je — Slavko Pavičević sin Stjepana i Bare, a ovaj drugi, to je Joža, podvornik kod sreza i ujedno tamničar. Oni dva išli su danas na jedan, kod gospodina kanceliste Slavka uobičajeni izlet u vinograde. Po njihovom držanju i stanju, a i po onom što su imali u rukama najbolje se vidi — uspjeh izleta...

— Ha, ha, ha, — nasmije se Slavko — to ti vjerujem. Ali zato ćemo sada češće k njoj.

— Izgleda da je vatrena iako joj je blizu četrdeset...

— Gle ti vraga u Joži! Da se ti nisi štogod vrzao oko nje? — zastane Slavko malo, a onda pođe dalje.

— Ali gospodin kancelista — povjerljivo će Joža — kako bi se ja usudio prije vas...

— Slušaj — Slavko će kao ljutito — ne budali. Jesam li ja štogod rekao o tome?

— To nisam ni pomislio, gospodin kancelista, i ja sam to rekao samo onako, pa i vi to shvatite, samo kao izraz mojega poštovanja prema starijemu po činu, iako sam po godinama stariji ja.

Izgleda da je Joža sa nekom naročitom namjerom često naglašavao riječi »gospodin kancelista«, i da je to gospodinu kancelisti Slavku bilo osobito milo. A Joža je sa svoje strane bio vrlo dobar stvor za laskanje i napredovao je u očima Slavkovima sve više. Kad dva zla hoću biti lijepa, oni su sebi samima najljepši i najbolji... I zato je Slavko sada, postajkujući katkada i teturajući amo-tamo, govorio Joži:

— Dobar si ti dečko, znadem ja to, ali da bi ti mene, iako svojeg pretpostavljenog i u tim stvarima pustio napred... Joža to je malo nevjerojatno!

— Gospodin kancelista, — Joža zastane, digne ruku u vis i kaže — gospodin kancelista, poštenja mi mojega i u tim stvarima.

— Vidim da znadeš poštivati svojeg pretpostavljenog. Dobar si ti Joža, dobar.

— Još bolji bog, koji me drži na svijetu.

— Zato da možeš ići samnom k Julčiki, — nasmije se Slavko i pogleda prema natrag. Most su već prošli i njegovi stupovi bijelili su se na mjesečini: — Slušaj Joža, moje noge nekako me slabo služe. Kako bi bilo da se malo vratimo, pa da časak prisjednemo na onaj most tamo.

Joža, koji je kao i svaki pravi sluga pristajao na svaku željicu onoga koji je nad njim, reče:

— Baš ste mi iz usta izvadili ove riječi. I ja sam za to da malo sjednemo.

— Ta stići ćemo kući do jutra. Još nije ni dvanaest sati.

Vratili su se do mosta i sjeli na nisku ogradu. Taške i demižone metnuli su kraj sebe na zemlju. Zapališe cigarete okrenuvši se jedan drugome tako važno, kao da će raspravljati o tome postoji li zaista kriza u svijetu ili ne.

Joža je požudno vukao duhanski dim u sebe i izgleda da dva vinska brata, Slavko i Joža, nisu marili ni za krizu, a niti se bavili mišlju o tome kakova je i gdje joj je uzrok, jer ovaj posljednji reče:

— Boga mi, gospodin kancelista, nas dvoje ipak smo se dugo zadržali.

— A šta ti je to, kad smo kasno i išli. Čovjek mora biti do pet sati u uredu i dok se dovuče dovde već je i pola šest; gore si kad šest prođe, a vrijeme u vinogradima ide ko ludo. Osobito kod Julčike.

— Vražja žena!

— Dakle kušao si ipak nešto kod nje, lopove.

— Ali gospodin kancelista, vjerujte mi, ni pomislio!

— Ni pomislio nisi, a stalno govoriš o njoj?

— Ovaj, ma znate, nikako mi oni njezini široki bokovi ne dadu mira...

— Je li? Ha, ha, ha, — nasmije se Slavko. — Izgleda otraga kao stara njemačka lokomotiva iz devedesetih godina?

— Pravo ste kazali, baš lokomotiva. A i dobra bi bila... — i Joža dvolično namigne pucnuvši prstima.

— Kao nova, što vozi, na primjer — Orijent-Expres... — lane Slavko važno, i nasmije se kao da je rekao neku osobitu mudrost.

— Hi, hi, hi, — nasmijulji se Joža. — Dobra usporedba, bogami dobra! Jest, i prava. Ko Expres, hi, hi, hi....

— Ali ima u nje i dobra vina. Žarka i slatka. Upravo kao ona.

— Ma jest, a to se i na nama vidi.

— Nije to ništa. Išao sam ja od nje već i drukčije nakresan, nego danas.

— Vraga?!

— Ho, ho, — namigne Slavko — koliko put sam samo od nje išao ravno u ured.

— Vidio sam ja vas već često takovog u uredu i....

— Kakovog? — upadne brzo Slavko.

— Takovog, no, tako junačkog držanja...

— Ha, ha, ha, — smijao se gospodin kancelista — vjetrio sam ja tada mnogima od raje, što su došli k nama.

— Istina je, istina, kolike sam samo ja morao zatvarati na vaš nalog.

— Ha, je li? — ponosno će Slavko. — I svi su morali u aps! A kako su se junačili i goropadili prije toga. Mislili su da se jedan Slavko Pavičević boji bagre.

— Junak ste vi gospodin kancelista, bogami junak! — ulizne se Joža.

— Ne laskaj magarče. — A kako su kašnje puzii preda mnom i ulagivali mi se. Badava im sve. Nisam ja kaka šuška da svi ljudi mogu raditi štogod ih volja. Valjda smo mi vlast! Jel' Joža?

— Jest, mi smo vlast...

— Mi obadva smo vlast? I ja i ti?
— Jest obadva... — zaleti se Joža, ali opazivši mrki pogled gospodina kanceliste na sebi, brzo nadoda: — To jest, zapravo ne. Vi ste sâm vlast, a ja sam samo tamničar koji zatvaram vlasti nepoćudne ljude.
— Vidiš Joža, ti sve pametnije misliš. Mogao bi još daleko dotjerati.
— Kako se najdalje bude dalo. Za sada moram se zadovoljiti i ovako.
— Pa šta si ti najviše želiš da postaneš?
— Joj, to vi mnogo pitate, — nasmije se Joža.
— Pa dobro reci ti samo: šta bi ipak najrađe želio postati?
Joža je češljao svoju nisku čelu:
— Ja bi htio biti... ja bi želio postati... makar sreski načelnik! — izlane na kraju.
— Ti konj jedan! — ustane Slavko srdito. — A šta bi ja onda bio? Ti sreski načelnik, a ja samo kancelista i tvoj podređeni?
Joža se također brzo ustane, pobojavši se i za svoje tamničarsko mjesto, pa stane miriti Slavka:
— Eh gospodin kancelista, jasno da bi vi prije mene postali sreski načelnik, ali vi bi već tada i banom postali dok bi se iz mene isćahurio sreski načelnik.
— Vidim, — reče Slavko sjednuvši — poštenjak si ti.... Nego daj ti taj tvoj demižon, da malo gucnemo. Moj će mi biti sutra u uredu. Znadeš, opet će trebati nekoga provjetriti.
Joža sav sretan što se gospodin kancelista tako brzo umirio, dohvati brzo svoj demižon i pruži ga Slavku:
— Izvolite samo gospodin kancelista. Moja žena i onako ne pije, a vama je to potrebno.
— Pij malo i ti, — reče Slavko potegnuvši dobrano i dok je Joža pio nastavi u sebi: — Lažeš magare da ti žena ne pije. Koliko god puta dođem k njoj, kada smo sigurni da te neće biti kod kuće, uvijek me pita da li sam joj donio vina...
— Baš je fino ovo vino! — reče Joža metnuvši demižon na zemlju.

— Nije Julčika bedasta, da ima tek štogod.
— Pa gdje joj muž, gospodine kancelista? Pričala mi je nešto, da je bila udata.
— Eh, opametila se žena, pa našla zgodnu priliku i riješila se muža. Danas joj se muž vucara kojekuda po svijetu, trbuhom za kruhom, a ona lijepo, i što je još za nju glavnije, slobodno živi s kim joj se prohtije. Nikom ne polaže račune.
— Majku mu staru, sada joj je lahko i nađe si pod svakim plotom kakovog vagabunda za jednu partiju... Ali kako će biti naskoro kad ostari, pa je više nitko ne će htjeti?
— Ne boj se ti. Uzet će ju već neko za njezine rali vinograda.
— Pravo kažete. Ima mnogo budala na svijetu.
— Budala ili ne, ali uzet će ju, u to budi siguran.
— I pomalo joj ogorčavati stare dane.
— Vraga te briga za njezine stare dane. Brini se ti za svoje i najglavnije je da mi sada dobijemo od nje vina i voća. Eto i danas nam je dala pune taške bresaka. A to bi morali sve kupiti.
— Ne bojte se vi za mene, brinem se ja za svoje stare dane koliko god najviše mogu.
— Zar na taj način da želiš postati sreski načelnik? — nasmije se Slavko.
— Ma ne samo s time, nego i inače. Onako, — materijalno...
— Aha, — da, da, razumijem. A dade li se od tvojih zatvorenika, štogod izvuči?
— Tako, tako, prilično. Radim kako ste me uputili. Dan prije odlaska iz zatvora kažem uapšeniku da mu je gospodin sreski izvolio povisiti kaznu za nekoliko dana radi toga i toga, i onako izdaleka mu dadem mig da bi mu ja mogao pomoći, pa, ako je imalo pametan izađe isti dan iz zatvora...
— Pa da, par kokoši, guska ili patka, možda i koji kilogram maslaca ili čega drugoga manje u seljačkoj kući, to ništa ne čini. Ima u njih više toga.
— U najviše slučajeva i daju to. A onda koji taj masni komad i k vama dodje. Uvijek kažem ženi:

Kad dobiveno ne prodaš i novac ne spremiš u banku nego ispečeš, ne zaboravi dobrom porcijom na gospodina kancelistu. Njemu imamo mnogo toga zahvaliti.

— Pusti ti Joža tu zahvalnost. Nego novaca daju li štogod?

— Slabo gospodine kanceliste, slabo. Ubogi đavli ni sami nemaju. Perad, mlijeko, putar, vrhnje, time se danas najviše radi.

— Ja, prošla su ona vremena, kada se najviše parama radilo.

— Imao sam i prekjuče dva slučaja s novcima.

— Koji to?

— Znate onaj mladić, visok, suh, plavokosi.

— Aha, sjećam se, da, da. No i to ti je bio konj. Za glupost strpao sam ga u zatvor.

— Kako to mislite, gospodine kancelista?

— Znaš Joža, došao ti on k meni da treba putnicu za inozemstvo, no kako nije otslužio vojni rok, to ti za takove slučajeve postoje posebni propisi. Umolio je on mene da bi ja potražio u zakonu te propise. Ma, reko, bježi k vragu, šta misliš da je kod mene kakav informacioni ured?

— I odbili ste ga?

— Naravno.

— A vi imate takav zakon sa tim propisima?

— Kako ne, ta svaki dan mi je barem deset puta u rukama.

— I onda niste mu kazali.

— Ne, pa ima tu drugih puteva.

— Ma jest. Zašto nije pravio molbu za putnicu.

— Rekao sam mu to, ali govorio je kako je jednu već pravio, pa ništa. Ni nakon tri mjeseca nema odgovora, a on da bi za mjesec dana morao ići. I rekao je još, da je to gulenje sirotinje pomoću biljega i taksa...

— Boga mu, gospodin kancelista, pa on je antidržavni element. Osporava državi njezino pravo.

— Tako je Joža, — reče Slavko udarivši lako Jožu po ramenu. — Otkrio si pravu žicu tog momčića. Možda je on štogod i gorega, a ne samo antidržavni element. Zaista pravo si rekao! Bit ćeš ti još sreski načelnik. U tebi se krije talenat.

— Možda će i to biti. Vidjet ćemo. Ako vi dođete na bansku stolicu, ja mislim, dapače i nadam se, da ćete se vi sjetiti svojeg vjernog Jože...

— Ne vodi ti brige o tome. Nego da ti rečem kako je bilo dalje: Kad sam mu rekao ako neće praviti molbe neka ide, rekao je da će ići do sreskog i da će tamo dobiti potrebne upute i ujedno se žaliti na moj postupak.

— A nezna da to nije posao sreskog načelnika i da bi ga on opet poslao k vama.

— Da, tako je. Dobro si rekao. Odmah se vidi talenat. I on bi opet došao k meni. I opet: molba ili neka kida. Na njegove riječi ja sam se izderao na njega, a on mi odbrusi da sa pijanim činovnicima ne želi imati posla. Lopov, uvrijedio me je pred cijelim uredom i svi su gledali u mene.

— A vi taj dan sigurno niste ni okusili alkohola?

— Da istinu reknem, jesam. Bio sam cijelu noć kod Julčike. Pekla je rakiju od trešanja u svojem vinogradu. I pio sam nešto malo. Natočila mi je jednu flašu od pola litre i za ured. Ali nijesam bio pijan. Tako, ko sada. A, vidi, tko mi može reći da sam sada pijan? — Kod zadnjih riječi Slavko ustane i podje nekoliko koraka, sileći se da održi ravnotežu. Tetura... Sjednuvši natrag rekne: — Dakle bio sam isto tako kao danas i taj lopov rekao je da sam pijan.

— Bezobraznik, kako je to mogao reći. Stupate kao vojnik! — Joža odvažno pljune na zemlju.

— Eto vidiš, lopov, i još k tome antidržavni element, pa mi je to rekao. Uvrijedio je teškom i lažnom objedom državnom činovnika, koji se stara oko reda i poretka. — Uvrijedio je samu državnu vlast. I ja, ni pet ni šest, pograbio ga za vrat i na hodnik, gdje susretoh tebe i tako on ode u buharu.

— Junak ste vi. I zbilja ga se niste bojali?

— Ja, ni najmanje. Zašto bi ga se bojao?

— Znate opasan čovjek. Mogao bi imati bombu, dinamit, vraga, sotonu, a ja ću vam priznati, da sam samo jedanputa vidio kako su minirali nekakav brijeg sa dinamitom i vjerujte bilo mi je mučno... A kamo li da bi još ja sam sjedio na onom brijegu? Nikada! Još i dandanas radje obilazim onaj brijeg kilometar-dva, nego da se sjetim onog praskanja i lomljave.

— Vidiš vraga, na to zbilja nisam onda mislio. A da sam se toga prisjetio dao bi ga po tebi pretražiti.

— A jok!... Nikad ga ja nebi išao pregledavati. Nikad. Nikad.

— Pa pregledao bi ga neko drugi. Ili, — razjunači se Slavko, — makar ja sam! Ja sam junak i nebi ga se bojao.

— Glavno je, da je već otišao iz naših šaka. I neka ide samo što dalje. A galamio je malo i u buhari, no kasnije umirio se. Valjda su ga u noći dobrano izgrizle stjenice, jer me je u jutro odmah zvao na stranu i rekao mi da ga pustim. Odvratio sam mu da odgovoram za njega i da bi morao pitati vas, no kad mi je obećao da će šutjeti i da ne će nikad nikome ništa pričati o tome, a — što je i bilo najglavnije, — kad smo se složili u cijeni, pustio sam ga. Platio je u zdravoj valuti.

— Vidiš, opametio se dečko, no vjeruj mi, ne bi ga zatvorio da mi nije ono onako javno pred svima rekao. Osobito i Ruža je čula.

— Ruža? Aha, naša pisarica. Zgodno dijete.

— Znadeš Joža, — tajanstveno će Slavko — pucam ti ja na nju već dulje vremena. Vražje stvorenje. Takove prsi ima, pa noge, znaš... Uh, samo jedanput...

— Boga mi, mnogi se u gradu otimaju za njom, ali da je pametna kao što je lijepa, uzela bi, gospodine kanceliste, vas!

— Tako i ja mislim, ali ona ti je malo vražja. Moderna šiparica, koja na visoko puca... Jedanput sam ju primio za grudi i poljubio, a ona mi rekla: bezobraznik! Pače i udarila me.

— Divlja je, luda jedna.

— Jest, a drugi put mi je rekla da sam sin seljaka, muža. A ja to nisam. I mogu joj dokazati da mi je otac bio učitelj, i to ravnajući.

— Ja vam vjerujem.

— Ti vjeruješ, ali budalo ona je tako rekla, razumiješ li? Nažalost nisam joj mogao odmah dokazati da je moje porijetlo daleko od onih, što svojim ružnim, nezgrapnim i raspucanim šakama ruju po zemlji, radeći na njoj. Ha, ha, ha, — nasmije se on — ja, pa sin seljaka!? Luda jedna... Daleko sam ja od tih jadnih stvorova.

— I jesu jadnici, — povladi mu Joža. — Eno baš s onim drugim slučajem prekjučer tako sam se namučio dok sam od njega izvukao nešto para i pustio ga kući. Bio je to neki muž iz okolice.

— Prokleti su muži. Novac im tako teško ide iz ruku. — No daj Joža pij malo, pa ću ja. I mjesec se već spušta prema zapadu.

Joža je nagnuo demižon, a vino je klokotalo i nestajalo u njegovu grkljanu. Kad se dobro napio pruži demižon Slavku:

— Svima nama idu pare teško iz ruku.

— Istina je, ali kada bi mi se desila prilika da budem gdje sa Ružom, vjeruj mi, makar bi mjesečna plaća otišla.

— I vrijedi jednu mjesečnu, iako je danas teško do novaca.

— Ej, Joža, da si ti nekoć bio kod nas dok je bilo više para, onda ti se i živjelo! Bilo ti je i slobode onda veće, a i dohodaka.

— Da, da, bile su onda stranke, a one su bile dobre muzare...

— I jesu! Ako si imao imalo pameti zakrcao si se u onu, koja je bila na vladi i ni sam bog nije ti mogao ništa. Tvoja stranka je drmala. Onda ti je bila prava sloboda. Mogao si sa bagrom raditi šta si htio. A pare su tekle...

— Zbilja su u ono vrijeme samo najluđi bili opozicija.

— O ne, varaš se! Onda su ti bili opozicija ili kojekakvi zanešenjaci ili opet oni najlakomiji, koji se nijesu htjeli zadovoljiti sa mrvicama, možda katkad i malo krupnijima, nego su sami htjeli grabiti sa prvog stola.

— Luđaci, mogli su i oni pomalo uzimati samo mrvice, pa bi im bilo bolje, jer bi bilo dulje.

— Šta ćeš, nisu, nisu. Tko im je bio kriv? Ali znadeš Joža, mogu ti povjerljivo reči, da me nikad ne bi bilo na ovom položaju na kojem sam danas, da sam svoju glasačku kuglicu previše škrto stiskao u šakama.

— To vam vjerujem. Ni ja nisam ni k vragu nikud mogao i gdje god sam tražio kakovo mjesto, nigdje ništa. Ta ni u žandare ili finance me nisu htjeli. Ali dovraga i to, kad sam bio oženjen. Tek kasnije kad sam se opametio i darežljivo spustio svoju kuglicu u stanovitu i pravu kutiju, a u džepu zašuštali papiri stranke legitimacije, evo me odmah k vama za tamničara.

— Bila su ono divna vremena!

— Bogme. Dohotci dvostruki.

— Onda smo mi trebali znati za debelu Julčiku u vinogradima.

— Pa da, onda je bila mlađa.

— I vatrenija!...

IX.

U daljini, tamo u gradu čuju se glasovi zvona. Rijetki i razgovjetni. — To na crkvi izbijaju satovi. Joža se okrene da bolje čuje i lagano po udarcima broji:

— Jedan, dva, tri, — šest, — deset, jedanaest, dvanaest!

— Pola noći. — reče Slavko. — —

— Što je tiha i vedra noć. Zbilja je lijepo, — primjeti Joža.

Sa lijeve strane, kraj grmlja, koje je na tom mjestu uzraslo tik ceste, pomole se na mjesečini dvije figure. Stjepan i Bara... Stjepan ima u desnoj

ruci štaku bez koje skoro nebi ni mogao tako daleko ići. Osim štake ima u drugoj ruci batinu, što ju je sam načinio i poljepšao sa kojekakovim rezbarijama. I Bara ima štap kojeg su putem u tuđem plotu otkinuli... Umorno, lagano, idu naprijed. Glave im sagnute kao da cijelo tijelo žele privuči k zemlji. — Začuli su govor Jože i Slavka. Vidjeli su neke ljude, ali još nisu mogli prepoznati. Zastanu. Tiho nešto govore.

— — — — — — — — — — — — — —

Joža i Slavko nisu opazili ovu dvojicu. Gledali su na drugu stranu prema gradu.

— Bilo bi vrijeme da i mi pođemo. Dosta smo sjedili.

— Ded, pij još malo.

Joža potegne i doda demižon Slavku. I ovaj pije.

— Tako, sad bi mogli ići, — reče Joža i okrene se na lijevu stranu, prema mjestu gdje su bile taške i drugi demižon. U to opazi Stjepana i Baru. Upre ruku prema njima i drhćući okrene se Slavku: — Go - - go-spodine kanceliste, gledajte, gledajte!

Slavko se okrene skočivši sa mjesta na kojem je sjedio:

— Šta, šta je to? Tko je to?

Joža se primi za glavu:

— Joj, joj, duhovi su to! Duhovi... Gle, jedan je i bez noge! To su s fronte došli... Joj meni. Fronta... dinamit... joj, joj, — i sreski tamničar junački dade petama vjetra.

— Stani Joža! Ne budali. — Zaustavi Slavko junačkog tamničara i segne u stražnji žep hlaća. Pošao je korak i poviče glasno:

— Hej vi, tko ste? Kamo idete?

— Slavko, Slavko! — povikne Bara, iznenada prepoznavši svojega sina i pođe par koraka napred. — Dijete moje, jesi li to ti?

Slavko se u prvi momenat zapanji, a onda naglo se trgne i poviče podigavši ruku u kojoj nešto zablista na mjesečini:

— Stoj, tko bio ili ću pucati! — a onda će sam sebi: — Boga mu, to su moji starci. Sad će Joža

sve saznati... I da sam sin seljaka i sve drugo. Ali ne — trgne se on — on ne smije znati da sam ja seljački sin...

Okrenuo se Joži, koji se malo podalje zaustavio i u strahu stajao ukočeno:

— Joža, idi odmah stotinjak koračaja niz cestu i tamo me čekaj. Ali slušaj, idi dosta daleko!

— A tko su ti ljudi? — ohrabri se malo Joža.

— Šta ih ja znam! Nekakve vucibatine... Idi, razumiješ: idi, ali daleko!

Videći na kraju Joža, da to nisu nikakovi duhovi, jer tamo mirno stoje, a on je za duhove čuo da su griješnicima vrlo opasni, on se ojunači:

— Bojim se za vas, gospodin kancelista. Dva smo ipak jači!

— Ideš k vragu! — bijesno će Slavko. — Vraga mi treba tvoja pomoć. S njima ću se ja sam razgovarati. Idi kad ti velim. Kasnije ću te zvati. — Videći zatim da Joža još stoji na mjestu, bijesno poviče: — Idi magarče odmah, ili, ili zar si zaboravio da sam ja tvoj pretpostavljeni, kojeg moraš da slušaš!

— Idem, idem i to daleko — uplaši se Joža. — A vi samo zovite kad budete htjeli. Ta ja sam dobar i poslušan.

Otišao je teturajući niz cestu. Demižoni i taške ostali su kraj mosta na zemlji. — Otišavši tamo iza prvog zavoja pođe još malo, a onda sjedne na travu kojom je bio obrašten rub šanca. Njegov pretpostavljeni je zapovijedio, on je pošao i dalje se nije brinuo što će sam Slavko tamo raditi. Zapušio je cigaretu povukavši nekoliko dimova, a glava mu je pomalo kimala. Hvatao ga drijem... Trzao se na mahove od sna, jer je u njegovoj potsvijesti bilo da nesmije zaspati. Ni gospodin pretpostavljeni ne spava. Ali usprkos svega toga popijeno vino i san bili su jači. Zaspao je hrčući kao nedoklana svinja, a mjesec je svojom blijedom svjetlošću obasjavao okolinu.

Bio je tako dobar sluga.

*

Stjepan je također došao do Bare, a Slavko je neko vrijeme gledao za Jožom i kad je već ovaj prilično daleko odmakao priđe korak-dva do svojih roditelja:

— A šta se vi dva vucarite ovuda u to kasno doba?

— Sinko moj, zar ti nemaš ljepše riječi za svoje stare i nemoćne roditelje? — upita Bara ganuto.

— Pa šta ću kleknuti pred vas, — prkosno će Slavko. — I ruke vam poljubiti, pa tek onda nešto upitati? Tako nisam odgojen.

— Nisi ti nikako odgojen, moj sinko! — reče Stjepan.

— Gle vraga, k vama ću doći, da me vi odgojite kao i brata Josipa. Star je skoro 30 godina, a ne bi se znao pravo ni nakloniti.

— Ne živi se od klanjanja, — primjeti Bara.

— Hm, — reče Stjepan — to ti veliš, a pitaj njega — i pokaže na Slavka — kako se uspeo. Možda kroz škole? Još dok je bio u gimnaziji bio je najgori. Samo tračlati i ulizivati se znao. Uspeo se, jer je znao dobro sagibati šiju i vješto promotriti pred kime treba...

— Je li se to vas štogod tiče?

— Rekao sam samo.

— Bolje bi ti bilo da šutiš. Nego odgovorite mi na moje pitanje: Šta radite ovdje?

— Sinko... — započe Bara, ali je Stjepan prekine:

— Šuti, nemoj da mu govoriš. Ta vidiš da je pijan ko čutura.

— Ja pijan? — grakne Slavko. — Sretan si što smo tu, a ne kod nas. Dao bi te zatvoriti!

— Sinko, ne griješi! — sklopi Bara ruke. — Otac ti je!

— Baš me briga za takovog oca. Eto kakav je. I sada je pošao k meni u poderanim gaćama i košulji.

— Sinko, sinko! — vikne Bara.

— Moram takav biti i ja, i svi mi seljaci dok rađamo takove sinove kao što si ti, koji nas se srame pred cijelim svijetom.

— Da, jer smrdiš i ti i svi vi seljaci što god vas ima, po luku i đubru.

— Sram te bilo pijanduro, — poviče Stjepan. — Dobar bi ja bio samo onda, kada bi imao debeli trbuh, smisao i mogućnost za gulenje sirotinje iz svoje okoline, a po tome i novaca, za koje bi kupio preraznolike mirise da se namirišem, dobro odjenem i tim odijelom prekrijem trulost i pokvarenost svoje nutarnjosti. Zar ne, onda, i samo onda, bio bi ja tvoj dragi otac, ili još ljepše: dragi tatica. I tada me se nebi sramio, ti pijanduro?

— Čuješ stari, — skoči Slavko ogorčeno — ne vređaj! Pred tobom je službenik države i niko drugi. Razumiješ li?

— Hvala ti na uputi. I vjeruj, hvalit ću bogu na daru, dok ćemo rađati takove sinove.

— Pa kakav sam ja?

— Ti? Ti nisi nikakav. Odjeven si u lijepo i čisto odijelo, pripadaš, odnosno pripadao si svojoj političkoj partiji, radiš i savijaš se u svemoguće forme pred svakim pred kime moraš; poslije rada ideš po tuđim vinogradima, piješ, — pa ti si dobar čovjek... I savremen. Gledaš više živjeti na tuđi račun, nego na svoj vlastiti. Uistinu ti si i te kako savremen, i to ti je dovoljna legitimacija.

— To mi ne može niko osporiti.

— Niti ti ne smije. U službi si točan, da bi i svojeg vlastitog oca zatvorio kad ti veli istinu u lice. Pravi činovnik. Za bivšeg cara i kralja, zemlja i »civilna« i »uniformirana« cvjetala je takovim sinovskim cvijećem, takovim sinovima. Nisu oni htjeli poznavati svoje očeve što su se valjali u znoju i prašini po zemlji i gnoju, nisu im htjeli pružiti sinovsku ruku i izvesti ih na pravi put. Oni su išli svojim putem, čistim, parfimiranim i uniformiranim. Ali srušilo se sve kao kuća od karata. Danas ih nema. Gdje su oni naparfimirani i ukočeni naši sinovi? Gdje su, reci, pokaži mi? — Nema ih. Ljudi se rodili, ne-ljudi umrli! Prah, pepeo, zemlja. A da li je iza njih ostalo štogod vječna, ili su oni sami vječni? Da li ih i danas gleda svijet, da li danas blistaju one

uniforme, da li danas nose kojekakove časti; gdje su njihova odlikovanja za koja su se borili, zbog kojih su gazili preko svega, zaboravljajući da su ljudi, koji su samo zato stvoreni da koriste ljudskoj zajednici? Gdje su? Nema ih. A gdje je ona zajednica zbog koje su stvoreni i za koju bi morali živjeti? Nema ni njih ni nje. Sve su uništili. Iz ljudi stvorili invalide i prosjake, a o ljudskoj zajednici ni govora, jer u svojoj umišljenosti i koristoljubivosti nisu ni marili da ju stvaraju! A da jesu bili bi vječniji, jer bi bio vječan spomen, koji bi ih u povjesti toga rada spominjao. I šta? Oni su nestali i došli ste vi, novi, mlađi naši sinovi, ali odgojile vas one stare škole i vi ste isto onako truli kao i oni koji su nestali. Truli i bezdušni!

— Ali ipak mi danas živimo i bolje i ljepše nego vi.

— Jest, a tko vam to »bolje«, to »ljepše« daje? Tko? Mi seljaci, mi, koji »smrdimo po gnoju i luku«...

— Dobro, pa šta ste onda došli ovamo k meni, koji sam eto takav kako si malo prije rekao? Možda da mi držiš prodiku što sam nakon rada pošao u vinograde i gucnuo putem? Mogu vam samo obadvojici reći da ste za to već premali. Odrasao sam davno već od vašeg tutorstva i prodikovanja.

— Samo do pameti nisi dorasao i nikad...

— Pusti ga Stjepane, pusti, — prekine Bara, — koja je do sada sklopljenih ruku stajala po strani, — svoga muža i okrene se prema Slavku: — Sinko, nismo mi došli zato, i ti živi kako želiš i hoćeš.

— Nego pošto ste došli?

Bara podigne sklopljene ruke u vis i malo jecajući reče:

— Dijete moje mi smo u nevolji. Pomozi nam!

— Pusti te ruke, — mahne Slavko rukom — i ne cmizdri ovdje, jer suze teško gledam, nego govori lijepo i pametno.

Bara ga posluhne. Spusti ruke i primi pregaću, kojom stane brisati suze:

— Sinko, Katica je rodila...

— Opet?

— Božja volja. Sada je opet imala sina.

— Mogla je i troje, kao što i žena nekog Zagorca, tamo blizu vas. Čitao sam baš danas u novinama. Ha, ha, ha, — nasmije se Slavko — zaželio sam to i tamničaru Joži pa se smijao... No da, vi ga i onako ne poznate. Ali talenat je on... — Ajde dalje, da čujem.

— Slavko, porod je bio težak, Katica dobila vrućinu i njoj je potreban liječnik — nastavi Bara molećim glasom.

— I onda?

— I onda, mi smo razgovarali o svemu i išli preko dvadeset kilometara pješke, da dođemo k tebi, i za to smo trebali preko sedam sati. Ispočetka smo išli dobro, ali kasnije kako i sam znaš, otac bez noge, pa počeo šepati. Još uvijek ga boli. Na mnogim mjestima smo počivali, na mnogo mjesta smo na časak stali i evo tek sada smo ovdje.

— I, šta?

Bara ga preneraženo pogleda. I on još ne razumije stvar? On još nezna zašto su oni došli? Ili neće da znade... Ona nije imala vremena da ga dalje gleda, nego reče:

— Slavko, nama je za Katicu. Troje djece je već prije imala i sada još ovo četvrto, a ako umre šta će djeca sirotani? A i nama je potreban radnik na gospodarstvu i s njom smo vrlo zadovoljni bili. Umre li, a Josip se iznova oženi, Slavko, to ti je žalost! Maćeha je maćeha i nikad kao rođena majka.

— Nije se trebao ni prvi put ženiti. Evo, ko ja. Trideset pet i još uvijek dečko, neoženjen.

— Sinko, drugo si ti, a drugo Josip. Ti si u gradu i to je tu lakše, ali na selu, na gospodarstvu gdje čovjek mora da robuje svaku minutu i svaku sekundu svojeg života, to je nemoguće. Tu je potrebna žena, a i djeca.

— No pa što onda hoćeš? Oženjen je, i djece ima. Najprije tri, sada četvrto, pa neka ima još petero i — bit će te oprošteni poreza. Zar hoćeš još nešto? — nasmijuljio se malo porugljivo Slavko.

— Rekla sam već, nama je za nju, ona je bolesna, njoj treba doktor, a mi novaca nemamo...

— A, — otegne Slavko, — Dakle zbog novaca ste došli?!

— Slavko, dijete moje, došli smo da nam ti u ovoj stisci pomogneš. Bog će ti naplatiti!

— Hvala, bog je slab platac! I da on gdje god kupuje na otplatu, vjeruj, uz dosadanje njegovo plaćanje, kod svih trgovaca i obrtnika bio bi u crnim knjigama na prvom mjestu... A i ja sâm od njega još nikad ništa nisam primio. Stranke nema, politikom se ne bavi, tvornice ne posjeduje, za mene, on je propao stvor! Dakle, to nisi trebala ni reči. A za tu pomoć što ju od mene tražite, niste trebali propješaćiti ovaj put. — I nadoda suho: — Ja vam pomoći ne mogu.

— Sinko, — Bara opet sklopi ruke — ali ti imaš novaca, daj posudi nam. Vratit ćemo ti.

— Ne budali stara, otkud bi ja imao novaca. Nisu više vremena kao nekad.

— Danas nisu više vremena kao nekad, — reče Stjepan — ali ti ipak primiš novac na svakog prvog, a mi nikada. Evo, nedavno prodali smo pet odojaka za sto dinara. A šta je to? Ni za lijek.

— Šuti ti samo. Malo prije si se prenemagao nad nama sinovima, a sada i ti moliš.

— Zar te ono tako uvrijedilo? To si nisam mislio, ali neka te zato ništa ne smeta. Ono je istina!

— Nemoj mi više govoriti. I najbolje vam je da odete otkuda ste i došli.

— Ne ćeš nam dakle pomoći? — upita Stjepan.

— Ne.

— Ali ti imaš novaca.

— Nemam i nedam.

— Tako sinko? Hvala, — i Stjepan plane: — Kada je tome tako, tada znaj: ne želim te više vidjeti pod svojim krovom! Razumiješ li?

— Nemoj Stjepane tako, nemoj. Ta pomoći će nam on, — zajeca Bara i okrene se k Slavku, no ovaj odbrusi ocu:

— Niti ne želim više uopće doći. I da ti istinu reknem, nikad nisam ni išao s voljom do vas, u svoju rodnu kuću. Kada sam išao, a to ti sam najbolje znadeš da je bilo vrlo rijetko, išao sam samo za to, jer sam popuštao nekakovim glupim osjećajima. I ne želim više nikad doći. Čuješ: nikad i nikad!

— A ni ja te ne želim vidjeti. Sram te bilo! Stjepan se okrene k Bari: — Hodi ženo idemo. Ostavi ga na miru. Pijanduru. Stid me je što sam mu otac! — i on pođe nekoliko koraka na stranu od koje su i došli. Tu zastane čekajući Baru.

— I mene je stid što sam sin — seljaka! — povikne za njim Slavko.

Stjepan se na njega nije više ni obazirao, ali Bara zaplače:

— Sinko, ne govori tako, bog će te kazniti. On je stvorio sve ljude jednako i samo kasnije oni su se podijelili!

— Pusti me babo k vragu, — plane sada i pijani gospodin kancelista Slavko. — I idi odakle si i došla. I ti, i tvoj muž. Neću da znam za vas.

— Sinko — Bara će jecajući — ne tražim ništa za sebe. Ja ću i opet natrag pješke, pa makar išla dva dana do kuće, ali molim te ti imaš poznate liječnike, pošalji sutra jednoga Katici. Ona mlada umire!

— I da platim za nju?

— Vratit ćemo ti. Nemoj da mlada umre.

— Neka umre, ne marim. Bit će nas manje, pa će nam biti ljepše.

— Sinko, nemoj da te majka prokune. Njezina kletva dolazi pred boga...

— Čuješ li me već jednom: idi! I ne želim te više nikada vidjeti, — plane još jače Slavko i teturajući malo primi majku za leđa, okrene ju u pravcu od grada, prema rodnome selu i ne baš nježno gurne: — Neću da vidim ni tebe, ni čitav svoj rod...

Okrenuo se i oteturao prema mostu kraj kojega uzme oba demižona i taške. Nije se više ni okrenuo već pođe prema gradu. A Bara, ona padne na koljena i poviče za odlazećim sinom:

— Slavko, Slavko, smiluj se Katici!

Ali Slavko nije mario. On je išao prema gradu i vikao Jožu:

— Joža, Joža, lopove jedan, gdje si? Evo ti tvoj demižon. Joža, vraže, spavaš li već gdje u grabi. Hodi ovamo, ja sam tvoj pretpostavljeni.

Nestajao je sve više u polutami, jer je mjesec već lagano zalazio. I kroz noć razlijegao se samo njegov glas:

— Joža, Joža, lopove jedan...

Bara je jecala, a Stjepan priđe k njoj:

— Hodi ženo, idemo. Pusti ga, pusti i neka bude proklet!

Bara se uz pomoć Stjepanovu digne, pogleda suznim očima u pravcu grada, gdje je nestao Slavko i poviče iza glasa:

— Idi, idi, sine ne-sine; idi ti popapučeni opanče... Idi gospodska ulizico i budi proklet, proklet, proklet!...

Plakala je nijemo dalje.

Nastala je tišina.

Slavko je našao Jožu kako hrče prevalivši se sa ruba ceste u grabu. Probudio ga i ponapivši se malo iz demižona pošli su u grad. — Njegova svijetla svijetlila su u daljini.

*

Na jednoj livadi nedaleko ceste bilo je suho sijeno u plastovima. Kraj jednoga miču se nekakove sjene. To su Stjepan i Bara. Do prvog sela još je daleko, a već je i kasno. Uredili su ovdje ležaj. Na tuđoj livadi, u tuđem sijenu.

Stjepan je pokrio Baru sijenom, a zatim je i sam legao. Nabacao je sijeno na sebe i umirio se. Samo Bara je katkada zajecala... Naskoro ih je ipak umor savladao i oni su zaspali. Nemirnim grozničavim snom. I sanjali su nešto, jer je mjesec još prije svog zalaska čuo kako im usta umorno i patnički šapću: — Proklet! Proklet!

Mjesec je zašao.

Bila je tiha, zvjezdana ljetna noć...

X.

Katica je umrla.

Stjepan i Bara vratili se kući, prespavavši onu noć na livadi. Nakon njihova povratka Katici bilo sve gore. Novaca za liječnika nije bilo i jednog ljetnog popodneva, kada je sunce tako lijepo sjalo, a u prirodi bila predsmrtna tišina, ona je umrla. Tiho, bez riječi, upravo mučenički. I na mrtvom licu bio je mir, mir patnika. Izgledalo je kao da je zadovoljna bila u onim časovima, kada je u njezinoj svijesti bilo potpuno jasno da će naskoro sve minuti i čas smirenja nadoći...

I taj čas je došao, lagano, mirno i nije se ni opazilo kako je zaspala. Samo pažljivoj Bari nije to umaklo i ona je brzo upalila posvećenu svijeću. Ali kada ju je dodala Katici ova već nije mogla ni prihvatiti. Pridržala ju je Bara sama u njezinim prstima. I samo još jedan uzdah se čuo...

Tako umiru patnici!
Tako umiru jadnici!
Tako je umrla i Katica!

... I sada leži tu u sobi. Na prozorima spušteni kapci, zrcalo prekriveno maramom, u sobi polutama, koju pomalo razbija svijetlo dviju malih voštanica. I one gore mirno, a sa vrhova njihovih plamenova ide ravno u vis crni, čađavi dim. Zagušuje još više i onako teški uzduh u sobi.

Ali Katica ne leži sama...

Kraj njezinog lijesa, na jednom stolcu, postavljen je mali bijeli lijes. Kraj njega svijeća. Umrlo je i novorođenče. Umrlo je one iste večeri kad i njegova majka. Još njegov mladi život nije ni živjeo i već je ugasnuo. Kao sitna mala žigica na vjetru. I njegove izdisaje pratio je samo šapat Barine molitve i njezini jecaji.

Postao je — govorili su belovčani — mali »božji anđelčić«...

I sada leže tu majka i dijete, a kraj lijesova gore svijeće. Tri žene iz sela u crnini kleče pred lijesovima. Mole krunice. Za pokoj dušâ... Na stolcu

kraj Katičinog lijesa sjedi Bara također u crnom odijelu. To odijelo imala je Barina majka, kada joj je umrla mama i baka i nakon svoje smrti ostavila ga je Bari da se ona služi njime. Bara ga je opet nakanila ostaviti Katici i tako bi ta baština dalje tekla. Ali Katici je sada nepotrebno... Ostavit će ga Bara svojoj drugoj, budućoj snahi, koja će, ona to već unapred znade, vrlo brzo zauzeti Katičino mjesto. Jer gospodarstvo treba radnike, a snahe su to besplatno. I danas, na dan pokopa jedne, već se po selu sigurno pogovara: koja će na njezino mjesto?... To je posao seoskih bâba što u crkvama mole, a putem, živo mašući rukama i krunicama, prosuđuju, kude, hvale, nagovaraju i pripovjedaju: ova nebi bila dobra, ova bi bila, ova nebi, ova bi... To je posao njihove pobožnosti, njihove starosti i one ga u svim selima vrše zdušno i temeljito!

Bara je sagnula glavu i nijemo bulji u lijes. Tišina. Čuje se samo katkada tihi, bolan njezin uzdah. Tako nijemo i ukočeno sjedi ona dugo, tako je prosjedila već dvije noći i jedan dan, sve od časa kada je smrt pokucala na njihova vrata. I sjedit će još sat ili dva, dok ne dođe svećenik da pokojnike otpravi sa blagoslovom... — »na drugi svijet«.

Vrata se otvaraju i ulaze djeca. Ivica, Zlatko i Barica. U rukama imadu poljsko cvijeće. Pošli su od lijesa do lijesa i na svaki metnuli po stručak. Došli su do Bare i stali oko nje. Prigrlila ih k sebi...

— Majko, donijeli smo cvijeće za mamicu i brata — reče Ivica.

— Dobro djeco, dobro. Neka im to bude zadnji dar od vas... — Jecaj joj prodirao iz grudi, a niz njezino staračko naborano lice tekle su suze. Jedna za drugom.

— Majko, a hoće li se mamica i braco ustati do sutra? Već leže dva dana, — upita mala Barica, izvadivši kažiprst iz ustiju.

— Dijete moje, — reče Bara pogladivši ju po zlaćanoj kosi — nikada više oni neće ustati. Oni su mrtvi.

— Ali prije dva dana mamica je govorila, i rekla mi je neka budem uvijek dobar, — reče Ivica i zagleda se u Baru.

— To i budi, — Bara će plačući, — ali znajte: vaše mamice nikada više. Ostavila vas je mlade i neopskrbljene u ovom nesmiljenom svijetu! Ostali ste siromasi.

— Majkice, a budemo li i mi išli po selu prositi kao i drugi siromasi? — zapita naivno mali Zlatko.

Bara nije znala što da mu na ove riječi odgovori. Prigrlila ih je sve troje k sebi i samo zaplakala:

— Djeco, djeco, siromasi moji!

*

Ušla je kuma Roza. U crnini. Na rukama joj debelo čislo.

— Hvaljen Isus i Marija!

— Uvijeke Amen, — odzdravi Bara.

Roza klekne, izmoli kratku molitvu, zatim se prekriži i ustane. Priđe k Bari i sjedne na stolac. Časak je nijemo gledala, a onda upita:

— Kada će biti sprovod?

— Otišli su Josip i otac do župnika i kad dođu bit će odmah.

Roza uzdahne:

— Tko bi prije tri dana mislio da će joj danas biti sprovod?! Nije izgledala tako loše.

— Činilo ti se kumo tako. Bila je slaba već onda i možda jedino bi je to spasilo, da smo imali doktora pri ruci.

— Išli ste u grad do Slavka; zar niste odmah doveli i liječnika sa sobom?

— Ah! — i Bara malo zajeca — to ti je opet jedna moja tuga, taj naš Slavko.

— Zar vam nije pomogao?

— Nije kumo, nije. Išli smo ja i otac do njega, propješačili i tamo i natrag, a sve badava. Rekao je da nema novaca i posvađali smo se na kraju, — i Bara stade na dugo i široko pripovjedati kumi Rozi o njihovom sastanku sa Slavkom. Pričala joj je sve bez sustezanja, jer je osjećala da će joj biti mno-

go lakše bude li kome otvorila jadno svoje srce. I nije samo govorila o njihovom zadnjem sastanku sa Slavkom nego i o svojem prijašnjem, tamo još prije godinu dana:

— I onda, — šaptala je potiho Bara — išla sam pješke do njega ovako stara. Kad sam došla tamo nije ga bilo u stanu. Kazali mi da je negdje u gradu. Prošla sam gradom u nadi da će ga susresti, ali nigdje.

— I nisi uopće govorila s njime?

— Jesam, jesam, — zajeca Bara — ali bolje da i nisam. Vratila sam se natrag u stan i čekala ga. Prošlo je već i pola noći kada je došao. Bio je pijan. Kazala sam mu da smo u nevolji i da bi trebali kupiti jednu kravicu, pa neka nam malo pomogne, jer da se ovako ne može živjeti. Mi svaki dan teško radimo i trebamo mlijeka, dakle moramo kupiti i kravicu. Onako pijan nije me ni slušao. Bio je i grub prema meni. — Mislila sam: kad se otrijezni zamolit ću ga ponovo, pa će nam valjda pomoći. Prespavala sam onu noć u gradu, u stanu rođenog sina gospodina, sjedeći na stolcu. Nije mi ni ponudio krevet, nego se sam izvalio pijan na njega.

— Bože, bože! — mahne Roza glavom i stane dalje slušati.

Bara si obriše suze pregačom i nastavi:

— Ujutro kad se probudio pitao me kako sam došla u stan. Nije se ništa sjećao od sinoć, tako je bio pijan. Ponadala sam se da ovako trijezan neće odbiti moju molbu, jer evo ništa se ne sjeća, a valjda mi ni nebi onako govorio da nije bio pijan. Ponovila sam mu sve. Prikazala naše očajne prilike i kako radimo i mučimo se, a sve za druge, i kad sam ga zamolila za pomoć odmahnuo je glavom. Rekao je, da šta mi kod kuće mislimo da je njemu u službi tako lijepo i da svaki dan samo zgrće pare. I još mnogo toga mi je rekao...

— Pokvarena ti je današnja mladež, — reče kuma Roza. — Takav ti je i sinovac mojega ujaka iz drugog sela. I on je, kako ti je poznato, u gradu i tuži mi se ujak da ga on naprosto ne shvaća. I ni-

kad više neće ići k njemu. Kaže da ga se sinovac srami. Njega, »muža«. Kadgod dođu k njemu u grad pušta ih same da idu kud znadu. Neće ni izaći s njima. Srami ih se valjda zato što su seljaci.

— Eto takav ti je i Slavko. Rijetko kada došao je k nama i uvijek kad bi došao držao se od nas po strani. A kad smo mi bili kod njega, gledao je samo priliku kako bi nas se što prije riješio. Vidjelo se na njemu da nas ne podnaša. Imala je pokojna Katica — dao joj bog duši lahko — pravo, kada je rekla: »Želja za vlašću, za položajima i gospodskim životom ide kod današnjih ljudi u beskraj«. Eto, kumo, zbog toga nas se naša vlastita djeca srame, jer misle da bi im mi »prostaci« zasjenili i ponizili njihovu umišljenu visinu.

— A kako je bilo do kraja? Nije vam dao novaca za kravu?

— Ah šta bi. Rekao je da ne može, da sa plaćom i sam jedva izlazi. Molila sam ga, ali uzalud. Govorio je da imademo i drugog sina, koji je s nama na gospodarstvu i neka se on brine da ono može napredovati. I oženjen je, i snaha je dobila miraz i još koješta. Ne shvaća on nas seljake. I nezna da mi često kroz cijelu godinu ne dobijemo ni za porez, a gdje je odijelo i sve drugo.

— Da, drukčije je tamo kod njih. Ne trebaju se oni ženiti da tako dobe besplatnog radnika. Tu se ljudi žene više zbog gospodarstva, nego zbog sebe.

— A odakle bi on to znao. Otišao je mlad sa sela i nikad se nije zanimao za naš život. Zadnji put mi je to potvrdio. Rekao je da baš ga briga kako ćemo mi živjeti, a i nas, kako će on. I dodao je: Ne nadajte se nikad nikakove pomoći od mene.

— Pa zašto mu jadna nisi spomenula teške prilike zadnjih godina i slabe cijene. Možda bi ga to ponukalo.

— Rekla sam mu i to. Nasmijao se rekavši da je to stara seljačka pjesma o niskim cijenama i o novcima. Kazao je da znade on kako seljak živi. U mnogim knjigama čitao je o seoskom životu, o prilikama koje oni u gradu nikad nemaju, o svježem

zraku i ljepoti zemlje, kojom su razmještena naša sela. A dodao je na kraju, da lažemo mi seljaci, a konačno da se njega to sve skupa i onako ništa ne tiče. On je osiguran i svatko neka se brine za sebe.

— Vidiš, kumo, kako je to teško. Rođena djeca neće da vide nas u ovoj bijedi, u ovoj kaljuži. Ni ogledat se neće na nas, a kamo li tek da svojim mekanim i glatkim rukama primu naše žuljave, raspucane i teške, i da nam pomognu do boljeg života. Udaljuju se od nas i gledaju se ograditi. Kumo, kumo, naša vlastita djeca! A i njima mnogima u gradu možda i nije mnogo bolje nego nama, ali ipak oni su u gradu, oni su nešto više i ne žele imati posla s nama, s nama na dnu.

— I ja sam nešto slična rekla Slavku i na kraju bilo mu je krivo. Rekao je, odakle mi seljaci imademo pravo, da njima, u gradu, tražimo trn u oku i da im spočitavamo. Oni da nikako ne mogu s nama. Mi smo dvije struje koje se katkada sastanu, sukobljuju, ali koje nikako usporedo ne mogu ići. Bolji život, — rekao je on, — njegova raznolikost i znanje, koje samo oni u gradu imadu, da nas razdjeljuje.

— Jest, a zlo je po nas baš u tome, što oni sve: i bolji život, i njegovu raznolikost i znanje, žele zadržati samo za sebe, a nas držati daleko od svega toga i voditi nas kuda budu sami htjeli.

— Vode nas naša djeca, vode, ko kakovu kravu na užetu neznanja, koju ne treba bog zna kako hraniti, ali zato tim bolje dojiti. I doje nas pošteno!

— Teško je to teško. Čovjek bi morao uvijek misliti i uvijek plakati zbog ovakovog života. A svima bi nam moglo lijepo biti. I dobro. Ne bi trebali mi seljaci znati što je bijeda i glad kao danas.

— Ah, kumo, pusti to, — odmahne Bara rukom. — Ja sam Slavku mnogo toga rekla i on mi je rođeni sin, pa šta. Rekla sam ti već, posvađali smo se na kraju. Rekao je da mi seljaci nemamo prava ništa tražiti. Prava imadu samo oni. Bio je grub i trijezan kao i pijan, Nakon što sam ga molila i zaklinjala sa svime što mu je sveto razišli smo se.

Ispratio je mene, majku svoju, prostim riječima. On, moj sin gospodin. Nije mi dao ni za vlak. Išla sam natrag opet pješice. A stara 60 godina — zajeca Bara, a zatim podigne pogled u vis i poviče: — Djeco, djeco, kamo nas vodite?...

I kumi Rozi zasuzile oči:

— A šta smo im skrivili? Zar to, što smo ih rodili? Ili možda to, što ih hranimo svojim žuljavim rukama, a da ni sami dovoljno nemamo? Ta i nas su drugi rodili, a da si nismo to željeli, samo hraniti nas niko neće. I zato, valjda zato, oni nas se stide!

Bara je plakala naslonivši se na lijes. Djeca su tiho i zaplašeno gledala. Pomalo plač joj se utišao.

— Tako ti je kumo draga bilo prije godinu dana, a tako ili još i gore bilo je i sada. Posvađali smo se i razišli za uvijek. Nije to bila naša volja, nego njegova želja. I mislim da će tako najbolje biti. Neka živi svojim životom, neka ide protiv života kakav bi morao biti, već će ga drugi pregaziti. Šta nije dobro i stalno neka nestane. Čim prije tim bolje. I samo da nije kod kuće tako nesretno svršilo. Došli smo kući i našli ovu mladu i dobru Katicu oslabljelu. Umrla je i ona i dijete kao pilići. Samo su klonuli. Bila bi možda i ostala da smo imali novaca. Ali mi nemamo novaca, nemamo ni liječnika, nemamo ništa. Oni koji su od nas uzeli novaca i blagostanje, oni živu zadovoljni, ali mi, mi smo potlačeni. Mi blaženo trpimo i u mladim godinama umiremo. — I, kumo draga, ovdje, pred ova dva lijesa u kojima leže dva mlada života, koji bi htjeli i morali živjeti, željela bi dovesti naše sinove koji nam ne dadu do boljeg šivota, koji nas se srame, a koji nas vode, nas seljake, kmetove i robove do dana današnjega; htjela bi ih imati ovdje, da vide, da čuju što nas tišti. — Zajecala je: — Pa da već jednom svi opazimo da su ne-blaženi oni koji trpe!...

XI.

Ušao je Stjepan podupirajući se štapom. Gledao je časak nijemo, zatim pride u kut do Bare i Roze što su dosada tiho razgovarale pa reče:

— Naskoro će doći.

— Jesi li bio tamo?... — upita Bara plačno.

— Gdje, kod Rosenberga?

— Da.

— Bio sam.

— Pa?

— Dao mi je.

— Je li se možda nećkao štogod?

— Nije i je, ali ipak išao mi je u susret u koliko je mogao popustiti svojim trgovačkim interesima. Osobito u ovom slučaju dao mi je rado samo da glas toga bude što »ljepši«... Napomenuo je još, da se nada da ćemo mu čim prije vratiti.

— To i hoćemo. Kad je on pošten prema nama, zašto nebi i mi bili prema njemu. Glavno čovjek je, a što je druge vjere ne smeta.

— Ja sam odmah i odnio novac k onome... Nije htio drukčije ići

— Ah bože, kakovi su ljudi! — uzdahne Bara.

— A šta je to, o čemu se radi kume? — upita Roza.

— Ma o ničem lijepom, — odvrati joj Stjepan. — Išao sam jučer do župnika i rekao mu za sprovod. Novaca pri ruci nemamo, pa sam ga zamolio da nas pričeka do budućeg sajma. Prodali bi svinju ili dvije pa mu platili, makar ju dali uz pola cijene.

— A šta je on rekao?

— Šta bi rekao. Izgovarao se da on to ne može, da ima mnoge izdatke, da mu novac treba itd. itd. i na kraju savjetovao mi da odem odmah do mesara i da prodam svinje.

— I poslušali smo ga, — nastavi dalje Bara. — Otišao je Josip do mesara, no ovaj znao da danas trebamo za sprovod i nudao nam tako nisku cijenu da nismo nikako mogli prihvatiti.

— Vratio se Josip doma i rekao što je mesar nudao. Otišao sam opet do župnika. Na moje riječi kako mesar hoće iskoristiti slučaj odvratio je župnik, da bez novaca ne ide na sprovod, niti da će služiti ma i jednu misu za pokoj njezine duše.

— O ljudi, ljudi, jeste li vidjeli! — usklikne Roza i sklopi ruke mašući glavom.

— I kod drugih je on već tako načinio.

— Oduvijek je tako da seljak ne nailazi na smilovanje i pomoć baš od onih koji od njega živu... — reče Bara.

— Pa šta, bude li sada bez župnika?

— Ah kako bi to mogli — odmahne Bara glavom. — Sramota nam je da ju bez svećenika spremimo u zemlju.

— A njemu nije sramota?!

— Možda bi i bez njega, ali teško nam je to učiniti prvima u cijelom selu. A njemu neka bog sudi.

— Bila nam je dobra u životu, pa žrtvovat ćemo i to za nju, i za ovo nevino djetešce. A oni koji trguju i s njihovim dušama, neka samo trguju. Još se nije smračilo da nebi svanulo... — prošapće Bara.

— A koliko je tražio za sprovod?

— Mogao bi mirne duše i bez grižnje savjesti pružiti ruku lihvaru Brozu. Jednaki su. Tražio je isto toliko koliko i prije osam godina, dok su bila bolja vremena. Za dijete i Katicu 250 dinara.

— Mnogo je to, mnogo. Pet metara kukuruze... A gdje bi vi to siromasi uzeli? Prije još kako tako; za metar pšenice dobilo se toliko, ali danas? Imetak je to za sirotinju. Pa kako ste to onda uredili?

— Otišao sam k Rosenbergu gdje sam već prije toga na vjeresiju uzeo lijesove i svijeće, i on mi je posudio. Židov je, ali je čovjek. — Platit ću tako župnika i mise za pokoj njezine duše. Molit će se za nas tamo... — i Stjepan pokaže prstom prema gore.

*

Na otvorenim vratima pojavi se Josip. Bio je blijed i slab. I on je zadnjih dana malo spavao. Kleknuo je, prekrižio se, a zatim ustane:

— Evo idemo. Župnik je ovdje.

Bara se trzne. Glas sina koji je upravo izrekao zadnje riječi prene ju i ona zaplače:

— Kćeri moja, kćeri moja! Ah zašto si me ostavila?... — i jecaj joj trzao tijelom.

Zaplakala je kuma Roza, zaplakalo je još desetak žena što su se međuvremeno sakupile i tiho molile. Stjepan i Josip tupo i nijemo su gledali brišući katkada oči. U tim časovima rastanka, bol je bila teška, pa je i oni nisu mogli savladati. I suze su lagano klizeći niz lice, pomalo tekle.

*

Dva dječaka sa malim jelovim križevima na kojima su napisana imena Katice i njezinog djeteta došla su u sobu. Za njima četiri djevojčice u bjelini. One će nositi na posljednji počinak malo djetešce. I još nekoliko seljaka i seljakinja proguraše se u sobu. Došli su da idu na sprovod, a pomalo da udovolje i svojoj znatiželji. U svim zgodama života ljudi su znatiželjni pa tako i u časovima smrti. Dolaze da vide ili samog mrtvaca ili kakav će imati lijes i posmrtnu opremu, ili opet da vide kako će plakati ukućani, da prema tome mogu kasnije govorkati po selu.

Žene su se natiskivale da što bolje vide, a većina ih je plakala. — Ipak ganulo ih to: majka i dijete mrtvi na odru. — Da se stvar ne otegne okrene se Josip prisutnim rođacima, zaklopivši prije toga lijesove:

— Ajde, idemo. Prijatelji prihvatite lijes, pa s njime na kola.

Dvije djevojčice u bjelini uzmu mali lijes, četvorica rođaka prihvate veliki i svi stanu izlaziti. Mir ove hladne i male sobice narušavao je sada glasni plač ženâ. Mali plamićci na svijećama savijali se i podrhtavali od uzbibanog uzduha u sobi, a plačuća Bara naricala:

— Katice moja, Katice, ne ostavi me!...

Plač joj kidao prsa, a prstima je grčevito stezala krunicu. Čitavo tijelo trzalo joj se u jecajima. A usne joj neprestano govorile:

— Katice moja, Katice moja...

*

Izašli su.

Bara pokuša ustati sa stolca na kojem je sjedila, ali opet klone. Pridju Stjepan i Josip, prime je ispod ruke i pođu prema izlazu.

Izvana se začula molitva svećenika i nju su na časove zaglušivali Barini jecaji. I Josip nije više mogao suzdržati suze i jecaje pa i on zarida. Niz lice, pocrnjelo od sunca potekoše suze kao dva mala potočića.

Kad su došli do vratiju upravo je debeli belovečki svećenik svojim dubokim basom izgovarao posljednje riječi svoje molitve.

»Requies aeternam dona eis domine, et lux perpetua luceat eis. Requiescat in pace!...«

*
* *

Lagano je išla pogrebna povorka prema belovečkom groblju. Po ulicama stajala su djeca i žene gledajući sprovod. Djeca su gledala nijemo, a žene sa sklopljenim rukama šaptale molitve. Neke su govorile: — »Sirota Katica. Tako mlada i morala je umrijeti. Žalosno je to i teško, ali tako je bila volja božja!...«

U kući Pavičevićevoj ostala je jedna susjeda. Otvorila prozore da se prozrači soba, ugasila svijeće i pometala hladni zemljani pod. Na panju kraj bunara sjedio je Stjepan. On nije otišao na groblje. Teško je hodao, a i morao je netko ostati kod kuće.

Toplo srpanjsko sunce grijalo mu leđa, a on, podbočivši rukom glavu, zamišljeno je gledao u zemlju. Naborano čelo bilo je namršteno, a usne stisnute. Prosjedio je tako desetak minuta, zatim malo uzdahne i podiže glavu. Leđima se naslonio na polutrulu ogradu bunara, a pogled upro u svijetao nebeski svod. Licem mu je prošao maleni osmjeh, a usne mu kao u snu prošaptaše:

— »Requiescat in pace!« — »Počivaj u miru!« — Da, počivaj u miru ti draga Katice... — Osmjeh mu nestane sa lica, a oči podbiju suze. U grlu nešto ga gušilo, dok su mu usne tiho šaptale: — Počivaj u miru Katice, počivajte u miru vi drage ovčice, počivajte u miru vi dragi seljaci, jer to se vama pjeva, to se nad vašim mrtvim tjelesima zadnji puta izgovara... I te riječi, to su riječi mira kojeg vam nitko ne želi, ni ne daje! — I nad tobom Katice

danas su izgovorene ove riječi, ali ti ih nisi čula. Ti, koja si toliko toga znala i razumjela, ti sirota, mrtva, nisi danas mogla razumjeti ni tri puste besmislene riječi: »Počivaj u miru!« — I Stjepan uzdahne obrisavši dlakavom rukom suze: — A jadna, nisi ni znala da smo samo za izgovor tih riječi i za nekoliko kapljica vode, što nije mogla ni da ti orosi čelo, morali platiti dvjesto i pedeset dinara... Jadno, jadno moje pametno dijete! I nikad više tako pametne snahe. Nikada!...

Leđa starog Stjepana se potresu i on zaplače kao malo dijete...

Susjeda što je pometala sobu izađe začuđena na vrata i zagleda se u Stjepana. Zatim se, držeći metlu pod pazuhom, prekriži prošaptavši: — »I starom Stjepanu je za snahu. Jadnik, umrla mu pomoć i potpora u starim danima... «

XII.

Utihnula su belovečka zvona čiji se zvonki glas razlijegao podravskom »kopanjom« na dan sprovoda Katice Pavičević. Starom Stjepanu čini se sada da ona zvone nekim drugim, tuđim glasovima. I on je postao šutljiv i tih. Na Slavka skoro je i zaboravio. U koliko i nije, ali izbjegava svaki razgovor koji bi mu i misao mogao dovesti na nevaljanog sina. — Posla imadu i previše, žetva je tu, i na sve pada pomalo zaborav. Samo teški život nikako ne prolazi. I on kao neki kamen ostaje i leži na prsima Pavičevićeve obitelji.

Inače belovečkim ulicama prođe godišnje četrdeset do pedeset sprovoda i sprovod Katice prošao je u životu Belovca nečujno i bez traga, kao bijeli oblačić preko modrog ljetnog neba. A tragedija Pavičevićeva bila je kao i svaka druga: »čudo od tri dana«. I to samo u nejasnim i grubim crtama. U sitnice, one sitnice što čovjeku patniku svakodnevno izgrizaju život i veselje ona je ostala zatvorena između četiri zida i zemljanog poda njihove sobice, a jedan mali dio i kod onog mosta na cesti, nedaleko grada u kojem službu službuje kancelista Slavko.

Slučaj sa župnikom, koji bez novaca nije htio ići na sprovod, nije u Belovcu tako rijedak i ljudi su naučeni već i na to. I rijetki su što se zgražaju nad time.

Pavičevićevi se i dalje lome sa zemljom i ostalim neprilikama u borbi za koru kruha. A život Belovca i nadalje je miran i tih. Dva boga vladaju i upravljaju tu, u ovom mirnom »koritu«, a tiha mlohavost ispunjava duše njegovih stanovnika. Vođe i upravljači Brozovog kalibra mirno i udobno odlučuju o »sudbini, sreći i boljitku« Belovca, a debeli konji, tuste krave i masne svinje, te slabe cijene, ostaju i nadalje jedini razgovori ovog kraja. Na oko izgledalo bi, da ovdje bog mira imade glavnu riječ. A velike tragedije tih malih ljudi dolaze i prolaze, doduše uz plač žena, ali bez velikih riječi.

Konac

Petar Blažinjak

I.

— Ženo?

— Šta je?

— Jesi li ga vidjela sinoć?

— Sinoć, koga bi vidjela?

— Našega Franju. Opet ju je vozio na biciklu.

— Koga, Anku Blažotićevu?

— Jest. Kroz cijeli Belovec ju je vozio. I nije ga bilo sram!

— Mlad je, pa je i nezreo. Ne može on još shvaćati sve onako kako bi trebao.

— Varaš se, nije to. Dok sam ja bio u njegovim godinama već su mi misli bile na pravom mjestu. Nisam pravio takove ludorije, nego sam zrelo promišljavao.

— Istina, ženidba nije mala stvar.

— To i ja velim. Ali on to nezna ili se pravi kao da nezna.

— Uputi ga, ti si mu otac.

— To i moram. Dobar glas naše kuće ovisi o tome.

— Učini kako mišliš da je najbolje. Ja ću se potpuno složiti sa tobom, što ti vrlo dobro znaš.

Petar Blažinjak, seljak četrdesetih godina, sasvim malo navorana lica, prištucanih brkova i nešta prosijede kose sjeo je kraj svoje žene na panj. Zagledao se u zrnje zelenog graška koje je njegova žena vješto trijebila od mahuna. Zrnje joj je padalo u krilo i ona nije ni časak dizala pogleda sa pojedinih zrna. Bilo je već blizu jedanaest sati i ona se žurila da pripremi ručak, pa je odmah i otstranjivala od sitnih crvića nagrižena zrnca graška. Da bude što prije, jer posla za taj dan imadu još mnogo.

Razgovor je na časak prestao. Petar je rukom podbočio glavu i vidjelo se na njemu da razmišlja. Pogled mu je bio tup i zamišljen:

— Moram ga dovesti na pravi put — reče napokon. — Mogao bi da sebi načini glupost, a nama sramotu.

— A kasnije bi se kajao — prihvati Petrova žena.

— Bilo bi to već prekasno. Zato se moramo požuriti, jer ovako kako je pošlo, moglo bi biti naopako.

— Pa da, nama je pomoć potrebna, jer zemlje imademo mnogo i čemu da plaćamo tolike težake. On je već dosta star da se ženi.

— Dosta, dosta, a osim toga sada je i mlad pa ne smijemo zaboraviti da se drvo savija dok je mlado. Čim bude stariji tim će se teže ženiti po našoj volji.

— A naša mora biti zadnja jer mi smo stariji i u tom poslu vještiji. Sve stvari drukčije prosuđujemo, nego on, koji je mlad i neiskusan.

— Jest, a tu se radi o tome da ga dobro oženimo, jer on je ipak jedinac.

— Dobra partija mora ga dopasti!

— To se razumije kao dva put dva četiri. Mi se brojimo među najbolje gospodare u selu, pa kako da nam se sin oženi iz kakove siromašne familije. I ja sam sâm uvijek tako mislio.

— Ne može biti nikako drukčije i sada je na tebi da s njime urediš tu stvar kako valja.

— Bit će malo teško, jer evo njemu kao da je ta Anka nekako prirasla k srcu.

— Ne budi malodušan i neka ti uvijek bude pred očima da su Blažotićevi mali gospodari. Imadu sedam ili osam rali. I duga još k tome.

— Imaš pravo, a djece četvero. Uostalom nesmijemo biti obazrivi ni prema njemu, ni prema tom njegovom glupom osjećaju što ga on ima prema Anki. Ljudi to nazivaju nekakovom ljubavlju, ali važniji je račun. Rali, rali, to je važno, a ne ljubav. Prođu godine, ljubav se ispuši kao mokro granje na vatri, ali zemlja uvijek ostaje...

— Zemlja je vječna, pa će i on biti bogatiji oženi li koju bolju partiju.

— I ja sam tako mislio i zato se nisam podavao kojekakvim slabim stranama mladenačkog života. — Petar je malo ušutio. — Ti znaš onu malu Rozaliju što je nekoć bila najljepša u selu. Nekoć sam i ja ludovao za njom. Mislio sam da je sve u ljepoti. Ali na svu sreću brzo sam se opametio. Kasnije je umrla od sušice... Dakle ipak je bolje da je otišla za onoga siromašnog postolara. Šta bi ja danas sam na tolikom gospodarstvu bez žene? Pa ako bi mi još narodila i toliko djece kao i kod njega? Ehe, ipak mi je nekoć vrijedila pamet!

— Pa si onda došao po mene?

— Razumije se, jer si bila jedinica, a tvoji starci već skoro na samrti. Dakle dobra partija. A takovu ja želim i našemu Franji.

— Moramo se uvijek podjeljivati. Mi koji bolje stojimo moramo više držati do sebe, jer nam to i naš imetak omogućuje.

— A šta ti veliš, koja bi bila najbolja za našega Franju?

— Lahko za to! — odmahne rukom Petrova žena i prestane na časak trijebiti grašak. — Na čija god vrata pokucamo kao prosci, svuda će nam se vrata širom otvoriti.

— To je tako neodređeno rečeno. Mi možemo kao prosci sa svojim sinom pokucati samo na jedna vrata i sada je najvažnije na čija?

— Razumije se kod jedne jedinice!

— Mi imademo samo Franju i Anđelu, a brojimo se među najbolje, dakle sa potpunim pravom pokucat ćemo kod jedinice, ali i opet ponavljam: kod koje bi?

Razmišljali su obadvoje... Sin na pola jedinac ženit će se, a to je jedan od najvažnijih događaja u njihovu životu. Dakle tu treba razmišljati. Razmišljati više nego kad se, na primjer, prodaje krava ili tele. Ženidba je događaj kojim se pod dobrim okolnostima može profitirati više nego katkada

radom čitavih pokoljenja. — Treba samo prilika i dobra partija. Zatim gdje-gdje zatomljenje kojekakovih osjećaja, jer — »rali uvijek ostaju«, — rekao je čas prije Petar. A jedan besplatan radnik više na malo većem gospodarstvu, to također nije mala stvar.

Doduše ako se stvar tako uzima izgleda pomalo kao trgovina, ali tako se uobičajilo. Trguje se sa ženidbom, trguje se i sa sakramentom. A sa sedmim sakramentom trgovina uvijek i svagda vrlo je unosna. I ona se može vršiti najunosnije preko rođene djece. Tu tada dolazi do izražaja roditeljski ugled i vlast, a uspjeh uvijek ovisi o duševnom razvitku djeteta...

— Mislim da je za njega najbolja partija Vincekova Bara, jer ona je jedinica. Roditelji joj marljivi i skrbni ljudi, koji su svojim radom podigli i onako već otprije veliko gospodarstvo. Imadu i ušteđenog novca u banci, pa je sve to uz njihovu kćer lijepi dobitak za našega sina, — iznijela je Petrova žena svoj prijedlog.

— Jednako mislimo, — potvrdi njezin muž. I ja sam baš na tu istu partiju mislio. Radi se samo o tome da i on pristane, pa bi u jesen mogli održati svatove.

— Nema druge, nego da ti s njime o tome lijepo i pametno razgovaraš, a prema potrebi i koju oštriju upotrijebiš. Jer kako si mogao opaziti, on je pomalo tvrdoglav.

— Izliječit ću ga ja od njegove tvrdoglavosti. Što prije to bolje. Dok je još mlad.

— Osim toga mi smo mu i roditelji, pa mora da se sjeti četvrte zapovjedi božje.

— Tako je. Djeca moraju da poslušaju svoje roditelje, jer oni su iza boga prvi, koji imadu pravo da gospodare životom i budućnosti njihovom.

Petar se digao sa panja. Razgovor je bio završen i odluka je pala. Njihov Franjo mora da svojim biciklom prestane vozikati po selu Blažotićevu Anku. A selo mora da ušuti, jer je u zadnje vrijeme počelo opasno govorkati, da će bogati Franjo

Blažinjak ženiti kćer seoske mizerije, a pomalo i pijanice, Martina Blažotića. A to se ne smije dogoditi! Neka ju ostavi na miru, pa nakon kratkog vremena može lijepo svaku večer poći do kuće Vincekove, gdje bogata Bara čeka dobru partiju.

Tako je mislio Petar, a prema tome tako bi i moralo biti. Po njegovom, roditelji su smjer sudbini svoje djece. I k tome još zaštićeni četvrtom božjom zapovjedi!...

*

Lipanjska vrućina bila je nesnosna i sunce je palilo svom snagom. U štaglju Petra Blažinjaka istovarivao je njegov devetnaestgodišnji sin, zajedno s jednim sezonskim radnikom iz Međumurja, sijeno. Ugrijani i opojni miris sijena, pomiješan sitnom skoro nevidljivom prašinom peludi sa raznih cvjetajućih trava, gušio je pluća. Kožne pore izlučivale su znoj u velikim količinama, a cvjetna prašina miješala se sa znojem, što je na koži tijela izazivalo nepodnosljivi svrbež. Osobito u potkrovlju štaglja, koji je bio pokriven crijepom što se na suncu ugrijao i ražario, bilo je skoro nesnosno. Vrućina kao u kakovoj topionici željeza, a zrak zagušljiv i pun prašine, kao kakova tvornica cementa. Pluća su radila kao kovački mijehovi, a pojedini dijelovi sijena, poneseni zamahom onoga što je bacao, zalijetali se u oči.

Sa ovim vozom zapunit će gazda Petar najveću parmu svojega štaglja, koja je sadržavala oko osamdeset metara suhoga sijena. Onda će zapunjavati drugu skoro iste veličine, a sve to nestat će u nezasitnim želucima njegove stoke, koja je mogla da probavi sve, pa i rentabilitet (unosnost) njegovog gospodarstva.

Na kola što su stajala na gumnu donijeli su visoke ljestve, da na njima, iako malo opasno po život, stoji radnik koji je zapunjavao vršak parme. Sa tih ljestava majmunskom spretnošću zapunjavao je on dobacivanim rukovetima sijena trokutasti potkrovni dio štaglja. To je bio rad za koji je trebalo velike vještine i mnogo snage, stojeći samo na

uskim prečagama ljestava u visini od šest do sedam metara, a sve to za deset ili petnaest dinara dnevne plaće i osamnaest satni rad...

Zadnji rukoveti bačeni su sa voza, zadnje vlati trave dospjele su u razgaljene košulje umornih radnika i parma je bila zapunjena. Petrov sin Franjo sišao je sa kola, na kojima je ostalo još nešto malo sijena, i svukao košulju istresajući sa svojeg znojnog tijela listiće i trunke trave što su mu se prilijepili uz kožu. Radnik Međumurac, također je sišao i pohlepno srkao vrući zrak, koji je na dvorištu bio ipak malo svježiji nego u potkrovlju štaglja.

Izbacali su još preostalo sijeno u drugu parmu, okrenuli kola da budu spremna popodne za nove vozove sijena i čekali ručak. Međumurac je sjeo u hlad krošnjate jabuke i u novinski papir stao motati nekakav smrdljivi duhan, što ga je istresao iz pojedinih čikova koje je našao na ulici. Zapalio je i duboko uvlačio pojedine dimove... »Miomiris« kojeg je taj duhan davao prisiljavao bi nekoga na bljuvanje, ali njemu on nije mnogo škodio. Bio je po vrsnoći jednak orahovom lišću, koje je on često puta rabio, dok nije imao čikova.

Petar je pozvao sina u vrt. Otišli su daleko od dvorišne ograde i daleko od možebitnih prisluškivača. U hladu visoke i krošnjate trešnje su sjeli.

— Čuješ Franjo — započe Petar svome sinu — ti si danas star devetnaest godina i koraknuo si u dvadesetu. Trebalo bi da imadeš nešto malo pameti...

Franjo je ispočetka gledao oca začuđeno i kao plaho, ali to je brzo prošlo i on odmah upadne u riječ:

— Pa ja mislim da to i imadem, i da mi nije mjesto mozga izrasla pljeva u glavi.

— Vidiš ja sam opet mislio, a i mislim drukčije.

— Kako to?

— Praviš gluposti koje ja nisam i nebi pravio, pa da baš imadem i samu pljevu u glavi.

— Ja te ne razumijem.

— To je najlakše reči. Čovjek se katkada i hotimice pravi bedastiji nego u istinu jeste. — Ali da te nešto pitam: Ti bi se ženio?

— Nisam još o tome baš ozbiljno razmišljao.

— Ali nešto ipak jesi?

— Ne mogu zanijekati.

— Dakle vidiš, ja znadem da je misliti o tome u dvadesetim godinama čovjeku prirođeno. Pa ajde da čujem koju si ti odlučio?!

— Nisam još ništa odlučio.

— Ipak?...

— Rekao sam da ne mogu zanijekati, da nisam o tome razmišljao, ali ipak tako daleko nisam išao, da već sada odlučim koju ću...

— Slušaj, ja nisam takova naivčina da bi mi se za ovo lišće moglo reči da je plavo, a ne zeleno, i da bi u to odmah povjerovao. Isto tako mi ni ti ne možeš reči da se već nisi odlučio. Ja znadem, a i selo već brblja i govori, pa i ti sam svojim gluppostima to potvrđuješ, da si se već nekako na pola odlučio. Jel' tako?

— ???

— I zato sam ti rekao da bi trebao imati malo više pameti, jer napokon šta znači to tvoje svakidanje vozikanje Blažotićeve Anke kroz selo? Reci sada: nisi li se već ti odlučio?

Franjo se zagledao u malenog mrava, što se teškom mukom uspinjao na jednu travku vukući svoj teret i na kraju morao se vraćati, jer je zalutao. Gledao je tako časak i onda reče:

— Pa ako se jesam, šta onda?

— Ništa. Potvrđuješ samo moju prijašnju riječ, da bi trebao imati nešto više pameti.

— Zašto?

— Što si glup! — odmahne prezirno rukom Petar. — A zar tebe nije sram voziti tu djevojku po selu.

— Ona je poštena.

— Do sada još o tome nisam ništa rekao. Ali vidim da ti je u glavi uistinu pljeva, a ne mozak.

— Svako po sebi sudi...

— O ne, u ovom slučaju ja sudim samo po tebi. Ili dokaži mi protivno, odnosno reci mi, zar tebe nije sram ići s njome po selu?

— Zašto bi me bilo sram ići s njome. Nije nikoga okrala.

— Ti, ili si glup kao konj ili se samo praviš takvim. Ta zar još ni sada u svojoj dvadesetoj godini ne shvaćaš, da je ona daleko ispod tebe i da je kuća iz koje je ona, jedna od zadnjih u selu?

— Ja se sa djevojkom poznajem već od najranijeg djetinjstva i koliko sam vidio ona je dobra, marljiva i nije zadnja u selu.

— Nemoj se praviti ludi nego što te bog stvorio. Ali selo, razumiješ bedače jedan, selo, čitav Belovec uzduž i poprijeko znade kakovi smo gospodari mi, a kakovi su Blažotićevi.

— To se mene ništa ne tiče. Ja što sam za djevojku rekao, rekao sam i još nadodajem: ona mi se i sviđa.

— I srcu ti je prirasla? — porugljivo se nasmije Petar.

— Više nego ikoja druga.

— Šta ćeš od vola, nego kilogram loja! Tako i od tebe. Ti si bedak i takvim ćeš i ostati. — Ali ne, nećeš! Ja ću se pobrinuti da ti postaneš drukčiji.

— Misliš?

— Slušaj, ne budi smiješan, ili zar ti ne uviđaš da je to glupo, da ti uzmeš za ženu baš nju, koja je siromašnog roda i skoro bez ikakovog miraza?

— Mi imademo dovoljno zemlje i kad se uda Anđela ostajemo sami, pa ćemo imati za raditi preko glave. Naš posjed bit će dovoljno velik za sve nas, pa makar došla Anka k nama i bez jednog komadića zemlje.

— Gle, to nisam znao. Tako misliti ja zaista neznam — porugljivo će Petar.

— Jest, mi imademo veliku kuću i posjed. Stara majka imade kuću koju će također ostaviti nama zajedno sa svim posjedom i onda šta hoćeš još? Ja

sam sâm i imat ćemo dvije kuće i veliki posjed, a to bi bilo dovoljno i u tom slučaju da imadem i brata.

— Nije nam bog dao drugog sina i eto bit će tako kako jeste.

— No onda šta hoćeš? Zar ćemo osiromašiti onim časom kada ja oženim Anku?

Petar se zagleda u sina, primi se za glavu i kaže:

— Ne razumiješ, ne razumiješ i još jedanput: ne razumiješ! Ti si mlad, nezreo i ne možeš da sve stvari ispravno prosuđuješ. Kasnije uvidjet ćeš i ti da sam ti dobro savjetovao.

— Do sada još me nisi savjetovao što da u takovom slučaju imadem da učinim.

— Istina je, do sada to nisam učinio, ali sada ću. Zar ti nebi mogao dobiti bolju partiju nego je ta Anka?

— Zar je ona zla?

— Ima boljih od nje!

— Da čujem?

— Neću mnogo da ti nabrajam. Spomenut ću samo jednu. Evo meni se najbolje dopada, — a pamti ja sam stariji i ja ispravno prosuđujem — meni se najbolje dopada i najrađe bi za snahu imao — znaš koga? — Vincekovu Baru.

— Vincekovu Baru?!

— Jest nju!

Franjo je časak šutio:

— Dobro si rekao: ti sa svojeg gledišta ispravno prosuđuješ. Ali hvala, ja sam se već odlučio.

— Za?...

— ... Anku!

Petar je časak gledao u sina. Jedan sunčev trak probio je kroz gusto lišće trešnje i osvijetli Petrovo čelo. On se namršti. Neka dosadna muha sjedne mu na lice, on je srdito protjera i plane na Franju:

— Ti si konj!

— Hvala.

— Ti si bedast ko vol!

— I opet hvala. Ali nemoj, ti si mi otac...

— Ne mogu da shvaćam kako možeš biti tako daleko ispod čovjeka zdravog razuma. A zar ne znaš što će selo govoriti kada bude uistinu saznalo da ti, sin jednoga od najboljih gazdâ u selu, ženiš kćer seljaka koji sam nema na čemu da živi?

— Selo se mene ne tiče i ja se nikad neću ženiti radi sela. Neka govori što hoće i znade.

— Ti treba da imaš na umu, da će ona kao naša snaha gledati da makar našim imetkom pomogne svojima koji su u bijedi. Uzimat će od našega i svojima davati...

— Pomoći će nam njezini u poslu. Mi i onako moramo preko ljeta uzimati strane radnike da nam pomažu.

— Meni bi bila sramota da se moj sin jedinac oženi iz takove kuće, čiji članovi bi meni dolazili u posao kao najamni radnici. Zar ti to ne shvaćaš?

— Pošten rad nije sramota i čovjek ga može uvijek i svagdje raditi bez obzira na druge. Ljudi su zli.

— Hvala na napomeni. Ali sada ćemo prestati, jer skoro će biti vrijeme ručku. Nego ti lijepo razmišljaj o mojem izboru, pa mi za nekoliko dana reči šta ti misliš. U jesen mogli bi imati svatove.

— Ja sam već svoje rekao i nemam drugo šta da reknem.

— Promisli se.

— I to sam već učinio.

— Ali prosudio nisi, ili ako jesi, tada to nije ispravno prosuđeno.

— Ja sam ti već rekao: ti ispravno prosuđuješ, ali ne zaboravi da svaki čovjek prosuđuje sa svojeg gledišta i da je za njega njegovo vlastito prosuđivanje najbolje.

— Ali daj mi istinu reci: zar ja nisam bolje prosudio nego ti?

— Za tebe i po tvojem mišljenju možda bolje. Bara je jedinica, lijepa baš nije, ali imade novaca i zemlje, a sve drugo moglo bi se prema tvojemu mišljenju nekako i pregorjeti. — Ja sam također nekakav polu-jedinac i kada bi se mi dvoje oženili,

selo, — ono tvoje selo, — ono bi moglo biti zadovoljno... Klasa je uzela klasu, stari običaj je nastavljen i vi mislite, tako mora biti. Bogati k bogatima, sirotinja k sirotinji. To je nepisani ženidbeni zakon sedmog sakramenta, zar ne? I to svuda, po svim selima i valjda po cijelom svijetu.

— Zar te nije sram kako govoriš o svetim stvarima!

— A zar nije tako? Zar igdje postoji drugo pravilo kod sklapanja ženidbe?! Kad se žene svi gledaju položaj i imetak. Ali daj reci mi: zašto ja kao bogatiji nebi mogao uzeti za ženu jednu makar i siromašniju? A Vincekovu Baru oženio bi jedan siromak. U obadva slučaja bile bi stvorene dvije porodice i obadvije sposobne da žive, dok u slučaju da ju oženim ja, bila bi samo jedna.

— Bila bi bogata!

— A tako?! Dakle glavno je to! I ti veliš da ja griješim kad govorim istinu o svetim stvarima, a vi koji ne govorite ništa o njima, već samim svojim radom te svete stvari izobličujete, vi ste dobri i, i — pobožni. Načinili ste iz tih »svetih stvari« trgovinu i sada: ko da više, i ko će koga bolje da ucmeka!... I opet bogati bogatu, sirotinja sirotinju! A iz mnoštva zakonâ nepromjenljive i vječne prirode uzeli ste zakon približavanja dvaju bića različitih spolova tj. muškog i ženskog, uzeli ste taj nepromjenljivi zakon ili ako hoćeš po svojem, uzeli ste hram sedmog sakramenta i načinili iz njega trgovinu, burzu i smetlište zasićeno špekulacijama i mešetarskim poslovima! A nema danas Gospodara, koji bi uzeo bič i protjerao vas sve dovraga. I koji bi vam iscijedio iz glava te gnjile mozgove, pa ili mozak ili pljeva. A mjesto trgovine da dođe drugarstvo. — Život bi bio bolji i čovječanskiji nego ovako...

— A šta tu sada naklapaš. Bolje bi bilo da šutiš, — prekine Petar sina.

— Dobro, drugi put. A sada još ovo: Gospodar bi vam mogao biti vaš zdravi mozak, ali — zatajio je. Pridušila ga trgovina i špekulacija. I nekakovo

umišljeno bogatstvo. Ja bi bio bogat kada bi oženio Baru, jer je jedinica u roditelja; ja bi imao zemlje na kojoj bi rovao od jutra do mraka, ja bi bio nasljednik triju kuća, ali da oženim Anku, gle jada, pao bi na prosjački štap! Išao bi okolo kruha prositi. Ne, neću! Rađe prepuštam drugome to mjesto i samo želim da dođe što siromašniji. Imati će na čemu da živi, a osim toga promjenit će te vaše slatke zakone: bogati bogatu, siromah sirotu. A to zapravo i nisu zakoni. To ste vi sami izmislili. Izmislili jednu svinjariju. — I zato neću. Neka dođe jedan siromah i neka ju ženi.

— Brus će doći siromak. Nisu svi lude kao ti. Doći će bogat i pametniji od tebe, i njegova će biti. U to možeš biti siguran.

— Neka dođe, ja zbilja neću žaliti. Tim svojim činom potvrdit će mi samo to, da je mozgovno daleko zaostaliji nego ja, da je siromah duhom, kakovi su danas valjda jedini potrebni i trpljeni...

Lagani, tihi dašak ljetnog povjetarca dođe iznenada i zašušti lišćem, a zatim prođe dalje i pomalo je nestajao u susjedovom vrtu. Zagrlio je drveće Petrova voćnjaka, ohladio vruće Franjino čelo, koji je zastao u govoru i zagledao se u daljinu. Zatim pogleda u oca koji ga je nepomično gledao. Izgleda, da Franjine riječi nemaju baš veliki učinak na njegova oca. A Petar, on je opet mislio da je kod njegovog sina samo neki mladenački zanos i da će se to naskoro rasplinuti, pa nakon kraće šutnje reče:

— Čuj, ja se još uvijek nadam da bi se s tobom dalo i pametno govoriti. Poslušaj ti mene i uzmi Baru.

— Čemu se toliko trudiš da me nagovoriš na nešto što neću. Prištedi si tih nekoliko riječi, jer ja sam svoje rekao. Neću!

— Dakle rađe ćeš uzeti kćer one pijanice Blažotića, nego poslušati mene i uzeti partiju koja je za tebe?

— Gle, gle, sada je najedanput Blažotić i pijanica, a koliko puta si s njime zajedno prosjedio kod njega u njegovom ili našem vinogradu?! I uvijek sam

vidio da si ti nekako jednako sklon piću baš kao i on... Ne misli da ga ja zagovaram, jer ga cijelo selo u tom pogledu i predobro poznaje, ali ti mu se ne možeš nimalo narugati, a kamo li spočitavati.

— Nikad nisam išao pijan iz vinograda i galamio onako kao on.

— Ne, ti nisi galamio kao on putem, nego si galamio kod kuće. I tukao si nas često... Ali ti si »gazda«, ti imaš čime platiti dugove po gostionama, a on nema, pa zato selo za njega govori da je pijanica. Tebi se to ne može reći, jer ti si bogat, a on, on je jadnik koji pije, a nema čime da plaća.

— A ti si neotesanac, koji svojemu ocu govoriš bezobrazne riječi!

— Ali samo istinu i to, jer sam bio izazvan. Zapravo branim čovjeka, koji je svemu kriv baš onoliko koliko i ti. Nitko nije anđeo ali nitko nije ni đavo. Svi mi živimo i svi imademo kojekakovih pogriješaka. Samo ih svi jednako nećemo priznavati. Ili barem ne pred drugima. A ako je netko siromašan, zar on za isti čin može biti više kriv, nego onaj bogataš? Daj, odgovori mi na to. Odgovori bogati oče.

*

* *

U kući Petra Blažinjaka nastao je razdor. Tog podneva nije njegov sin Franjo ručao kod kuće, nego je otišao do svoje bake po majci. Ona je bila stara već preko šesdeset godina, ali je još živjela sama. Sav njezin imetak bio je stalno nasljedstvo Petra odnosno Franje. — Tu je Franjo proboravio taj dan.

Poslije ručka išao je Petar sam sa onim radnikom iz Međumurja po sijeno. Da pred radnikom ne prizna zašto je Franjo otišao do stare majke, rekao je Petar da mu sin mora nešto pomoći kod »stare«. Ima nešto drva za piliti. — Ali prije toga rekao je Petar ženi:

— Otići ćeš poslije podne do tvoje mame i reći joj neka ne pomaže tu budalu, nego neka ga otpremi kući. Čemu da nam pravi sramotu.

— Rekla sam ja, da je tvrdoglav, i sve se bojim da će u tome i ustrajati, — jadikovala je Petrova žena.

— Šuti, već će si on promisliti. Izliječit će vrijeme njegovu ludost, u to budi sigurna.

— Samo ako ga ne bude i »stara« pomagala u njegovoj odluci.

— Valjda nije i ona luda kao i on. Ali sada nemoj tu pričati, nego ćeš otići do nje i reci joj sve kako je bilo, pa ako je pametna pomoći će nas u našoj namisli.

*

Selo je bilo puno prašine, što se dizala ispod kotača kolâ i kopita konjskih. Petar je išao po sijeno. Znoj je probijao kroz kožu, miješao se sa prašinom i na ljudskim tjelesima stvarala se sivo-crna kora prljavštine i blata. Zrak je bio zagušljiv u selu jednako kao i izvan sela, jer u pogledu prašine, poljski putevi nisu ništa manje zaostajali od glavnih drumova. Tek već na samim livadama bio je zrak nešto čišći.

Odmah do Petrove livade bila je livada njegovog znanca Kolarića. To je bio poznata napržica i lajavac koji nije cijelo selo puštao na miru. On je taj dan također sušio sijeno i Petar je slučajno došao do njega da zapali cigaretu, jer je zaboravio žigice. Ovaj ga je jedva dočekao:

— Šta je to Petre sa tvojim sinom? Eto čuo sam jutros da će ženiti kćer onoga Blažotića. — Pa šta, istina?

— Ljudi govore šta ni sami neznaju. I bave se tuđim stvarima.

— To sam i ja rekao. I još sam spomenuo kako je ne moguće da bi ti svome sinu dao dozvolu za tu ženidbu.

— To niti ne ću.

— Sa potpunim pravom — potvrdi Kolarić motajući cigaru. — Tvoj sin je nasljednik dviju kuća i preko petnaest jutara zemlje oranice, a ono je seoska sirotinja.

Petar je ostavio Kolarića i vrati se na svoju livadu. Izvana bio je miran, ali u njemu bila je

borba. — Eto o njegovom sinu jedincu govori selo da će ženiti nekakovu sirotu... Sramota. I još jedanput sramota! — A šta je najgore i njegov vlastiti sin, koji je u tom slučaju najpozvaniji, i on sam mu je to prije podne priznao i potvrdio. I nije ga bilo sram nimalo iako je sin gazde skoro prvoga u selu. — O jadan ja što sam dočekao!... — uzdahne Petar.

— Ali ne, neće je ženiti! — govorio je Petar sam sebi. — Ja ću ga već prisiliti da poštiva odluku svojih roditelja, a ne svoje glupe osjećaje i lude namisli. Poslije će mi biti zahvalan. — Jer doći će vrijeme kad će i on uvidjeti da je imetak sve na svijetu. I čast i ugled i poštovanje i sve... sve... —

— A možda i neće — govorio je drugi glas u Petru. — Eto, današnja mladež ide sva nekamo k vragu. Na tu mladež silazi nekakav čudni duh, koji ih odjeljuje od njihovih otaca, od života kojim su živjeli njihovi pretci unatrag nekoliko stoljeća. Ta mladež je pokvarena — tako je govorio sam sebi Petar. — Ta mladež razmišlja, čita, govori i bavi se takovim stvarima za koje on i njegovi starci nisu nikada ni sanjali i o kojima je jedino možda nešto potanje znao pop i bilježnik. — A često i oni mnogo manje, nego evo danas ta mlada derišćad.

Petar nije znao šta da misli. Hiljade misli prošlo mu je taj dan kroz glavu, ali nijednom nije mogao pravo odgovoriti na ono što ga je zanimalo. Radio je mnogo cijelo poslije podne, ali kada se uvečer vraćao kući bio je sa svim onim što ga je mučilo isto toliko na čistu kao i prvog časa kada je počeo razmišljati. Raščistio je samo jedno: da sinu nikako neće dozvoliti tu ženidbu.

Bio je u uvjerenju da čovjekom mogu gospodariti tuđe naredbe i želje, bio je odgojen da slijepo sluša naloge svojih starijih, koje su katkada bile i besmislene, i u takovom ropskom odgoju on se sada prvi puta u svome životu susreo sa slobodnim mislima svoga sina. One su mu se učinile strahovito smiješnima i glupima, dapače i besmislenima. Nije mogao da shvati sina i još je čvršće odlučio ustrajati kod svoje namisli. — »Život je samo jedan i

svaki čovjek želi ga što duljim učiniti, a gospodarstvo je također samo jedno, i on se mora brinuti da bude što veće. Ne živi se život radi života, nego se živi radi gospodarstva« — zaključio je konačno Petar, vraćajući se sa livade.

— Snaha jedinica, novac, rali zemlje, krave i konji, rad i muka, veliko gospodarstvo, to je život iza kojeg se sigurno dolazi u vječno blaženstvo!... A knjige, kojekakove čudne slobodne misli, razmišljanja i ideje, sve to nije ništa! I naši stari živjeli su bez toga, pa možemo dakle i mi, i naša djeca. Može i moj sin da oženi snahu po mojoj volji ili, ili neka ide!... Ta ženidba je sakramenat, a on je svet i nerazriješiv...

— I zato neće ženiti Blažotićevu kćer! — poviče Petar Blažinjak tako glasno da se i sam ogledao unaokolo da vidi nije li ga tko čuo. Ali bio je sam. Samo u daljini, na putu, tjerao je jedan pastir nekoliko krava sa pašnjaka.

II.

Prošlo je godinu dana.

Jesenski mrazevi ofurili su lišće, žuljave ruke pokupile su plodove poljâ i vrtova i priroda se spremala na zimski san. Zatim su došli hladni vjetrovi sa sjevera, snijeg je zameo blatne seoske puteve kojima su prolazile saonice uz cilik zvončića, a male seoske kućice odjevene u snježnu bjelinu nedužno — kao telad — virile su ispod snijega kao da žmirkaju na cijeli svijet... I došli su topli vjetrovi koji odagnaše mrazeve i snijeg, a priroda se stala buditi na novi život. Pupovi drveća nabrekli, puni soka, koji će dati novi život i novi plod. Opustjele njive, pune vlage, stadoše se zeleniti, a livadama procvjetaše visibabe i tratinčice. Skromna ljubica zamirisala je ispod grmlja, sunce je postajalo sve jače i njegove zrake upijale su vlagu iz njiva i livada. Blatnim poljskim putevima gmizala su nebrojena kola natovarena gnojem. Zemlja je trebala hranu. Iza toga došli su orači. I život je nastao isto onakav kakav je bio i prošle godine, kakav je bio i pretprošle, kakav je bio i pretpretprošle, kakav je bio i prije deset godina. Uvijek isti, lagan, dosadan i nepromjenljiv. Nepromjenljiv seljački život.

— Prošlo je godinu dana.

U selu Petra Blažinjaka nije se ništa promjenilo. Ili zapravo i jest. Oženio se Petrov sin Franjo. Uzeo je — Anku Blažotićevu!

Petar se raskrstio sa sinom. Franjo je otišao k staroj majci, u njezinu kuću i tamo se udomio. Baka je pomagala Franji u borbi. I zato je mogao oženiti Blažotićevu kćer. Sa ocem svojim i ne razgovara više. Kao da se i ne poznadu. Dva svijeta... A Petar je udao i kćer Anđelu. U dobru kuću! Tu nije bilo borbe kao kod Franje. Tu je Petar uspio. Bogati k bogatome...

I Bara Vincekova se udala. Nije došao siromak, kako je mislio Franjo. Siromasi nemaju debele konje i mnogo jutara zemlje. A Bara se udala za takvoga koji sve to ima. — »Debeloj patci masti se stražnjica« — govore ljudi. — A Petar je rekao:

— Lud je moj sin. Misli da će svojim ludim činom preporoditi svijet. Budala... Šta mu koristi što je pročitao voz knjiga. Ostao je bedastiji no drugi. Nije znanje imanje, nego obratno: imanje je znanje. A svijet je takav: bogatoga poštuje i pozdravlja, a o siromaka petu si briše... Sirotinja kako može, a bogati kako hoće. Tako smo se naučili.

*

I Petar danas radi na svojem gruntu sam. Pomažu mu sezonski radnici, što svoju jeftinu snagu nose na tržište. U Belovcu, u sredini sela kraj crkve i škole rastu širokokrošnjate lipe ispod kojih su klupe. Tu se u ljetno doba kupuje zdrava snaga seoskih radnika. Tu Petar dobiva zamjenike u poslu svoga sina. I plaća kao i drugi. Što jeftinije to bolje. I nema tu grižnje savjesti, ni bilo čega onoga čime su nas hranili u našem djetinjstvu. Priče su ostale samo priče. Ali jedno priča nije:

»Sirotinja kako može, a bogati kako hoće!...«

Konac

Sveti časovi

U jednoj poznatoj knjizi napisane su ove riječi:

»Ako ima svetih časova u životu čovjeka, tada su svakako najsvetiji oni, kada život prestaje, kada se duša odijeli od tijela i kada dolazi smrt...«

I jednog dana zbili se ovi »sveti časovi«:

Bio je mjesec maj. Bio je mjesec u kojem cvate cvijeće, u kojem se livade odijevaju novim ruhom, u kojem se mladost zaljubljuje i — bio je mjesec, kada se život Prirode na novo budi i kada pluća sušičavaca rade u posljednjim trzajima kao kovački mjehovi, dok im se tjelesa nezadovoljena životom grče u smrtnoj borbi.

Leptiri su lijetali od cvijeta do cvijeta, uvlačili svoja duga rila u dno cvijetnih čaškâ, sisali slatke sokove i zamahnuvši svojim šarenim krilima poletjeli dalje. Često su se susretali na istom cvijetu sa znanicom pčelom, što je natovarena mednim praškom muku mučila da poleti do košnice. A uzduh je titrao ugrijan toplim zrakama sunca, dok se poljima širio miris vlage i truleži pomiješan opojnim mirisom cvijeća.

Na podnožju niskih brežuljaka — jugozapadne stijene podravskog »korita« — gdje šuma i šikara prelazi u ravno polje, uz usku stazu kojom prolaze rijetki prolaznici, nalazi se mala, jedva zamjetljiva kolibica. U prirodi... Načinjena je od dasaka i zemlje, odnosno najvećim dijelom iskopana u brijegu. Kao kakav stari napušteni rov ili kao ulaz u grobnicu pračovjeka... Tome je ta koliba i bila najviše slična

Da se pred ulazom ne vide svježi tragovi bosih nogu i okovanih cipela, moglo bi se to i povjerovati,

ali ovako tu je očiti znak da ovdje ne stanuje divlji pračovjek, nego njegov, kroz nekoliko stotina pokoljenja »okultureni« potomak — čovjek. Osim toga tu su i lijepo izorane oranice, zasijana polja, na kojima se leluja — mrazom pofurena raž i ostalo žito; a sve to svjedoči, da tu nema divljine i da smo u »našem kulturnom dvadesetom vijeku«.

Ta kolibica ili još bolje rečeno rupa, u kojoj evo stanuje — čovjek, govori nam doduše, da ni u dvadesetom stoljeću nije uvijek u redu... Ali... tu je priroda tako lijepo, tu su polja tako rodna, tu će biti toliko zemaljskih plodova, koji će svi donesti mnogo, mnogo koristi, ali — da li seljaku? — Tu raste tako lijepo hrastovo i bukovo drveće, tu cvate tako miomirisno cvijeće, koje oblijeće sitna pčelica da nakupi slatki med za — drugoga, za proždrljivca i nezasitnjaka čovjeka. Tu se i sitan kukac penje uz zelenu travku, leptiri šarenih krila lete i ganjaju se, tu se osjeća život na svakom koraku, tu je sve tako veselo i sretno, a tamo u toj kolibi... tamo... na isjeckanoj i polutruloj slami, na razderanim krpama leži čovjek... Stjepan Benotić. — Umire...

Koliba je usamljena. Najbliža kuća daleko je oko četvrt sata. Kraj te kuće je i cesta. Staza što vodi od ceste do kolibe, i još dalje u šumu, utrta je nogama Stjepana Benotića.

Dok je mogao išao je njome do ceste i do prve kuće, a dalje već su se nizale ostale kuće sela. Tuda je on prolazio. Češće. Skoro cijeli život. A taj nije bio baš dug. Ni sretan.

Od mladih dana bio je tuđi sluga i nadničar. Radio je uvijek mnogo, da zasluži svoj kruh »svagdanji«. Tada je spavao, kod gazdâ gdje je radio, u štaglju ili u staji. Bio je vazda dobar radnik i pošten čovjek. Radio je kao crv, žuljevi i znoj bili su mirisi i nakit kojim se kitio i nitko još nije rekao da ga je Stjepan Benotić prevario. I možda upravo zato nije nikada ništa imao ni stekao...

Misao koja ga je vodila kroz cijeli život, bio je rad. Nikad nije u životu tražio mnogo radosti i

veselja, jer je vjerovao da mu to nije dano. Jedino bi se koji puta razveselio na tuđim svatovima, uz tuđi zalogaj i tuđu čašu vina kojom bi ga nadarili. I to kao slugu i nadničara koji smije da se veseli samo u slobodno vrijeme, između nošenja vode u kuhinju, sijena u sijenik i hranjenje marve. — I nikad se nije bunio, pa ni u svojoj nutrini, kao toliki drugi... Bio je čovjek kakovog su drugi trebali, kakovog su drugi odgojili; onakav, kako su od njega tražili.

Ženio se nije nikad. Drugi su mu govorili da mu »to« ne treba, i kao dobar slušatelj i sluga on ih je poslušao. I — izgleda — to je bila sva sreća za njega. Ali kad čovjek dobro promisli, ko zna, možda je to baš i njegova najveća nesreće. Da je imao ženu možda bi si štogod u životu priskrbio i stekao svojim marljivim radom. Samo u koliko to sve ne bi bilo premalo, jer on bi sigurno — kao i svaka sirotinja — imao i djece, a djecu treba hraniti.

Bio je on dakle siromah, sluga i ostao je takav. Nije bio klica iz koje bi izašlo još više takovih, kakav je bio sam. Ali ipak i on je bio mlad čovjek i on je imao pravo na život, na ženu, na djecu, na komadić sreće. Čovječje pravo. A ono je sveto. Ili barem moralo bi biti... Ali on nije imao mogućnosti da se ženi, jer su »prilike bile takove« i jer je podlijegao tuđim riječima.

Godine se nizale na njegova leđa kao zrnca na krunici. Jedna po jedna. Leđa se sagibala. Rad je to sagibanje požurivao i on se pomalo iscrpljivao. Tako je valjda pisano... I tek što je prošao četrdesetu, već su ga rijetki pozivali na rad. Oslabio je. Počeo je zaostajati u poslu. A mlade kosti bile su već tu, da nadomjeste njegove stare. — I nadomjestile su. Ta bilo ih je dosta! Ali nadomjestile su i njegov — želudac.

Stari Stjepan Benotić bio je nesposoban za rad i nitko ga više nije zvao k sebi. Ali njegov želudac nije na nesreću prestao biti nesposoban za jelo. Jesti je mogao kao i prije, i u tome je bila fatalna pogreška gospoda boga... I, po Stjepanovu životu,

neoprostiva... Zaboravio je bog na sirotinju, a valjda je nije ni stvarao on, nego su ju ljudi stvorili. Uistinu to Stjepan nije znao i mirno je snosio — kako ljudi u takovim slučajevima vele — »svoj križ«.

*

Kad ga već zbilja nisu nikamo zvali, dolazio je sam.

Uzeo je štap u ruke, na leđa dvije torbe unakrst i — išao od kuće do kuće. Ta moliti je tako dobro znao! Očenaši se nizali, blagoslovi božji i sviju svetaca silazili su iz njegovih ustiju nad gazdu, ukućane, stoku, kuću, pivnicu i sve ostalo, a u torbe je spremao darove. Za mnoge blagoslove, kojima je svakodnevno opterećivao boga i sve njegove ugodnike i svece, dobivao je male protuusluge. Kruh, kolač, gdje-gdje meso. I život je tekao dalje...

Postao je još nemoćniji. U slabosti tijela i zanemario se. Već ga nisu htjeli ni ukonačivati svagdje. Bojali se sitnih malih životinjica, koje su se umnožavale na njemu... Odijelo mu je bilo poderano i prljavo, a mijenjao ga je — kada bi ga bacio u grabu kraj ceste i od milostivih ljudi dobio drugo, skoro isto takovo. I, razumije se, u takovim prilikama bio je njegov »zvjerinjak« brojčano prilično velik.

Ali jednoga dana se malko zabrinuo. I od onda nije prosio samo hrane. Prosio je od ljudi i kojekakove daske i letve, i to je nosio. Ljudi se zgledali. Bilo je očito da Stjepan nešto snuje. Gradi. Kao puž svoju kućicu. U strani, daleko od naselja i bunitelja. I Stjepan nosio i gradio. — A gdje?

Iza sela četvrt sata od ceste, bili su obronci brežuljaka i početci šume. Tu je Stjepan gradio kolibu.

Negdje u seoskoj grabi našao je staru odbačenu lopatu, nasadio je na držak i njome ondje kopao. Na tuđem zemljištu stvarao si duplje kao hrčak... Štetočinac i jedan i drugi... Vlasnik tog zemljišta malko se i bunio, ali kada mu je Stjepan obećao, da će njegovim svinjama nositi stari pljesnivi kruh što ga dobije po selu, pristao je vlasnik na to, da

dobije gosta na njivu. Zapravo to i nije bila njiva, nego neplodni okrajak gdje je počimala šikara što se penjala dalje na brijeg. A po selu govorio je vlasnik zemljišta ljudima:

— Ta molim vas, kako bi mu odbio, kad je siromah?! Neće ni meni tamo sve izrasti, a i bog mi to neće zaboraviti!...

I Stjepan nije na to zaboravio, jer je još dugo, dugo nosio svinjama tog čovjeka pljesnivi kruh za hranu. A valjda ga je kod toga koji put i sam bog iz kojeg prikrajka promatrao, kako bi što pravednije naplatio vlasniku te njive za njegovo »milosrđe«...

*

Dolazilo je peto desetljeće na Stjepanova leđa. I ona se savijala. Sve niže, sve bliže k zemlji.

Tako je došao i mjesec maj. A bio je tako promjenljiv, kišovit, hladan, čak i mrazovit taj mjesec maj. A sunce je ipak sjalo jače. I život je bujao... i umirao...

Na Stjepana došla je nemoć. Pozlilo mu.

Već tri dana nije ga bilo u selo. No to se nije ni opazilo. Bili su proljetni poslovi i nitko se nije brinuo za prosjake. I onako su česti i neobljubljeni gosti. Osobito u današnjim teškim vremenima kada je svakome potrebna pomoć. Svi je trebaju, žele i traže. Svi su prosjaci i na Stjepana se tu i zaboravlja. Jer ljudske želje su katkada nezasitne.

Oni kojima je nekoć teklo, a danas im kaplje, žele da opet teče; oni koji su životarili, a danas bijedno žive, žele da makar opet — životare; a oni koji su bijedno živjeli, ti danas lipsavaju, oni ni nemaju vremena da sebi štogod požele. Oni i na samrti žele smrt, jer već sumnjaju i u njezin dolazak. Misle da će ih i ona prevariti, kao što su ih prevarile tolike nade u životu. Ali — na sreću — smrt, ona je stalna.

I kod Stjepana bilo je isto tako. Ma da se u životu toliko puta razočarao, ma da se toliko puta uzalud nadao, sada se već od prvog dana njegove

slabosti vidjelo da će mu brzo doći kraj. Prekinut će se ona nit što mu veže ovaj jadni život i on će otići... Sigurno otići, jer već drugi dan nije se mogao ni maknuti sa ležaja.

Prevrtao se nekako po slami i okretao, a nikog nije bilo kraj njega da mu podade vode. A tražio ju svaki čas slabim glasom: — »Vode! Vode!« — Zaboravljao je da je sam u kolibi i da nema ni žive duše koja bi ga podvorila. — Majka mu je umrla još kad mu je bilo petnaest godina — bio je tada već mladi sluga — i davno je već istrula u grobu. A jadna, da sada vidi svojeg sina kako se previja, mičući usnama i mljaskajući jezikom što se lijepi za suho grlo, gdje moli i stenje za kapljicom vode!

Krmeljive oči su mu zatvorene, ruke nemoćno miču prstima; u cijelom tijelu nije bilo više ni toliko snage da se vuče četveronoške. Smalaksao je potpuno i samo katkada bi iznova micao usnama, a tijelom bi mu prošao grčeviti trzaj. Kao da ga tko vrućim željezom draži po leđima... I tako je to trajalo od jutra do večeri.

U polju, raštrkani po njivama bili su ljudi, no nitko se nije navratio u njegov brlog. Još prije nego je oslabio, rijetki su bili, koji bi posjećivali njegovu kolibu. A on to baš nije ni želio. Posljednjih godina volio je samoću i rijetko kada bi se razgovarao s ljudima. Primio bi samo njihove darove, zahvalio kratko i pošao dalje. Ljudsko društvo bilo mu je nekako strano i nikad nije poželio da netko dođe do njega. Uvidio je da je onaj životinjski rad, kojeg je radio među tim ljudima, bio besmislen, jer mu sada u njegovoj starosti nije omogućio bezbjedan život. A tko bi mu mogao osporiti da nema na njega pravo?

I zato je bježao od ljudi.

A i ti ljudi kod kojih je radio i oni su bili, usprkos posjeda što je u gruntovnicama bio na njih napisan, bijedni i nemoćni, robovi vječne i neukrotive zemlje na kojoj su bili — s a m o k a o g o s t i ! No usprkos tog gostovanja na njoj, oni su se zbog nje svađali, mrzili, tukli i parničili. Postoji neka

»zlatna groznica« za njom, za tom krutom i neumoljivom zemljom. Ili ne, postoji samo želja i potreba za sredstvima života, a oni početnici, pučkoškolci života, gramzili su za njom, misleći da će bolje biti budu li veće površine na kojima će raditi... I rujući radilo je samo tijelo, a duh mirovao. Duh, mozak, on je bio zapostavljan, horizont bio mu je uzak i, ma kako tijelo radilo, ma kako rali i hektari bili mnogi, sredstva su — odlazila, oticala u tuđe ruke i džepove. — Kad um ne radi i ruke slabo pomažu!

Među takovim bijednicima, bijednik Stjepan Benotić bio je osuđen da umre onako kako je i umro. A da ste vidjeli tu smrt!

Bio je žedan. Stari zemljani, napola polupani vrč s vodom bio je kraj njega ni dva metra udaljen, no on je bio tako slab da ga nije mogao ni dohvatiti. Previjao se, vukao na rukama ne bi li ga dohvatio, ali vrč je svejedno ostajao daleko od njega. Nije mogao ni pedalj sa svojeg ležaja.

Torbe sa brašnom i polupljesnivim kruhom visjele su na drvenom klinu kraj vratiju. Do njih je bilo još dalje i teže, a gladi nije tako teško osjećao kao žeđ. Barem u prva dva dana.

Treći dan bilo je najgore.

Na mahove gubio je svijest. Ležao bi nepomično, a poslije opet probudio bi se stenjući: »Vode... vode!...«

Bila je baš nedelja; nedelja mjeseca maja.

Bila je rana i podnevna misa. Išle su žene i djevojke u crkvu da pokažu drugima svoja odijela, da pobude zavist, da druge potaknu na ogovaranja ili da i same u njima sudjeluju. I to svejedno bilo na putu u crkvu, bilo u samoj crkvi, bilo na povratku kući. — Eto, bila je nedelja...

U jednoj kući u selu sjedio je gazda Lovković na malenom tronošku u staji. Krpao je svoje poderane hlače. Služe ga već tri godine u dobru (ako se tako može reći) i u zlu, i sada, naopako, počele ga ostavljati. Sve krpe koje su već prijašnjih godina bile prikrpane na njih, sada kao dogovorno počele

se derati. Nekako tamo od sredine minulog tjedna. Gazda Lovković nije imao vremena da ih u tjednu pokrpi, žena boluje i ne može, pa je išao ovih dana na posao, a gaće mu virile kroz rupe na nekoliko mjesta... Druge hlaće nije imao i jedva dočekao nedelju da ih pokrpa.

Krpa on, nezgrapne ruke nespretno hvataju iglu, a tamo u crkvi zvoni na podizanje. Gazda Lovković ne pušta iglu iz ruke, nego se krsti onako. — Nema vremena da se zadržaje, jer poslije hlaća mora još pokrpati cipele. Onako prosto, sa žicom i špagom. Dobro je i ovako. Dvoje nema ni jedno, ni hlaće ni cipele, jer sve što je imao odvukle su kćeri u miraz svojim muževima. Ni on, ni žena nemaju ni najpotrebnije. Sve trulo i traljavo. A nemaju ni njihove kćeri. — Prokleta vremena. — A bila je nedelja.

Stjepan Benotić stenjao je u svojoj kolibi. Gornjim dijelom tijela uzdizao se kao tuljan pokušavajući da se makar malo primakne do vode. Žeđ je bila nepodnosljiva. — Postigao je obrnuto. Još se više odmakao, skotrljavši se kao nezgrapna vreća sa ležaja na zemlju. Tu, na vlažnoj i hladnoj zemlji ostao je ležati bez svijesti...

U nedalekoj šumi cvrkutale su ptice ganjajući se sa grane na granu, a u poljima zrikali su zrikavci. Krasan, vedar i lijep dan. »Gospodnji« dan... Lagani vjetrić popuhavao je, a žito koje se počelo klasati lelujalo je poljima. Užareni zrak je titrao, a visoko u zraku pjevala je ševa. Bila je to njezina svakidanja pjesma, koju ona uvijek izvađa u bezbroj melodija i intonacija. Ona je sama i kompozista i glazbenik kojeg sluša bezbroj slušatelja, cijela priroda.

I onaj kukac koji bezbrižno silazi sa travke na zemlju, a kojeg će čas poslije ta ista ševa — spustivši se na zemlju — progutati. U njezinu želucu stvorit će se iz njega nova snaga, ona će opet poletjeti u vis i nove njezine kompozicije razlijegat će se vasionom.

Čuti će je cijeli svijet, samo Stjepan osvijestivši se opet, stenjat se i dalje: »Vode... !«

I sad se, evo, i osvijestio.

Uzdizao je opet glavu i gornji dio tijela, čas kao zmija kada se brani od neprijatelja, čas kao tuljan. Mahao je glavom lijevo-desno kao ćoravi konj nad praznim jaslama, a na usta izbijala mu bijela pjena. I ta pjena koje je bilo malo, kao da je vikala: — »Vode, dajte mu vode...« — Ali nikog nije bilo tu da to vidi i čuje. Ta bila je nedelja, dan gospodnji. Svi su svetkovali ili krpali hlaće i cipele sa žicom i špagom, kao i gazda Lovković.

Tu, u Stjepanovoj kolibici bilo je strašno i odvratno. Tu, na tome mjestu gdje je č o v j e k puzao kao zmija, gdje je uzdizao glavu i nepoznatog molio za smilovanje, tu gdje je nemoćan bio prepušten »svetim« časovima umiranja bilo je — predvorje pakla, ne, tu je bio pravi i istinski pakao! Sve ostalo su tričarije. I sam bog pred tim paklom uzmakao bi!...

Pjena je sve više navaljivala Stjepanu na usta. U samrtnoj borbi on se okrenuo na trbuh i licem ležao u blatu koje je nastalo od pjene i zemljanog poda kolibe. I to lice, crno i zaprljano od pjene i blata dizao bi u vis u borbi, u boli, u prošnji, okretao bi ga lijevo-desno i natrag nemoćno padao u blato...

Tijelom mu prolazio trzaj za trzajem, grčio se i savijao, a tada, već slabim i onemoglim glasom, zamolio bi: — »Vo-de... !«

Bila je nedelja. Popodne.

U selu sastali se stariji na razgovor, a mladi na zabavu i igru. Tamo u jednom dvorištu čuje se tihani glas havajske gitare i njezini drhtavi zvuci tugaljivo diraju. Slušaoci poredali se u polukrug i pobožno slušaju. Rijedak je to instrumenat, a glasovi su mu tako tugaljivi pa neobično diraju našu slavensku ćud. Osobito na selu.

Drhtaji žica zuje, a zvuci tihe Tosellijeve serenade pobožno zaokupljuju slušaoce. A mladost vrije. I plesati im se hoće. — A iz gitare već se izvija uz pratnju valcer: »Tamo daleko, daleko kraj mora...« — Vješt je mladi gitarista, a proljeće viri

iz svakog kuta, iz svake zrake toplog proljetnog sunca. I život, novi život se budi.

Mladost se veseli i pleše. —

Stjepan Benotić, dugogodišnji seoski sluga, nadničar i prosjak umire u svojoj kolibi.

Sam. —

Žedan. —

Gladan. —

I ostavljen od sviju. —

Kršćanin!...

Ležao je još uvijek na trbuhu. Dizao glavu zaprljanu blatom. Mahao njome i grčio se.

Pjena je već sasvim slabo išla na njegova usta. Drhtaji su bili rjedi. I disao je slabo.

Sunce se spuštalo na zapad. Vjetrić je prestao. I cvrkut ševe ne čuje se više. Samo zrikavci još zriču. — Tog nedeljnog popodneva bila je tako lijepa tišina u prirodi.

Stjepan Benotić digao je glavu naglo u vis. Njegovim tijelom prođe nenadani talas snage. Podigao se snažno na ruke. Oči je strahovito izbuljio. Kao mlado tele... Zamahao je glavom. Pjena mu dođe na usta. Sada se pokaže i malo sukrvice. Zakrkljao je još jedanputa.

Zatim mu glava klone na blato. Tiho i nemoćno.

Tišina...

I nikad više nije se ni ganuo Stjepan Benotić, prosjak.

Ali njegovi zadnji časovi zaista nisu bili sveti...

*

Našli su ga tri dana poslije smrti, kada je već neugodan zadah iz kolibe namamio znatiželjne kršćane da vide šta se to unutra dogodilo. — Vrijeme je bilo toplo i lijepo, a visoko u zraku i opet su pjevale ševe. Pjevale su opijelo nad mrtvim tijelom Stjepana Benotića.

Svećenik nije išao na sprovod...

I samo ševe i zrikavci pratile su ga svojim molitvama, nerazumljivim za ljudsko uho... Njihova pjesma je jedina glazba koja prati sprovode siromaha. I ujedno i zadnja molitva u ovim — vele — »svetim časovima«.

Konac

Ni naši se stari nisu bunili...

Širokom prašnom cestom, uz tihi zuj motora, lagano klizi prema selu Belovec automobil. Iza njegovih stražnjih kotača dižu se oblaci prašine, da se, kad automobil već daleko odmakne, zaneseni vjetrom, spuste po skoro dozrelim poljima kukuruza. Ne padne li međutim kiša, isprašit će ovu istu prašinu berači kukuruza i ona će samo promjeniti mjesto. Mjesto na suhom lišću kukuruzne stabljike pokrivat će ćelijice seljačkih pluća... Požurit će hiljadama seljačkih života onu časovitu prolaznu formu, kojoj se početak i svršetak nalazi u riječima: »Zemlja si bio, zemlja ćeš i biti«.

Na ulazu Belovca, na ogradi prve kuće uz desnu stranu ceste stoji velika emajlirana ploča sa natpisom: »Auto 15 km!« U svoje vrijeme stajale su tri takove ploče, jer tri ceste vode u selo Belovec, belovečku općinu 600 dinara. Općinari mrmljali, ali naredba je naredba, a kažu mnogi: — »Što se mora nije ni teško«.

Auto projuri u selo i prvo jato gusaka razleti se krešteći. Slučajno ni jedna nije dospjela pod kotače. Iako je kazaljka brzine podrhtavala između 50 i 60 km, šofer se kod ulaska u selo nije ni osvrnuo na tablu: »Auto 15 km!« Tabla je tu, na njoj je pisana naredba više vlasti, ali nitko ju ne sluša. Glavno da je tabla plaćena. Uostalom nije to ni prvi, a niti tako rijedak slučaj...

Oblaci prašine obavijali su sada mjesto polja kukuruza seoske kuće, zavlačili se u zakutke dvorišta i kao lagani veo pokrivali oruđe i predmete; ulazili kroz otvorene bunare prema vodi po kojoj se lagano plivajući hvatao, kao od mreže, pokrov prašine.

Tu i tamo na gdjekojem dvorištu zakašljalo bi po koje čeljade i promrmljalo psovku. Za ljetnih

vrućih dana, kod većeg automobilskog prometa, kao znak i blagodat tog savremenog prometala, bili su krovovi Belovca bijelo-sivi od debele naslage prašine, koje je na razrovanoj cesti bilo barem pedalj visoko. Kako je vrlo sitna i često razigrana vrtnjom gumenih kotača svih sistema i maraka, uvlačila se je kroz sitne škulje i otvore na prozorima do u sobu i lagano prekrivala pokućstvo.

Sama prozorska stakla znala su iza slučajne ljetne kiše biti izbrazdana uskim tragovima kapljicâ kiše po prašnoj naslagi. Ta naslaga znala je biti katkada vrlo debela, a osobito za vrijeme ljetnog rada, kada nije skidana po nekoliko tjedana, osim na nekim kućama gdje su bile mlade djevojke i snaše, što bi svake subote očistile ulice i prozore na slavu sutrašnje nedjelje, »božjeg dana«. Inače, ovaj umjetni zastor znao bi biti na prozorima, gdje su bili ukućani samo stariji ljudi, skoro kroz cijelo ljeto. Dapače, vrlo često zbog mnogo posla nisu se ti prozori otvarali od Duhova do Velike Gospe. Tada su otvoreni, a zatim opet berba, jesenski radovi — prozori zatvoreni. I tako to uvijek ide...

Unatrag sto godina život Belovčana malo ili ništa nije se promjenio. Željeznica daleko, putevi u više nego očajnom stanju i na njima u novije doba automobili što sa ceste ili prskaju seljake blatom i vodom, ili ih obavijaju zagušljivom prašinom. To je sva belovečka baština novoga doba i moderne tehnike.

*

Automobil je jurio belovečkom glavnom ulicom. Prašina je vijorila i na kraju prestala. Automobil je stao pred trgovinom Bele Švarca.

Iz njega izađe najprije koštunjava spodoba nekog poluseljaka. Naime, odjeven je bio prilično slabo, ali nosio je kravatu i pušio debelu cigaru. Uživajući gledao je na njezin crveno-sivi vršak koji se dimio plavkastim dimom i nekako zaljubljeno gledao u svijetlu niklastu kvaku na vratima limuzine. Dim iz cigare vukao je duboko u sebe. Vidjelo se,

da takova šta nije baš česti gost u ustima ovog čovjeka. Ukratko, uživao je mirišljivi nikotinski dim pravim gurmanskim apetitom.

Dotle se na drugoj strani automobila, kroz vrata koja je uslužni šofer hitro otvorio, lagano i teško sopćući izvukao jedan debeljko. Izišavši obriše si maramicom znojno čelo, a sunčane zrake ljeskale su se i odrazivale na plemenitom kamenju i metalu njegovog prstenja, kojeg je na obim rukama imao priličan broj.

To je bio Emil Köröš, poznati veletrgovac konja, divljači i peradi; mnogo puta u tu- i inozemstvu nagrađeni izvoznik; poznati javni radnik i funkcioner; član najraznolikijih društava, sviju vjera načela i ciljeva; vlasnik velikih kompresorskih uređaja za hlađenje mesa itd...

Tada je kod nas teklo mlijeko i med, tada je naša zemlja bila Eldorado sviju i svakoga, tada je gospodin Emil Köröš »zaradio« svoje kuće, svoje kompresore i ovaj svoj automobil u kojem se sada vozi.

Da, on je u našem privrednom životu čovjek s kojim se mora i treba računati. Hiljade i milioni dinara čekaju u njegovim privatnim tresorima, da ih upotrijebi za ostvarenje njegovih želja, osnova i planova.

I njega, kao i tolike stotine drugih, digao je iz njegove malograđanske-kajišarsko-lihvarske sredine — rat... A osobito poslije njega mlada i debela krava uz koju se pripilo sisajući njezino mlijeko, mnogo suhe, gurave teladi. A ta telad stala se vidljivo debljati... Iz takovog teleta iščahurio se kašnje Emil Köröš veletrgovac i izvoznik.

Od početka svojeg uspona, kroz sve, za njegovo poduzeće većinom dobre dane, pa do dana današnjega, nije Emil Köröš puštao glavne uzde iz svojih ruku. Tek u najnovije doba, otkako se upustio aktivno u javni život — pasivno je već i prije u njemu djelovao, — pomalo je predavao uzde svojem nasljedniku. A prije: sve konje, koje je on izvažao, skoro je sam i pokupovao po sajmovima bliže i dalje oko-

lice svog sjedišta ili po udaljenijim selima u koja je zalazio.

On je već bio svuda poznat, a imao je i svoje pouzdanike, ili kako ih narod zove »mešetare«. Obično su to bili trgovci koji su znali njemački, ili nekoji seljaci što su se za bivše mađarske uprave naučili mađarski.

Takav jedan mešetar bio je i onaj poluseljak, što je baš izašao iz automobila, pušeći onako slatko od gospodina Emila Köröša darovanu cigaru. Mešetar Köröšev bio je i belovečki trgovac Bela Švarc, pred čijom trgovinom su upravo stali.

Svakom trgovcu stokom vrsni mešetari su vrlo važni i bez njih se tako rekuć neda ni kupovati ni prodavati. Prije svega, oni poznaju ljude i selo u kojem kupuju, pa znadu gospodinu Körösu dati katkada dragocjene podatke. Kako su prilični prepredenci, uvijek znadu gdje koga tišti kakav teret i jesu li mu novci potrebni ili ne. Osobito su u toj struci vrsni seoski trgovci doseljenici, koje naš seljački narod tradicionalnom gostoljubivošću u svakom selu prima, da mu tijekom vremena za protuuslugu polako zasjednu na vrat. Narod ih gleda kako se dižu, čudi se sreći tih ljudi, govori, kako je taj i taj u sretan čas došao u njihovo selo i naskoro oni postaju javni i tajni zastupnici i tutori seljaka. Zato ih seljaci onom našom poznatom susretljivošću pozdravljaju, pa i u slučaju trgovine rado primaju njihove instrukcije i savjete, koji su na oko za seljaka-prodavaoca vrlo korisni.

Seljak baš mnogo ne misli kad prodaje svoje govedo ili konja, ali zato rado sluša blagoglagoljive »mešetare« koji ga vuku na tanak led i sve dobre namisli i osnove stvorene kod kuće padnu u zaborav. Lijepe, masne riječi još uvijek pale...

*

Bela Švarc rastapao se je od srdačnosti i miline kad je opazio Köröša. Pozdravio se s njime i nije znao kako bi stajao pred gospodinom izvoznikom. Nakon kratkog razgovora znao je razlog dolasku Köröševu u Belovec...

Gospodin Köröš nakupovao je ovih dana po belovečkoj okolici dva vagona konja za Švicarsku. Tražio je valjane teške konje, koji će zahtjeve pametnih Švicara donekle zadovoljiti, a kako mu je manjkao još jedan komad, došao je do Švarca ne bi li ovaj u Belovcu našao ili već možda i znade za koji bolji komad.

Bela se zamislio... Belovec mu je poznat u tančine i sve bolje gospodare on poznaje. Znade za prilike u kojima žive i — sjetio se.

— Eto, Franjo Vrtarić imade jakog četirigodišnjeg pastuha, a koliko sam čuo mora ga prodati, jer ga seoski bogataš Perić svaki dan tjera i progan ja za dug.

— Da, tamo ćemo poći — razmišljao je Bela Švarc. — Franjo je u stisci, a osim toga imam ja još i nekakav pišljivi trgovački dar govora, pa gledat ću, da se »posao sklopi«... Dobar je gospodin Köröš. Daje mi katkad malo prilike da zaradim, pa zašto nebi nagovorio Franju, da mu proda svog pastuha. Sto-dvjesto dinara skočit će mi u džep.

Zovnuo je svoju ženu da pripazi na dućan, limuzina krene i — čas zatim stali su na kraju Belovca, kod zidane kuće Franje Vrtarića.

Na dvorištu igralo se dvoje djece. Opazivši trgovce zastanu s igrom. Ponešto zaplašeni dječji naivni pogledi zaustave se na pridošlicama.

— Je li tata kod kuće? — upita Bela.

— Jest, — progovori jedan dječak — eno ga tamo kraj svinjca, daje svinjama jesti.

Gospodin Emil Köröš, Bela i onaj poluseljak pođu prema svinjcu, koji je bio u uglu dvorišta. Djeca su u strahu i u znatiželji išla za njima.

Našli su Franju kako rukama kao kakovim lopatama miješa i drobi u škafu napoj. Krumpir, ostatci kukuruznog, na pola pljesnivog kruha, komadići variva i masna zaudarajuća tekućina cijedila se i prštila između prstiju i dlakavih ruku. Rukavi su mu bili zasukani preko lakta, a na suhim rukama, kod svakog stiska tvrdog krumpira iskakale bi tetive kao napete žice.

Gospodin Körös, koji se prije nepuni sat obilno najeo, opazivši ovaj prizor malo zastade. Nešto mu se u dubini želuca uzbuni i njemu se nemilo podrigne.

— Brrr... gadna li prizora! — pomisli on. — Kad bi ja samo jedanputa turnuo šaku u onu gadnu tekućinu izbljuvao bi iz želuca sve, pa i onu juhu što sam ju prije deset godina pojeo. A najmanje četiri dana poslije toga imao bi veliki post.

Svinje, videći kroz rijetke daske na vratima Franju kako im priprema večeru, nemilo su gurale nosovima vrata, cvilile i međusobno se grizle praveći buku tako, da Franjo nije ni primjetio dolazak trgovca.

— Dobra večer, gazda Franjo! — pozdravi Bela.

Franjo se digne iz pognutog stava i opazivši Köröša, kojeg je već odprije poznavao jer mu je u svoje vrijeme prodao jednu kobilu, uhvati onako od napoja masnom rukom šešir i odvrati:

— Bog daj dobru večer!

— Kako gazda Franjo, kako? — pitao ga Köröš, gledajući kod toga masne tragove prstiju na Franjinom šeširu, kojim se ovaj opet pokrio.

— E, tako, živi se, — odmahne Franjo rukama i stane ih brisati i trljati o krpama prekrivene »bijele« gaće od domaćeg platna, a u čiju se čistoću moglo prilično sumnjati.

— Pa kako, imate li štogod za prodati? Bela mi je nešto govorio o vašem pastuhu. Bili ga htjeli prodati?

Franjo sa onako napola obrisanim rukama obriše brkove:

— Hm, ako bi bila dobra cijena i prodao bi ga. I onako sam htio budućeg mjeseca na sajam.

— Ded, da ga vidim. Možda bi bio za mene, pa... možda ćemo se pogoditi.

Franjo je zaboravio svinjama dati napoj i one su cvilile dalje. Pošao je u štalu po pastuha. Uzevši na sjeniku krpu, obriše onako u brzini konja, jer Köröš je došao nenadano. Inače, očešljao bi Franjo konja, da se sjaji kao sunce, u čemu je on i bio dobar majstor... Jedini plod hiljadâ kilometara lutanja svijetom, odnosno frontama Velikog Rata. Plod militarističke discipline i zapovijedi da puceta, uniforma, metalni dijelovi puške, topovi i erarske životinje moraju biti čišće od ljudskog tijela...

Konj »Lisak« Franje Vrtarića bio je jedan od najljepših konja u okolici i Franjo ga je ponosno izveo iz svoje štale pred gospodina Köröša. U tome konju bile su tolike godine rada, toliki dani hranjenja i timarenja, dok je iz malog sitnog ždrebeta uzrasao evo ovakav širokoprsi konj, na kojem se Franjo ponosno vozio... Volio je gledati zavidne poglede susjeda i ostalih suseljana. Gledao je u tome konju ideal i posljednji cilj svog života.

Kolike dane nije spavao, kad bi se konj slučajno prehladio i stao poboljevati. Trčao bi ovamo i onamo. Psovao ženu i djecu. Nije im dao spavati, samo da se konju vrati zdravlje, život. Život djece, život žene, pa i njegov vlastiti neka bude nešto kraći, neka manje dobra uživa, ali Lisak neka živi, jer Lisak je ono, što se dade prodati, za što se dade izvući novac.

Toliko ima lijepih stvari, toliko ideala, tu je i molitva, i bog i sve je to Franji blisko, bliza su mu i djeca, ali novac treba za kuću, za djecu, i za to Lisakova leđa i prsa treba da rastu, da se šire, makar i na uštrb njegove vlastite djece... Jer, doći će možda dan trgovanja, doći će kakav gospodin Emil Köröš, trgovac i izvoznik, pitat će za cijenu, brojit će novac, ne za njega, ne za ženu, ne za djecu, nego za pastuha Lisaka.

*

Držeći Lisaka za uzde protrčao je s njim nekoliko puta dvorište, da gospodin Köröš vidi lijepe kretnje pojedinih udova, kao i držanje tijela u kasu i opet lagani korak konja. Zaustavili su se obojica pred Körösom.

Mašući štapinom ispred lijevog i desnog oka ispitivao je poluseljak Lisakov vid. Vid mu je bio odličan.

Građa tijela svidjela se Köröšu...

Franjo je ponosno pogledavao čas Lisaka, čas Köröša. Mislio je: — Evo, ovaj gospodin, veletrgovac, prijatelj ministara i najvećih ljudi u državi, čovjek koji se vozi u elegantnom automobilu laganog, kao proljetni povjetarac, tihog hoda, gospodin što govori nekoliko jezika i svaki čas pogledava na teški zlatni sat što mu na debelom također zlatnom lancu visi na prsluku kao da mu se nekud žuri, a ipak ovdje stoji isisajući među nabreklim usnama debelu žutu cigaru; evo takav gospodin došao je k njemu da pita cijenu njegovu Lisaku, da gleda njegov elegantan korak... — Taj čas Franjo nije ni mislio na cijenu, i taj čas ne bi se on sigurno s nikim mijenjao. Gladio je svoje brkove, uživao u svemu tomu, pa mu je čisto žao bilo, kada je Köröš upitao:

— Kolika mu je cijena?

Franjo je zabacivao lijevom rukom Lisakovu grivu s desne strane vrata na lijevu, gladio mu čelo na kojem je bila bijela mrlja, »lisa«, kao zvijezda i otsijevala sa žuto-crvenkaste boje Lisakove dlake. Zamislio se časak:

— Šest hiljada dinara — progovori napokon.

— Ho, ho, dragec moj, to ti je malo previše! Danas već nisu takova vremena, da se kakav god kramp plaća teškim hiljadama. Jok, danas su druga vremena — i gospodin Köröš se nasmije gledajući čas Franju, čas Belu Švarca i onog poluseljaka, koji su mirno stajali. — Ne može se danas plaćati onako kao nekoć... Je li Bela da je tako?

— Druga su danas vremena — potvrdi ovaj.

— Dinar je danas veliki gospodin i nema ga svaka baba kao nekad. Lahko je bilo onda trgovati. Mogao si dobiti para, ali danas druge gusle sviraju — priplete se brzo poluseljak.

— Dajte vi drukčije govorite, a ne ovako — poprimi opet Köröš.

— Ne mogu ja drukčije — odvrati Franjo, znajući da od njegovog sigurnog držanja ovisi svota koju će možda dobiti od Köröša. — Konj je lijep,

dobro građen, prigovora mu nema, a pogledajte samo ova široka prsa kako su solidno građena i jaka — nastavi Franjo gladeći Lisaka po prsima i vratu.

Iako je konj bio bez prigovora, ipak Köröš ne bi bio trgovac kad ne bi prigovorio:

— Nije baš ni konj bez prigovora. Gle, kako mu samo zadnje noge previše okomito stoje, a i glava nema baš najplemenitiji oblik... Moj dragoviću, mnogo mu još fali do toga da danas bude vrijedan, ne šest hiljada, nego četiri — razumiješ, četiri hiljade dinara! — i gospodin Emil Köröš pucne prstima, pušući iz debelog trbuha kao kovački mijeh.

Franjo je ispočetka mislio da je bolje šutjeti za vrijeme trgovanja, da možda kojom »grubom i nespretnom seljačkom riječi« ne uvrijedi Köröša, ali kad je čuo kako se Lisaku osporavaju njegovi lijepi oblici, on nije mogao šutjeti.

— Vidio sam ja mnogo konja na raznim frontama i ne ću da Lisaka mnogo hvalim, ali mogao bi stati uz bok generalskim konjima...

— Pustite vi to — uplete se Bela Švarc, koji je zapravo i imao dužnost da govori mjesto Köröša, jer to je bio njegov mešetarski rajon. — Dragi moj prijatelju, — nastavi on ponosito, da čim više istakne važnost riječi što će ih sada reči — dok sam ja bio u Njemačkoj, tamo sam vidjeo konje... E, ono je bila roba... Ko šećer čista, lijepa i pravilna. One forme gledati, to ti je užitak... Onakovih konja nema u nas. Anđeli bi jahali na njima ... Ali tamo se oni i odgajaju!... Štale ko najčišća soba naše općine, ne, još više — čiste kao crkva prije dolaska biskupa, — a jasle? He, prijane, to se ne da izreči. Građene su iz čistog mramora ... Naši klesari iz Dalmacije klešu mramorne jasle za one konje... Ali to je onda i roba! — i Bela ponosno pogleda čas Franju, čas Köröša.

Ovaj mu dobrohotno kimne glavom, a Franjo sagne glavu.

Šta on može, on siromašni seljak, koji — doduše ima zidanu staju, ali jasne od trulog drveta,

koje je raslo nekad gustim, a danas već prorijeđenim šumama hrvatske zemlje... Nije on vidio mramorne jasle, ni ne zna on ništa...

Köröš i Bela govorili su nešto njemački, a Franjo je, ne razumijevajući ni riječi, stajao kraj Lisaka. Najmilije bi mu bilo, da se ovaj vražji Bela nije upleo, pa da se sam cjenka i pogađa. Ali tu se ne da pomoći. »Mešetari« su potrebni, a njegov pokojni otac — pokoj mu duši — nije se nikad protiv njih bunio, pa kako će se onda on. A Bela je uvijek tu, ako treba što kupiti ili prodati...

On je došao u Belovec s kaputom i punom glavom kajišarskog znanja, stekao je tu svojim »trudom« i »mukom« kuću i imetak, a valjda mu je i neka viša sila u pomoći bila, makar je židovske vjere, pa čemu onda mrmljati... A to, što znade dva jezika, e, pa hvala bogu. Nije mu na odmet.

— Dakle, da čujem nešto drugo? — okrene se Köröš od Bele prema Franji.

— Koliko bi vi dali za njega?

— Rekao sam već, da se kod vašeg zahtjeva uopće ne da ni govoriti, a kamo li pogađati. Recite nešto drugo pa ćemo se onda pogađati...

Franjo se zamisli. Poreza za ovu godinu nije još ni dinara platio, dapače i lanjskog ima još nešto. Jesen je tu. Rano grožđe u vinogradu već zori, a lagav mu je u općini. Zaplijenjen za namet. Ona hulja lihvarska, seoski gavan Perić, što mu je prije nekoliko godina »pomogao« s nekoliko hiljada kad su mu pokrepale krave od metilja, krešti kao sovuljaga svaki dan tražeći novac i izgleda, da će ga tužiti. Ženi, sebi i djeci morao bi nešto kupiti, dakle, Lisaka mora prodati. Köröš je sada tu i valjda mu trebaju konji, pa čemu čekati sajam, plaćati razne takse i mjestovine, a na kraju, možda i ne prodati...

Bolje je da nešto popustim, pa ćemo se na nekoj brojci valjda i složiti — pomisli on:

— Znate što, puštam ga na pet hiljada i ni pare manje.

— Previše je to, previše. Da se dugo ne cjenkamo dat ću vam tri hiljade i gotovo... Ja vama

pare, a vi meni pasoš, pa kako bude, bude — i Köröš pruži svoju tustu ruku.

Franjo udari:

— Pet hiljada...

— Tri hiljade — udari Köröš, zaboravivši kako je Franjo čas prije miješao napoj rukama.

— Ne mogu, pet hiljada...

— Ne mogu, tri hiljade... —

— Pet...

— Tri... ne vrijedi više... I evo novac!...

Udarci, riječi, natezanje, ali niko ne popusti. Köröš je dobio nekako za njega malo čudnu volju da se pogađa, što je inače on uvijek prepuštao mešetarima

Bela i poluseljak stajali su po strani... — Franjo odjednom pusti Köröševu ruku po kojoj je baš udario, pa kaže:

— Ja više pustiti ne mogu, dok vas ne čujem da više dajete! — i laganim tromim korakom povede Lisaka, koji je veselo strigao ušima, u staju.

Köröš se malo zabezekne. Konj mu je trebao da popuni vagon, a kako je čuo od Bele da je Franjo malo pritisnut od Perića, to se nadao da će ovaj i malo jeftinije dati, no sada opazi ovaj otpor.

Franjo opet, htijući da čim više dobije, odluči na mali otpor, pa zato onako naglo pođe sa Lisakom u staju.

Köröš, Bela i poluseljak stanu se dogovarati, sada opet mađarskim jezikom, jer poluseljak nije znao njemački. Govorili su sve dok Franjo ne izađe opet na dvorište. Bela mu pođe u susret:

— Onda, šta je!? Koliko zadnje tražite?

— Slušajte, — Franjo će Beli misleći da će ga ovaj kao domaći čovjek bolje razumjeti — vi vrlo dobro znadete šta stoji jedan konj dok odraste i dođe u dobu mojega Lisaka. Tu treba muke, pregaranja, njege i mnogo, mnogo toga. A sada, kada ga prodajem, nudate mi tri hiljade dinara... Sramota, bogami sramota. Kad bi prodao žito što ga je požderao i tome još dodao samo polovicu na njega potrošenog sijena, dobio bi te tri hiljade...

— Eh, gazda Franjo, nemojte tako. Ta on vam je i radio...

— Da i radio mi je! — jetko će Franjo. — A ja, zar nisam i ja radio i mučio se oko njega?... Tko će meni platiti moj rad, moju nadnicu?... A suvišak hrane, što mi je iznad vaše ponude pojeo? Što je s time? To ću ja jednostavno gurnuti iz svog mozga nekud u kakav prašni kut... Rade idem na sajam, pa valjda ću tamo nešto više dobiti. Ili dajte mi vi više.

— Na sajam kažete... Slaba vam nada od njega — započe Bela svoju pravu mešetarsku ulogu. — Platit će te samo kojekakove takse, a prodati ne ćete. Ja — započne uvjerljivo — čitam svaki dan novine i ne ću da vam lažem, ali tamo piše o zatvaranju mnogih granica. Ne znate vi današnju međunarodnu situaciju i koliko od nje ovise cijene svega... Danas sve države svim silama vode i podržavaju politiku autarkije i vjerujte mi, cijene padaju, a i padat će nadalje. Teška su danas vremena i tri hiljade su ipak novac do kojeg se ne dolazi baš tako lagano.

Franjo je šutio i mislio... Čuo je Belu kako govori, ali iskreno rečeno, nije ga baš dobro razumio. Međunarodna situacija... politika autarkije ...to su riječi na kojima bi si on polomio jezik prije, nego bi ih izgovorio, a o razumijevanju istih bio je baš toliko na čistu kao i s tim, koliko će još godina on gaziti ovu jadnu zemlju...

Razumio je on Belu o niskim cijenama i nekako mu vjerovao, da će biti još niže, jer eto Bela čita novine, znade sve događaje u svijetu, počam od toga, koliko tko pronevjeri sirotinjskog novca, pa sve do u tančine o ljubakanjima neke milijunaške kćeri sa šoferom svog oca; dakle onda valjda znade i za cijene... A on, Franjo, on samo miješa napoj žuljavim rukama, kojima kasnije jede i par puta godišnje ruje »svoju« zemlju kao krtica...

Nije znao šta bi učinio. Da li da još nešto pusti ili da čeka sajam... A ako i tamo ništa više ne dobije? Pa i na tom sajmu bit će kao uvijek, Köröš sa svojim pomagačima i mešetarima, jedini kupac...

— Sjetite se samo gazda Franjo da se približava jesen, kada konjâ kao i sve druge marve ima svuda po sajmovima. Jesen dolazi i tko nema krme gleda se riješiti svojih goveda i konja.

Franji je bilo da prokune sve. I boga i vraga. Sve živo i mrtvo. Eto i opet voda na Belin mlin. I opet ima on pravo... On bi prodao Lisaka. Jesen dolazi. I ostali seljaci također će prodavati svoje konje i pred većom i neorganiziranom ponudom, a malom i organiziranom potražnjom trgovaca izvoznika, cijene će pasti!...

Šta je on mogao? Porez, odijelo, šibice, petrolej, sve, sve je potrebno. — I Franjo je osjećao kako njegova nada u dobru cijenu sve više pada. Tek sada misliti o tome tu zaista ne pomaže. Jer evo Köröš je tu i on bi kupio:

— Ne mogu ga ja dati za tri hiljade dinara — Franjo će muklo. U grlu ga nešto gušilo i on stane protezati svoj suhi brazdasti vrat.

Bela ga je časak motrio:

— Šta ću vam ja. Ja vam pomoći ne mogu, jer Köröš je glava... Ali savjetujem vam ipak to, da je najbolje pogoditi se kod kuće.

— Istina je, ja to i sam uviđam, ali je cijena preniska.

— Manite vi. Na sajmu, ja sam siguran, ne ćete dobiti ni toliko.

Franjo je razmišljao:

Bela je vidio najpovoljniji momenat za svoj rad. Šaptao je povjerljivo:

— Vi se promislite i brzo odlučite, a ja ću dotle nagovarati Köröša. Gledat ću da dobijete čim više. Boga mu, pa ipak smo mi svoji...

Franjo opet nije znao, što bi učinio. Bela mu kaže kako su oni »svoji«, a eto svaki čas se lopovski na tuđem jeziku, dogovara sa Köröšom.

Bili oni svoji ili ne, svejedno je radi mu malo o glavi. Kad bi mislili pošteno, govorili bi jezikom kojeg i on razumije, a ne ovako. Franjo je čuo kako

gospoda kažu, da je u pristojnom društvu zabranjeno šaptati i nešto se s nekim dogovarati, osobito na drugom jeziku, a gle ovi sada, a i prije, stalno govore nešto tajanstveno medu sobom. — Pred seljacima se to valjda smije.

— No kako je? Hoćemo li se pogoditi? — upita Köröš.

— Gospon, pet hiljada.

— Nemojte biti smiješan. Dajem vam tri hiljade i ajde dok me volja — malo nervozno i kao da mu se nekud žuri reče Köröš. — Uostalom, nije mi baš mnogo ni do vašeg konja, jer mi ne treba tako brzo — slaže on iako je trebao konja da ispuni vagon.

— Dajte mi četiri hiljade i osam stotina...

— Tri hiljade petsto... — udari Köröš rukom.

— Ne, četiri hiljade osamsto! — Franjo će popuštajući.

— Tri hiljade petsto...

— ???

— Tri hiljade sedam sto... — udari Köröš.

Franjo je razmišljao.

— Znate što?... Dajte mi četiri hiljade petsto i evo vam ga.

— Nisam lud! Dajem vam koliko vrijedi... Tri hiljade i sedamsto sasvim je dovoljno. Hoćete li?

— Ne znam... Ne ću... Čekajte pitat ću ženu, da čujem što ona veli.

Otišao je u kuhinju. Žena je spremala večeru. Malo dijete deralo se u kolijevci.

— Ženo, što da učinim sa Lisakom? Köröš mi daje tri hiljade sedamsto, ja sam ga pustio na četiri hiljade petsto.

Žena je bila nešto ljuta. Stara oko trideset i pet godina, zubi joj već otpali... Mlada baba... Život težak, svaki dan sve gori. Evo, tamo se dijete dere, plače, sisati bi htjelo. Na štednjaku joj izgorio zafrig i ona se izdere na muža:

— Učini što te volja, ja ne znam ništa. Neka sve vrag već jednom odnese! I ovakav život...

Franjo se vrati na dvorište.

Unutrašnjost mu bila pusta. Sve polomljeno, rastrgano i on je bio spreman da Lisaka dade kako Köröš bude htio. Ali Köröša nije bilo već na dvorištu...

Da Franju prisile kako bi sa cijenom došao što niže, dogovoriše se Köröš, poluseljak i Bela da će prva dvojica u susjedno selo, tobože da pogledaju također jednoga konja, a Bela će dotle nagovarati Franju, jer Köröš je rekao:

— Konj će biti moj!

— Eto vidite, zašto niste dali konja za tri hiljade i sedam stotina... Köröš je otišao u Repinec, drugoga konja pogledati i valjda će ga i kupiti — navali Bela na Franju, pokazujući mu niz cestu, na kojoj se još vidio prah, što ga je uzvitlao Köröšov automobil.

— Rekao sam da idem ženu pitati, pa zašto su otišli. Možda bi se i pogodili.

— Možda... a zašto ga niste držali dok je bio još tu. Sada neka kupi tamo konja koji mu treba, pa će bit zaista lijepo. Vi će te sa svojim na sajam, platit će te takse i dobiti još manje, nego što vam je on nudio. Eto, to će biti na kraju. A sve zbog vašeg oklijevanja.

Franjo je šutio. Postalo mu nekako vruće i on je kleo i svoju pamet i oklijevanje. Bela ga je dotle uvjeravao:

— Ako se on vrati, najbolje je da pristanete na ponudu. Ja doduše nemam od toga ništa, prodali vi ili ne, ali savjetujem vam to samo kao prijatelj...

— Dobro, vidjet ćemo kad dođu natrag. Ja sam voljan da ga prodam. I ako još nešto doda, pogodit ćemo se.

— Vjerujte vi samo meni. Ja ću njega već nagovoriti, da vam još nešto doda.

*

Köröš se vratio. Lagano pušući došao je do Bele i Franje:

— Gazda Franjo, da čujemo jeste li se predomislili?

— Govorio sam sa ženom. Ako mi dadete četiri hiljade, evo vam pasoš.

Köröš je triumfirao. Njegov odlazak je upalio. Videći da je Franjo došao već na četiri hiljade, zamisli se časak, bili se još pogađao ili ne:

— Nema smisla da se dulje natežemo. Ja ću nešto dodati, a vi pustite, pa neka bude... Evo vam tri i osamsto.

— Ispod četiri ne ide.

— Tri i devet sto — Köröš digne ruku.

— Ne ću... Četiri...!

— Zbogom... bit će vam krivo! — i Köröš učini nekoliko koraka, kao da će poći.

Franjo izmijeni pogled sa Belom.

Ovaj slegne ravnodušno ramenima.

Poluseljak je cmoljio svoju cigaru.

Franjo uzdahne: — Prokletstvo!

Time je bilo rečeno sve. Osjećao se nemoćan pred ovom modernom vlastelom, čiji je bio rob...

— Evo ruke! Neka bude za tri i devet stotina.

*

Rano ujutro, još prije svanuća, nakon kratke i neprospavane noći, uzjahao je Franjo Lisaka. Željeznička stanica daleko, a Köröš je rekao neka u zoru bude Lisak utovaren u vagon.

Belovec je još spavao i samo su se tu i tamo javljali pospani psi. Jedan je došao na cestu i bijesno lajao za Lisakom i Franjom.

Lisak je lagano kasao. Franjo si kleo pamet:

— Da sam znao da mu treba za popunu vagona, ne bih mu ga dao ispod četiri i pol! Zaslužit će na mojem konju još dvostruke pare. Lopov!

Franjo je i dalje kleo. Dobio je tri hiljade i devet stotina, a pored toga morao je dati Beli, koji mu je »prijatelj«, dvije stotine mešetarske provizije. Uvijek je to tako da još i mešetara plaća seljak, koji prodaje.

Tako i Franjo, ali tako je bilo i kod naših starih i nisu se bunili...! — I Franjo je gladio svog Lisaka posljednji put! A mozgom mu se križale, kao munje na oblačnom nebu, riječi:

— Dokle će to tako biti?!...

K o n a c

Sluga

Išao je cestom pognute glave. Na savijenim leđima, nataknut na batinu, maleni zavežljaj. Išao je nijemo spuštenog pogleda i koracao odmjerenim korakom.

Cestom su prolazila kola, no on ih nije ni pogledao. Tek slučajno kad bi ga koja poštrcala svježim mekanim blatom zastao bi časak i gledao za kolima, a zatim istresavši rukom blatne kapljice sa pokrpanih hlaća, pošao bi dalje. I opet tih, spuštenog pogleda.

Cilja nije imao, odnosno cilj mu nije imao kraja, a glasio je: n a p r e d! Napred, kroz selâ blatnim jesenskim putevima svraćajući se u pojedinim selima k većim gospodarima. Poznavao im je kuće po veličini. K onima koji su imali male kuće ili kućice nije se ni svraćao. Znao je da ti jedva životare i da ne trebaju sluge. A nisu ga trebali ni veliki. I on je išao dalje...

Staza, drum, bila mu je kuća, a tko zna čiji sjenik ili štala bio mu je krevet i spavaonica. Gdje ga je zatekla noć tu bi tražio konak.

Čuo bi riječi kako »slučajno« nemaju mjesta, kako nema »gazde« kod kuće, gdje gdje i otvoreno: »Nedam!« i tada bi opet išao moliti dalje.

Bila je kasna jesen i vani u polju bilo je nemoguće spavati. Hladnoća, kiše, blato i on je morao ići dalje, od kuće do kuće, tražeći konak. Kucao je na tuđa vrata, susretao bi svagdje strane, u svoje suho, siromašnim krpama obučeno tijelo, uperene poglede i svagdje bi ponavljao istu riječ: »Prespavati?!...«

Događalo mu se skoro svaki dan da bi ga primili na stan tek onda kad je već napolju bila mrkla, maglena jesenska noć. Izgledalo je kao da je domaćini žao njega ne zato što je nevoljnik koji treba po-

moći, pa ni zato što je čovjek, nego zato što je vani noć. Kad bi bilo ranije i on bi ga otpravio s riječima: »Nema mjesta...«

Kada bi dobio mjesta u čijem sjeniku, uvalio se u prašno sijeno, a prašina ga škakljala u nosu. Gazda koji je od njega uzeo služinsku knjigu kao »garanciju«, otišao je svjetiljkom u sobu. U štali nastala je tama.

Škuljio je dulje vremena iz sijena i privukao noge k sebi. Bilo mu je hladno. Kroz slabe cipele prodirala je voda i obojci mu bili mokri. Svukao je cipele i dalje se grijao.

Štalom su odjekivali duboki disaji kravâ i marljivo griskanje konjâ. Katkada bi koji zahrzao i dalje opet tišina prekidana disanjem i griskanjem.

Uzduh je mirisao po svježoj balezi i mokraći. No on za sve to nije imao osjećaja. Nikako se nije mogao ugrijati. To mu je bio te noći jedan od najglavnijih problema. Da ga može povoljno riješiti sigurno bi za čas zaspao.

Kad bi barem nešto toplog imao za večerati, kako bi se lijepo ugrijao? Na primjer: fina topla juha ili barem mlijeko... Napunio bi želudac, ugrijala bi se krv i on bi se opet uvukao ovamo u sjenik i zaspao. Bio bi do drugog jutra zadovoljan.

Gazda je bio ovdje, ali nije ga pitao ni riječi. Tek toliko da mu nijemo, rukom kao psu, pokazao sjenik i na kraju promrmljao: — »Lahku noć!...« — Osjećao je da je ovdje baš kao i svuda nepotreban i nepoželjan gost. Peti kotač na kolima.

Rijetki su se sjetili da ga pitaju, da li je gladan, bi li večerao. Za nikog to nije bilo važno pa ni za njeg samog. On nije smio na to ni pomisliti, jer tad bi glad zaista i osjetio podmuklo i bolno. Na to nije smio misliti i morao je samo biti zahvalan za dobiveni konak. A ta zahvalnost boljela ga je kao i glad koji je osjećao!

Zahvalan! — Zahvalan za to što ga neko iz milostinje prima u svoju staju, među svoju marvu, na konak, na spavanje. Zahvalan za onaj topli pokvareni zrak, što ga udiše i koji ga grije; slabo, slabo.

U njegovom tijelu nema hrane, nema snage, da to tijelo samo, po prirodnom zakonu života, proizvede potrebnu toplinu. I on mora biti zahvalan svima. I gazdi koji ga je primio i životinjama čiju toplinu i on iskorišćuje...

Zahvalnost, zahvalnost. — Ima časova u čovječjem životu kada je svaka pa i najumjesnija zahvalnost teška, bolna, pače i odvratna!

On nije znao da li su svi ljudi takovi. On nije znao ni to šta da misli o svemu tome; i nije znao jesu li baš današnje teške prilike krive da su prema njemu, bijedniku, koji traži kruha i rada, ljudi ovakovi. Možda su prilike takove, ili, ili možda i ljudi. No bilo to ovako ili onako, svejedno je, jer on je gladan i promrzao, a nikog nema da mu u toj nevolji pomogne...

Osovio se na svojem ležaju i sjeo. Napipao je kraj sebe u tami zavežljaj i stao ga razvezivati. Unutra među odijelom bio je još jedan komadić sira i nešto malo kukuružnjaka.

Uzeo je i stao jesti. Mljaskao je jezikom da što više oslini suhi zalogaj. I konji su prestali griskati sijeno i slušali njegovo mljaskanje. Čudilo ih je to. Kad su se malo priučili, nastaviše i oni sa jelom. Jeli su jednolično, mirno, kao gosti na kakovom visokodruštvenom banketu...

Sir i kukuružnjak približio se kraju. Progutao je i zadnji zalogaj. Zatim je dugo sjedio buljeći pred sebe u tamu, kao da je hoće prodrijeti. Pred njim je, ni dva metra daleko od njega zid, no on ga ne vidi. Tama je kao u rogu.

On bi još jeo, ali nema više ništa... Samo sluša griskanje konja i u duši požali što i on ne može da jede sijeno i travu kao životinje.

Legao je opet. Tijelo mu se pomalo ugrijalo i on je sve na silu sklapao oči. Zaspati nije mogao. Još su mu noge bile hladne kao led i kad bi njima dodirnuo topli dio tijela prošli bi ga srsi.

Zaspao je kasno u noći. Još onako u polusnu čuo je kako napolju pada kiša. Pomislio je da ga to varaju ćutila i da to nije kiša, nego da neka životinja mokri...

Digao je glavu i stao bolje slušati. Zaista, napolju je padala sitna jesenska kiša.

— Sutra će mi biti opet gadno za hodati, — reče sam sebi pa se strese: — Brrrr...

Sjetio se svojih slabih, već prošlih dana promočenih cipela. Zatim je opet lagano zadrijemao i zaspao.

Probudio ga je mlaz svijetla, što je pao na njega. Došao je gazda da hrani marvu. Probudivši se, njega nenadano zahvati hladnoća i on se strese. Uzduh u staji ohladio se prilično kroz noć, a on bez pokrivača, zaogrnut samo sijenom.

Privuče koljena k tijelu i šćućuri se samo da mu bude toplije. Nakanio je još malo pridrijemati. Bilo mu je sve bolje zima. Svijetlo mu je smetalo pa silom zatvori oči, samo da mu bude mrak. Bilo je uzalud. Osjećao je sve više kako se budi.

Gazda je čistio jasle ispred marve, vikao na krave, jednu je i udario čizmom u trbuh da je zastenjala, zatim je davao jesti. Poslije je uzeo česalo i kefu te stao čistiti najprije konje, zatim goveda.

Stajom se čulo monotono struganje česala i kefe po životinjskoj koži, zatim udarci česala o pod iz cigle, kada bi gazda istresao na česalu sakupljenu prašinu. Katkada čuo se i gazdin uzvik na koje marvinče.

Sluga nije mogao spavati. Ustane sa ležaja. Opazi kako ga gazda gleda. Pozdravi:

— Dobro jutro!

— Bog daj! — odvrati gazda i nastavi sa češljanjem jake crvenodlake krave.

Sluga dohvati svoje cipele. Kada je dohvatio mokre obojke u njima, opet se strese. No stisnuo je samo zube i stao navlačiti cipele. Kako je sve bilo na skroz mokro potrajalo je prilično dugo dok ih je navukao.

Spavao je odjeven i navukavši cipele bio je potpuno gotov. Zavežljaj metne kraj sjenika u kut. Dohvati jedne vile i stane čistiti ispod konja, promrmljavši:

— Gazda, da vam pomognem...

— Kako te volja.

Dalje ništa.

— Ovaj je kratkorječiv, — pomisli sluga pogledavši gazdu ispod oka. Nastavi dalje: — Sada je još rano da idem, a i tama je. Pomoći ću vam, da vam se odužim za konak, pa ću onda poći dalje.

— Možeš spavati cijeli dan. Napolju pada kiša.

— Oho! — reče sluga, pođe k vratima i izađe napolje.

Doista padala je kiša i on se tek sada sjeti da je već sinoć slušao njezino tiho rominjanje. Ispruži ruku i na njoj osjeti da pada sitno i ne baš jako. — Na istoku bijelio se dan.

— Moći ću ja ići. Ne pada jako, — reče vrativši se u staju.

Gazda je šutio i češljao krave, a sluga čistio. Na njegove zadnje riječi nije se gazda ni obazro. Sluga pomisli: — Bit će mu sigurno drago odem li što prije od njega, — i on slegne ramenima. — Ta naći ću si valjda naskoro kakovu službicu. Toliko da prezimim. — Uzdahne: — Oh, samo da bude što prije...

Kada je iznosio gnoj iz staje došla je gazdarica s posudom za muzenje i stala musti. Gazda je već otišao u kuhinju da se umije.

Svršivši posao oko iznošenja gnoja izađe i sluga napolje. Svanuo je već dan. U šljiviku vidjela se mala maglica, još više pojačana sitnom kišom. Pošao je prema bunaru i tamo se na valovu iz kojeg pije stoka umio. Zapravo samo nešto malo oprao oči i usta, i obrisao se rukavom od kaputa.

Vratio se u staju i sjedne na rub sjenika. Gazdarica je pomuzla i uzevši svjetiljku otišla u kuhinju. Kroz male prozorčiće ulazi slabo svjetlo. U staji je polumrak. Konji i krave jedu i čuje se šuštanje sijena. On se stane ogledavati po staji.

Niska, mala, sa i u ljetu slabom svjetlošću. Izgleda prilično stara. — Bog zna tko ju je gradio — pomisli on. — Pružila mi utočište na jednu noć.. I, tko zna u čijoj ću opet prospavati iduću noć?.... — Podbočio si rukom glavu i gledao nepomično u zid. Zamislio se u svoj položaj i nije ni opazio da su

konji pojeli i kao začuđeno ogledavali se na njega. Sjedio je tako preko pola sata i na kraju samo uzdahnuo....

*

Pozvali ga na zajutrak. Jeli su mlijeko i sir. Za vrijeme jela on se sjetio da u njegovom zavežljaju nema više ni mrvice jela. Uzeo je krišom jedan komad kruha i metnuo ga u džep. Tko zna kuda će ići i gdje će spavati pa će mu taj komad biti sve. I I objed, i večera, a možda i zajutark. Ta koliko puta mu je takav komad to sve i bio...

Tu njegovu »kradu« na sreću nije nitko primjetio, iako se toga vrlo bojao. Poslije jela on se oprostio i pošao dalje. Kroz selo i izvan njega, dalje, dalje bez cilja, sa ciljem: napred.

Kiša je prestala padati, ali je zemlja bila sva mokra i puna malih kaljuža i mlaka. On ih je prekoračivao pazeći da ne stane svojim poderanim cipelama u vodu. Išao je opet kao i jučer, kao i svaki dan prije toga već skoro dva tjedna, sa štapom i zavežljajem na leđima u potjeri za kruhom.

Ni danas se nije ogledavao ni lijevo ni desno, kao ni jučer, kao ni prekjučer.

Nigdje, nigdje, na cijeloj zemaljskoj kugli on nije imao nikog na kog da se ogleda, kome da se potuži, kome da se izjada, kome da rekne jednu jedinu toplu riječ, koga da s nekim pravom zatraži kruh.

Gdje god je dolazio, dolazio je već gladan kao pas, promukao od gladi, umora i zime, i tiho, spuštene glave pitao trebaju li slugu ili mogu li mu dati konak, a duboko u njegovoj potsvijesti javljala se mala nada, da će ga pitani ponuditi s jelom.

Bio je plah. Sramio se nepozvan iako gladan otvoreno pogledati na tuđi stol. Bojao se šta će ukućani misliti. A ovako plahog još su ga grublje susretali.

Svima je bio tako stran i tuđ taj mladi sluga s batinom i zavežljajem na leđima.

Dok je imao nešto svojeg prištеđenog novca kupio bi si hranu i nije toliko patio, ali kada je toga nestalo i on ostao bez ičeg pošlo je zlo.

A to je bilo vrlo brzo, jer nitko ne plaća slugu, a nisu ni njega, toliko, da bi si mogao uštedjeti. Svi su oni takovi: Dok može nek radi, a kad neće moći pod tuđim plotom bit će mu sigurna smrtna postelja. — Ovisio je o tuđoj milosti, koja uvijek i svuda traži protuuslugu i zahvalnost, i rijetko gdje dobivao bi štogod na put. Gdjegdje sir i kruh. Zadnji takav dar sinoć je potrošio i danas i ne pitajući segnuo je za tuđim kruhom. Samo za kruhom. I sada ide eto cestom i gaca poderanim cipelama po mlačicama vode.

Prošao je opet kroz jedno selo. Svraćao se u kuće, pitao za slugu no nigdje ga nisu htjeli uzeti. Svi govore da ne trebaju, a mnogi mu odbruse da bi sada, u jesen i pred zimu, morao biti tamo, gdje je bio i u ljetu. A to on sluša svaki dan već više od desetak puta i to ga najviše dira. Ta zar je on kriv, što je siromah bez ičeg, i što mora tražiti službu?

On nema ništa drugo nego samo goli život i jake ruke čiju snagu želi da proda, odnosno zamjeni za kruh i odijelo. Ali nema kupca. A snagu tih svojih mišića on bi dao jeftino. Jeftino za nekoliko cunja da pokrije tijelo i za svagdanji kruh. — Cijena jeftina i nepromjenljiva.

Za tu istu cijenu on je prodavao svoju snagu kada je kao osmogodišnji dječak pasao svinje u selu; za tu istu cijenu dao je svoju snagu i deset godina kasnije kada je već znao orati, kositi i raditi i najteže poljske poslove, a za tu istu cijenu dao bi svoju snagu i danas u cvijetu života, u dvadeset petoj godini.

Ta snaga je velika i jaka, ta snaga želi da bude iskorištena u poštenom radu, ta snaga bi morala biti iskorištena, ali nije. I ta snaga ide okolo, obija tuđe pragove i moli koru hljeba, koju mnogi daju, ali mnogi i ne daju. Jer tako je teško zdrav i jak moliti i on radije trpi, trpi...

I kad prođe kroz selo evo baš kao i sada i kad ne dobije ni službe ni kruha, ta snaga, ti rada željni mišići, taj sluga, ide nijemo dalje. Ne gleda ništa, ne čuje ništa, ne osjeća ništa, ali zapravo i osjeća, osjeća u svojim crijevima veliku prazninu, a u svo-

jim nogama teški umor, tako da bi najrađe klonuo na tle.

I želju bi imao da se najede do sita i da spava u toplome. I osim toga za njega ne bi ništa postojalo, pa ni rođena majka koja mu je nekad dok je bila na životu žuljavom seljačkom rukom gladila djetinjske obraze.

Sve bi to nestalo u ništavilu, sve to ne bi ništa vrijedilo, jer to je samo san, san bezazlenog i nevinog djetinjstva. A san mora, kao i djetinjstvo, nestati pred zbiljom, koju život tako nesmiljeno gura na njegova leđa. A život kakav je on imao i kakav sada ima nije ni najmanje san, niti je sličan draganju i tepanju majke ili sestre. Ne, njegov život je gorka zbilja bez kruha, bez toplog ležaja, bez čega nije ni divlja zvijer u planini. I zato pred svim tim mora da uzmaknu i najdublji osjećaji, i najljepše religije, jer zakon gladnih je najjači. I najsvetiji. Jer gle, tu je jedan život od dvadeset i pet godina, tu je jedan od mnogih života, koji mora da živi. — A nema ni kore kruha!...

*

Cesta prelazi preko jednog potočića. Na tom mjestu je most sa niskom betonskom ogradom. Ograda je sva vlažna od sinoćnje kiše.

Došao je do mosta i sjeo na nj. Kroz slabo odijelo prolazi vlaga i studen u njegovo tijelo. Nije mario. Sjedio je dalje zureći nepomično u maglenu daljinu. Tamo gdje su se sastajali oblaci sa zemljom, u magli, opažale se silhuete drveća neke šume. Nad njom je kružilo nekoliko crnih aviona. Vrane. Katkada su zlokobno zagraktale. Dalje opet tišina. Nijema, mrtva tišina.

Na cesti nigdje ni žive duše. Svuda ravnica, blatna, kaljava i šarena. Zelenile se plohe zasijane žitom, koje je tek izašlo i crnile se tek uzorane. Plohe što nisu bile ni uzorane ni zasijane, bile su smeđe kao otrcani gunjac.

Bezglasna, dosadna ravnica u jeseni. Puna blata i tuge. Svakodnevne kiše čine puteve sve više neupotrebljivima, a takovi će ostati sve dok snijeg ne zabijeli. On će oprati, ne, samo prekriti ovo privremeno ružno lice zemlje. Izgleda da do tog dana nije daleko. Evo i vrane su nekako uzbuđene. One su obično vijesnici snijega i zime, baš kao i laste proljeća.

Sluga je sjedio usamljen na mostu. Izvadio je kruh što ga je jutros prisvojio i stane jesti. Gutao je teško suhi kukuružnjak. Sjetio se kako se i svinjama da što bolje pojedu i probave, hrana miješa sa vodom i napojem. A on se nateže sa suhim kruhom...

Prestao je časak jesti, ali je onda opet počeo iznova. U daljini iza šume čuo se zvon. Podne. Naskoro se čulo i s druge strane. Svuda je podne, svuda je vrijeme objedu. — I on jede... Teško guta suhe zalogaje.

Pojeo je kruh i dalje gleda pred sebe. — Prije mjesec dana on je radio. Imao je službu, imao je i kruh i sve. Zapravo ne sve, jer sve nije tražio, ni imao željâ za to. Imao je posla preko glave i na druge potrebe nije imao ni vremena da misli. Bio je on stvor određen za rad, rad pod najtežim uslovima i sve drugo je uzmicalo pred tim.

Ako mu je kada sjeknula kakova želja za nečim višim, čovječanskijim, brže bolje bi uzmakla iz bojazni pred gazdinim gnjevom. Gazda je bio gazda, a on je bio sluga!...

Služio je kod mesara u jednom selu. Hranio je svinje i goveda, koje bi mesar pokupovao za klanje. Promet je bio velik, posla mnogo, a on sam. Radio jer kao životinja. Bio je čovjek, ali zadovoljio se, ili bolje, morao se zadovoljiti životinjskim okolnostima.

Jednog dana prije ne pun mjesec dana dogodilo se nekako da je jednome juncu, što ga je mesar kupio, pukao rog. Junac je bio mlad, jogunast, mahao glavom, skakao i udario rogom u ogradu u staji. Rog je pukao i potekla je krv. Sluga je odmah priskočio, a isto tako i mesar.

I dok je sluga s vodom pravo krvavu glavu junca, mesar se derao na njega kao na životinju. Vikao je da je on, sluga, lijena mrcina, da ne pazi na njegovu marvu i opsovao nešto krupna... Sluga se stao

braniti, a mesar sve ljući. Na kraju u svadi opsovao sluzi i majku, i otpravio ga. Dao mu je nešto sitniša i rekao neka mu više ne dolazi na oči. I neka drugi puta, kod drugog gazde, bolje pazi na gazdinu marvu.

Sluga se nije zadovoljio sa isplatom, jer da je dulje služio nego što mu je plaćeno, ali mesar ga grubo odbije. Svršetak nesporazuma bio je u općini kod »općinske vlasti«, gospodina bilježnika.

Sluga se žalio bilježniku, koji je budi usput rečeno imao sa mesarom zajedno u zakupu seosko lovište i ujedno često puta dobivao od mesara lijepih komada mesa, i ta žalba svršila je salamonskom presudom: Sluga je morao isti dan otići sa teritorija te općine, a mesar mu je morao dati nekoliko dinara za večeru taj dan... Naime, to se zbilo kasno popodne i po bilježnikovoj premudroj presudi sluga je sve primio u redu samo mu je još mesar morao dati večeru.

Uvidio je sluga, da bilježnik i mesar duvaju u isti rog i da pravda u svijetu ovisi o svemu i svačemu samo ne o istini i pravici, pa se zadovoljio s »presudom«. Ta šta je inače i mogao? Gdje bi na svijetu našao čovjeka — naivčinu, koji bi se htio besplatno zauzeti za nj?!

A on nije mogao ništa dati. Ni advokatu, ni nikome... Pustio je sve, uzeo štap i smotak sa odijelom i otišao iz tog sela.

Zašto je bilježnik potjerao slugu iz te općine nezna nitko. Možda je to bio samo slučaj ili hir gospodina bilježnika, a možda i bojazan i interesi mesara... Uostalom, sluga nije ni mogao ostati u tom selu, jer mesar je tamo vrlo uplivan i mnogi seljaci duguju mu prilične svote, pa bi vrlo teško dobio službu kod njih. Bojali bi se mesara.

I on je otišao u prvo susjedno selo. Iz njega u drugo, iz drugog u treće i tako sve redom, a službe nigdje. Bila je jesen, svi glavni poslovi posvršavani, a vremena teška i nitko nije trebao slugu. A on je išao dalje.

Nakon dva tjedna potrošio je sav novac što ga je imao. Bio je plah i uvijek si je rađe kupio jelo,

nego da prosi. Mislio je na to, kako bi ga ljudi gledali, kad bi vidjeli da on mlad, zdrav i jak, pravi delija, pa prosi. — Ne to on nije htio ni mogao i rađe si je jelo kupio. I sada evo, već dva tjedna su prošla kako je potrošio zadnji dinar i kako živi od tuđe milostinje. Neda mu se primati je i svaki put kad ga glad prisili da primi, tako mu je kao da ga ko udara maljem po glavi. A službe nema.

Dapače u zadnja dva dana nije ni milostinje baš dobivao. I danas prvi put posegnuo je za tuđim kruhom. Morao je. Bio je gladan, odnosno znao je, da će biti gladan. — I sada sjedi tu na mostu, misli, misli i sjeća se na sve to. A vrane lijeću nad šumom i grakću. — Došao je do uvjerenja, da je sve to pa i sam život, besmislica...

*

Slijedeća dva dana prošao je još kroz nekoliko sela. Službe nigdje. Spavao je u štalama, kod »dobrih ljudi«. I kao čudom svi su zaboravljali, da mu dadu štogod jela na put. Bio je stalno gladan. I umoran. Ali moliti nije htio. Rađe je trpio.

Treći dan ujutro nije na konačištu dobio ni zajutrak... Gazda gdje je spavao držao se nekako povučeno i nije ga nudio, a sluga nije tražio.

Zahvalio se samo za konak i pošao dalje. — U tom selu, bilo je prilično veliko, nije se više nigdje svraćao. Išao je velikim koracima kroz selo, koje se tek budilo. I bio je nekako sretniji kad je ostavio zadnje kuće za sobom

U njemu bila je borba. Kratka i teška, no išao je jednako brzo dalje i samo katkada primio bi se rukom za želudac... Od jučer ujutro nije ništa okusio.

Kilometar-dva iza sela zastao je. Ogledao se cestom u pravcu iz kojeg je došao. U jesenskom praskozorju, kroz maglu jedva je već i razabirao seoske kuće u daljini. I dim što se lijeno vukao iz dimnjaka jedva se nazirao. Ali samo nešto iznad kuća. U visini već ga je nestajalo. Gutala ga je jutarnja magla.

Između svih kuća cijeloga sela najbolje je još vidio crkvu i veliki jednospratni župni dvor.

Sluga je zastao. Zagledao se u blatnu zemlju, a onda se ogleda unaokolo.

Nigdje ni žive duše. Bio je svuda mir, jesenski samrtnički mir. Ni glaska odnikud i samo je jedanput začuo graktanje jedne vrane u daljini: — Kvar, kvar...

Cesta je bila pusta. Na lijevo od nje, naovećoj livadi, nekoliko manjih skupina drveća. — Ogleda se još jedanput lijevo-desno. Kao tat koji ide u kvar. Videći da nema nigdje nikoga preskoči grabu, pa se uputi livadom prema drveću.

Na dvjesta metara od ceste bila je prva skupina. Sve sami mladi hrastovi, granati već skoro od zemlje. Prišao je prvome.

Bez riječi, bez ijednog suvišnog pokreta spusti lijeno kraj sebe batinu i zavežljaj i otkopči remen od hlača. Zavezao ga na zgodnu granu, hladnokrvno načinio zamku, koju si metne na vrat i — naglo čučne.

Kratki hropac i krkljanje, a zatim mir.

Vječni mir...

Kroz poluotvorene vjeđe buljila su dva nepomična okâ prema cesti — u svijet. Među poluotvorenim zubima ispružio se jezik, na kojemu je bilo još nekoliko ne progutanih mrvica kruha kukuruznjaka.

A on čovjek, on sluga, on je onako u poluklečećem stavu visjeo. Kao gnjila kruška u jeseni. — Kraj njega na kržljavoj travi njegova batina i zavežljaj.

U daljini začula se opet vrana: — Kvar, kvar, a hladni jesenski povjetarac šumio je lagano kroz žuto zaostalo lišće mladih hrastova. Kao da se ruga cijelome svijetu šapćući: bio vam je to »samo« — sluga. — Jedan običan sluga...

K o n a c

Tri voza sijena

Početak srpnja. I ako je tek sedam sati ujutro vrućina je već skoro nesnosna. Petar Babić, belovečki zvonar spremao se u grad. Vozit će na kolima sestru gospodina župnika, »milostivu Melaniju«. Vozit će ju do zubara...

Doduše izjutra se premio da će na livadu, ali došao je gospodin župnik. Trebao je kola.

Petar ima tri voza sijena danas za izvesti. — Nećkao se. Teška je odluka... Vrijeme se nekako mrštilo i zato je već u jutro bila sparina. Uzduh je otežao. Petar je to vidio i već je skoro odlučio da neide. Gospodin župnik kao nehotice stane govoriti o Anti Žabiću, zvonariji i koječemu...

Ante Žabić bio je Petrov konkurent. Natjecao se za mjesto zvonara. Imao je on nešto preko deset jutara posjeda, oženjen, bez djece i natjecao se samo tako da imade nekakovu službu. Nije mu se dalo raditi zemlju. A zvonarija nije baš tako teška. Svaki dan nekoliko puta natezati uže i zvoniti, jedanput tjedno pomesti župnikovo dvorište, voziti ga katkada u grad i mirno podnašati kojekakove njegove mušice, to je sve. Uz to ići blagoslivljati kuće čitave župe i svagdje pjevati: »Narodil nam se kralj nebeski...« a to je po uvjerenju gospodina župnika vrlo boguugodno djelo i zato su zvonari — rekao je ne jedanput velečasni — na drugom svijetu posebno nagrađeni.

Naprotiv Petar Babić je puka sirotinja. Ima tri jutra zemlje ženu i četvero djece. Najstarije osam godina. Da se izim kukavne zvonarske plaće — koja se plaća svake godine u naravi, u kukuruzu — nekako prehrani, radi tuđu zemlju na pola. I sijeno koje bi danas trebao sušiti nije na njegovoj livadi. Livada je vlasništvo jednog bogatog belovečkog gazde. Tri voza koji su pripali gazdi, Petar je izvozio jučer. Danas bi svoje. Tko znade, vrijeme se eto

mršti. Možda će kiša. Ali evo, velečasni je došao. Milostiva Melanija mora do zubara. Petar je čuo što velečasni mrmlja o Žabiću. Mogao bi ostati bez zvonarije. Prokleta konkurencija. A kukuruz je potreban, jer želudac se neda odšarafiti.

Petar je odlučio. Žena će sa djecom na livadu. Rastepsti će plastove i sušiti sijeno. Kad se Petar vrati iz grada odmah će na livadu. Izvesti će sijeno. Ta valjda neće biti kiše. Molit će se putem da ne pada. — »Bog je otac sirotinje«. A i velečasni će se moliti. Vidio je on, da bi Petar morao na livadu. Ali i milostiva mora do zubara.

I velečasni videći ozbiljnost i važnost momenta obeća Petru da neće ići badava. Dobit će 15 dinara. A grad nije daleko. Tamo i natrag 15 kilometara. Dobit će taman kao kakovo autobusno poduzeće. Kilometar dinar. I jedno pola kilograma prašine u svoja pluća sa glasovitih podravskih cesta...

Rođak »milostive Melanije« i gospodina župnika gospodičić Kazimir spremio se također u grad. Petar je mrmljao: — »Tek je prije pet dana došao na ferije u selo i već se zaželio grada.« — Sjećao se kako ga je morao čekati na stanici u gradu do kasno u noći. Pa da mu je barem platio čašu vina. A sam je išao piti!...

*

Oko osam sati krenuli su. Milostiva Melanija i Kazimir sjedili su otraga na kolima. Razgovarali su potiho. Kadkada se smijali. Ozdravljali su na smjerne pozdrave seljaka koje su susretali...

Petar je šutio. Kadkada bi potjerao Šarca u lagani kas. Zatim bi opet lagano puzli po prašnjavoj cesti. Prašina se dizala. Nebo se sa zapada oblačilo. Lagano. Petar je šutio. Katkada se zagledao na zapad u oblake. A oni su stajali na mjestu. Nisu se micali. — »Neće biti kiše...« — Milostiva Melanija i Kazimir veselo su brbljali. Drmusali se po lošoj cesti, no nije im bilo baš tako neugodno. Petar je dobro namjestio sjedala... Na njima je udobno sjedalo. Petar vozi.

Kola su drndala. Žega je palila. Milostiva Melanija ima suncobran.

Prašina se vijala. Oblaci su još uvijek stajali na mjestu. Zaboravio je Petar moliti da ne pada kiša. Molit će gospodin velečasni... Molit će se on. Jer ako pada kiša, Petar će se razljutiti. Tri voza sijena... Mogao bi i psovati...

Tri četvrt na deset. Došli su u grad. Milostiva Melanija reče Petru neka ih vozi do gostione: »Zlatnoj patki«. Utjerao je u dvorište. Još mu je kazala neka se javi u gostioni — dobit će vina. Pola litre. Nesmije više. Mogao bi se napiti. Onda evo vraga. — Petar se čudio. Još mu nikad nije platila vino. Ali Kazimir je tu. Treba se iskazati. A pola litre nije mnogo. Doduše vrućina je, ali Petar se neće ipak napiti.

Petar je privezao Šarca uz kola. Pođe u gostionu. Sjeo je uza stol. Donijeli su mu vino. Milostiva Melanija je naručila, platila i izričito navela neka mu dadu samo pola litre. Pa makar si i sam platio više nikako!

Gospodičić Kazimir i milostiva Melanija pošli su prema središtu grada.

Kod ordinacije zubara se rastali. Melanija pođe u ordinaciju, a Kazimir ode do nedalekog parka. Tamo se šetao. Naučen na gospodske običaje uživao je u šetnjama. On nije znao ili nije htio znati za koristan rad, pa je mislio da nema njega, njegovih okruglih lica i bijelih zubiju, propao bi svijet... I zato je Petar Babić za vrijeme ferija tjedno imao više posla sa vožnjama nego za sve ostalo vrijeme. Najmanje jedanput tjedno morao je voziti njega, Melaniju, a kadkada i velečasnoga u grad da pohode kino. Razumije se, da tada nije dobivao vina. Zato se Petar i čudio danas kad je čuo da će dobiti pola litre. — Vozio je, a baš u to vrijeme ima najviše posla na polju. I eto nagrade.

Petar je sjedio na kolima i čekao. Prošlo je već podne. Melanije još nema. Kazimira isto tako. Na tornju crkve izbio je baš jedan sat kad su došli. Najprije Melanija, a za njom i Kazimir. Kao da su se dogovorili.

Međuvremeno prije njihova dolaska Petar je zadrijemao na kolima. Sunce je palilo. Zaista prava

srpanjska žega. Na čelu javljale mu se kapljice znoja. Usprkos togą što je bio u hladu. Možda ga je i vino podgrijalo. Znoj se zaustavljao u prerano pokazanim borama na čelu. Od vremena na vreme trznuo bi se Petar. Obrisao bi znoj. Zatim bi, pogledavši naokolo nisu li milostiva Melanija i gospodičić Kazimir došli, opet, nanovo zadrijemao. Umor i neispavanost prošlih dana pokazala se sada i on je spavao. San je bio jači nego misli o njegovom domu i sijenu što se suši.

Katkada, u časovitom buđenju, sjećao se svojih što sada valjda preokreću užareno mirišljivo sijeno, a on ovdje čeka... I sijeno čeka, a kiša se možda sprema. Protezao se. Bilo mu je teško. U polusnu ljutio se na milostivu Melaniju, na njezine pokvarene zube, na velečasnoga, na Boga i na cijeli život koji tako pritište i tlači siromašnog čovjeka seljaka. — Lahko je milostivi Melaniji, ona nema suho sijeno na livadi. Gospodin velečasni sve pribavi. Ona imade samo svoje zube, koje stalno popravlja. Evo i danas je išla da zadnjeg zubar zalije. A Petru manjkaju već četiri, dok isto toliko ništa ne vrijedi. No ne treba njemu da prožvače i samelje hranu da ju crijeva lakše probave. Luksus je to za seljaka...

Dakle kada su milostiva Melanija i gospodičić Kazimir došli našli su Petra kako spava. Čuo ih je kako dolaze. Trznuo se. Brzo opremi Šarca. Napojio ga na valovu kraj bunara i naskoro cestom iz grada vukla se prašina, koja je obilježavala put kojim su prolazila Petrova kola.

Milostiva Melanija pričala je Kazimiru kako ju je zubar zaustavio na ručku i pitala ga, da li je on jeo. Odvratio je da se navratio u jednu kavanu i nešto pojeo. I Petar je slušao. Sline mu dolazile u usta. Zaboga, čemu tajiti: i on bi jeo. Bilo je pola šest u jutro kada je bio zajutrak. — Ali jesti će on kad dođe kući. Žena je na livadi, nema ništa kuhanja kod kuće, ali imade »hvala Bogu« nešto sira i salate. Uz to kruh kukuružnjak i evo ručka. — Samo ako sijeno dođe pod krov.

Slušao je dalje. Milostiva Melanija je pričala o zubaru kako je pristojan i uglađen čovjek. Izrazila

je svoje zadovoljstvo što je napokon mogla zube sasvim popraviti. Četiri su blombirana, a tri zlatna. Sada će opet moći da se s tekom najede. — »Ipak — kazala je — dobar je Bog, što je dao čovjeku pamet i razum pomoću kojega sebi olakša mnogo toga.« — I bolest zubiju također. Kazala je zatim da je danas isplatila cijeli račun. Nije velik. Svih sedam 1400 Dinara. Slovom: hiljadu četiri stotine dinara. — »Pa nije puno« — primjeti Kazimir: — »Ja sam u Zagrebu platio samo za dva zlatna 1200 Dinara. To je bilo prošle godine, znadeš kad mi je ono stric — tu je snizio glas — poslao novac... Ipak je tu jeftinije.« — Milostiva Melanija se slagala s time. Jeftinije je u provinciji.

Petar je računao. Čuo je on sve. 1200 dinara za dva zlatna zuba. I sedam zubi milostive Melanije 1400 dinara... Lijepa svota. Kad bi ju on imao kupio bi odmah tri krave. Bilo bi mlijeka i smoka u kući. Ovako ima samo jednu... Zlo je to dok čovjek ima ženu, djecu i pomalo zdrave zube, a nema šta da njima jede. Suhi kruh kukuružnjak je pretežak. Evo milostiva Melanija ima šta jesti, ali ona je imala slabe zube. Danas ih je dobila nove. Stoje samo — tri krave Možda i četiri. Ili barem četvrto tele. — Ipak — mislio je Petar — ja bi rade kupio krave nego zube. Na godinu bilo bi ih duplo. A ovako?... Nekoć je Melanija volila šećer. Pokvario joj zube. I danas?... — Ali treba novac da kôla. Nekoć za bonbone i čokoladu, sada za zube... Jer učarapljivanje novca je zabranjeno. Novac je narodna imovina...

— Osim toga treba biti i skroman — zaključi Petar. — Nesmije se mnogo željeti i — osobito tuđe stvari...

Bili su na pola puta. Još tričetvrt sata i evo ih kod kuće. Petar će odmah na livadu. Dugo su se zadržali. Možda će stići do noći izvesti sve sijeno. Kiše neće biti. Eno, oni oblaci na zapadu stoje još uvijek na mjestu. Tamo valjda lijeva. Ovdje je žega. Prašina se vije. Sunce pali Petra u leđa i vrat. Slabu košulju raskopčao je. — Naskoro će biti dva sata. Milostiva Melanija i Kazimir su pod suncobranom. Petar ga nema. Njegova koža naučena je na pripeku.

*

Ali šta je ono tamo na sjeveru? — Petar je već dulje vremena gledao tamo. Oblaci na zapadu bili su mirni. Ali sa sjevera stalo se nešto valjati. Oblaci su dolazili. Čula se i grmljavina. Šarac je, tjeran Petrovim povicima i bičem, sve brže kasao. Oblaci su dolazili sve bliže. I grmjeti je počelo...

Kola su se zaustavila pred župnim dvorom kada su prve kapi kiše počele padati. Milostiva Melanija i Kazimir otrče brzo u kuću. Susjedna druga kućica, slamnatim krovom pokrivena, to je Petrova. Jedva je otvorio ljesu, kiša se spusti kao iz kabla. Grmljavina ju pratila. Još prije nego je ispregnuo Šarca prokisnuo je do kože. Uzme sa kola pokrivače i odvede Šarca u staju. Ljese nije ni zatvorio. — Kiša je padala. Ljetna kiša, — što dođe brzinom vješticâ, — koju donese vjetar. Poznate su ove ljetne bure seljacima. U daljini pokažu se na nebu oblaci. Zatim tamne, oštro otsječene široke brazde od oblaka do zemlje. I vrlo jak vjetar. To je ljetna bura. Dođe i prođe u jedan sat. Ali voda, koja u tom vremenu padne promoči sve. Ne kaže se uzalud: »kao iz kabla«. — Lijeka nema. Seljacima kažu: »Molite se Bogu da vam polja sačuva od raznih nepogoda...« To vrijedi i za bure. Uspjesi su...

Petar se kajao. Kajao se što je išao u grad mjesto na livadu, kajao se što se, kad je već išao u grad, nije putem molio Bogu. Kiša valjda nebi padala. Velečasni to znade. — A sada su propala tri voza sijena. Teško ih je bilo kositi, sušiti, a sada evo — nakisla su. Hranivost sijena je uništena prilično, a posao produljen za još jedanput. Zbilja nemoguće je služiti dva gospodara... Sada je kajanje. Krava će davati manje mlijeka jer će jesti lošije sijeno. Djeca će drečati...

Pola sata iza njega došla je njegova žena i djeca. Kiša je prestala padati. Sunce je pomalo prodiralo iza oblaka. Guske i patke šetale se dvorištem. Bile su vesele. Vode za njih ima u izobilju. Prošle su kroz otvorenu ljesu na ulicu. — A Petar se još uvijek molio...

Kad je žena došla samo ga je pogledala. I ona nije ništa mogla. — »Volja Božja«. — Donijela je iz

komore nekakovu staru, na mnogim mjestima pokrpanu odjeću za muža, djecu i sebe. Svi su bili mokri kao miševi. — Sada se oprala prašina s njih. A evo i sunce već sjaji, osušit će se lahko. I odijelo, i sijeno, i zemlja, i sve. Sve će biti...

*

Sa župnog dvora netko je zvao Petrovo najstarije dijete. Petar ga pošalje tamo.

Dijete otrči. Vratilo se naskoro... — Dijete je donijelo petnaest dinara, njegovu današnju nadnicu. I nadnicu njegovog Šarca...

Petar se zagleda u novce. Tiho, bez riječi...

Konac

Proštenje „Presvete Krvi"

— He-š-, he-š-š, — vikala je četrdesetgodišnja Bara Kuzmić, tjerajući veliku kokoš u kut između vrtne ograde i stôga slame. Pijevac je nemirno kukurikao i svojim glasom plašio kokoši po dvorištu, pa su one nemirno bježale iz jednog kraja na drugi. Osobito bila je preplašena ona velika siva kokoš što ju Bara htjela uhvatiti. Nikako da uđe u onaj kut gdje bi sigurno postala žrtvom.

— Ivo, Ivina, — izderala se Bara na mršavog ovisokog mladića — daj pomogni mi uloviti ovu prokletu kokoš. Vidiš imadem mnogo posla, a noć je već blizu.

Tjerali su kokoš iz jednog kraja dvorišta u drugi, vikali, nabacivali sa trijeskama i drvljem za njom, ali ona je svejedno svaki put umakla. Znoj je orosio čela obadvojice i Bara je mrmljala:

— Gdje je samo taj Franjo da nam i on pomogne. Još prije jedan sat otišao je u mlin i nema ga još uvijek. Nego ovako moram se sama s tim norcem natjeravati za ovom kokoši.

Sav njihov napor bio je uzaludan, jer koka je imala brze noge i velika krila, bježala i letjela čas ovamo, čas onamo i jednog zgodnog momenta preletjela je u susjedovo dvorište. Bara je gledala nemoćno za njom, a kokoš je veselo stala na susjedovom gnojištu i počela čeprkati. Pijetao je pritrčao k njoj i obilazio ju umiljavajući se.

Do Bare došao je i mladić Ivo na kojeg je čas prije vikala i gledao i on na susjedovo dvorište. Siva kokoš činila mu se čudna, pa nakon kratke stanke on reče:

— Gazdarice, pa to i nije naša kokoš. Mi imademo kokoši crvene i žute boje, a ovo je evo susjedova i to od one nove vrste koju su oni lanjske godine nabavili i počeli uzgajati.

— Ti si mulac i to ne može niko osporiti. I samo tvojom krivnjom ona nam je pobjegla. A ja sutra idem na proštenje i sada ću žderati, šta?... Biti ću sutra cijeli dan gladna ili ću morati uloviti drugu.

— Ali to nije naša kokoš, nego susjedova...

— Sutra treba jesti, jer do prošteništa je daleko i mnogo se čovjek nahoda, a to što brundaš bolje bi bilo da zadržiš za sebe. Vraga ti znaš čija je to kokoš.

— Susjedova, jer ju poznajem pošto u naš štagalj ide nositi jaja kroz onu rupu koju je gazda načinio na daskama kojima je obijen. Koliko puta sam je vidio kako se onuda provlačila.

— Šuti i ne laj, jer dvorište imade uši, — pridušeno će Bara i bljesnu očima na Ivu. — Koga vraga imaš ti tu kod nas da pripovijedaš. Da šutiš to bi ti najbolje bilo. A ja sutra moram imati pečenu koku na proštenju. Ili zar misliš da ću ići o suhom kruhu? O ne!

— Uloviti ćemo jednu drugu pa će te si je spremiti za put.

— A koju? Ta znaš da imademo samo nekoliko, jer kolike su nam pokrepale od nedavne bolesti. Osim toga treba nešto i prodati. Sol, žigice i mnogo toga potrebno je u kući, a dinara nema ili je vrlo rijedak gost. To ti neznaš budalo, a kokoš je umakla.

— Je, ne mogu pomoći.

— Ajde po nju sada.

— Nije naša i...

— Vraga ti znaš, — prekine Bara ljutito Ivu. — Susjeda nema kod kuće. Svi su otišli na polje. Ja sam ih vidjela.

— Ne idem...

— Kad dođe Franjo iz mlina reči ću mu ja kako ti mene poslušaš. Bitanga jedna!

— Kad dođe gazda neka on ide po nju. Ja neidem, — reče Ivo i uzme na ogradi od vrta plahtu u kojoj je nosio sijeno u štalu, pa pođe u štagalj.

Bara je mrmljala i vikala, nagrađivala ga najgorim imenima kojima već naš jezik obiluje i zatim pođe u kuhinju. Doći će Franjo iz mlina i on će natjerati Ivu na susjedovo dvorište po onu lijepu i veliku sivu kokoš novo-nabavljene pasmine susjeda

Palaša. — Ivina je norc — razmišljala je Bara, — i on ne razumije prilike u gospodarstvu gdje toliko toga treba, a odakle? Čovjek radi kao marvinče, muči se, štedi, slabo odijeva i na kraju godine slabe cijene i ni poreza se ne može platiti. A treba živjeti i treba se snaći. Treba mnogo učiniti, mnogo misliti; treba svim »tajanstvenim silama« koje vladaju životom ugoditi, da čovjeku bude bolje.. Eto i Bara se sprema da i ove godine kao i svake prijašnje ide u oko dvadeset kilometara udaljeno proštenište Presvete Krvi, da se pomoli, da učini zavjet, jer život je težak i ako čovjek molitvom ili kojim drugim činom pokore može samo dio životnog tereta natovariti drugome, pa makar i samome bogu, zašto nebi, ta molitva je potrebna i nju su nas u životu prvu naučili...

Gladan čovjek ne može na tako daleki put i tu treba mnogo jače hrane nego inače. Svinjskoga mesa u ovim danima — krajem mjeseca kolovoza — imade i u bogatijim kućama vrlo rijetko, dakle treba segnuti u ptičje carstvo, među perad, i tu nešto uloviti pa zaklati. A Barine su baš ove godine nešto i pokrepale. Dakle... no... susjedovi imadu neku novu vrstu, pa kako bi bilo da se okuša i kvaliteta mesa te nove rase?... Osobito bi to bilo lijepo u onoj proštenjarskoj buci, kraj vrtuljaka što se okreću, kraj štandova licitara i stolova na kojima se prodaju preraznolike svetačke slike svih umrlih božjih ugodnika, te uz litricu slatkoga gvirca, što tako lijepo hladi i opaja umorne vjernike Presvete Krvi... Zbilja bi to bilo lijepo!

*

Bara Kuzmićeva bila je žena četrdeset godina, niska rasta, debelih bokova i bujnih grudiju koje su joj mlohavo visjele. Glave je bila okrugle, sa rijetkom kosom i zato ju je uvijek vezala rubcem. O pojasu na lijevoj strani uvijek su joj visjeli mnogi ključevi od kućnih vratiju i raznih ormarskih pretinaca, a na desnoj strani pojasa bila je zataknuta krunica sa debelim zrnjem od umjetnog kamena, pa ju je mjedeni križ od čisla tukao po koljenu.

Bila je pobožna kako to već jesu neke žene; molila je mnogo, a kad bi se nešto razljutila iako u sre-

dini molitve, znala bi reči koju krupnu. I u tom slučaju nije birala riječi. Osobito je vikala na Ivu, koji je bio kod njih na pola kao sluga, na pola kao ukućanin.

Bara Kuzmićeva nije bila zakonita žena svojega »gazde Franje«. Njih dvoje živjeli su u — kako vele — divljem braku već preko deset godina. Još tamo, prvih godina iza rata došla je ona iz susjednog sela — na bog zna čije snubljenje — k Franji, koji je baš ostao bez žene. Ostavila ga. — Franjo je bio u francuskom zarobljeništvu i kada se dvadesete godine vratio, našao je ženu sa drugima. Došlo je do škandala, svađa i koječega, a na kraju sve se svršilo tako da ju je protjerao. Ona je otišla u nedaleki gradić, gdje su joj roditelji imali gostionu. — Tako je Franjo ostao »udovac«.

Kao što već to jeste neminovno na selu, počele mu žene od rodbine, a i neke druge govoriti o ovoj i onoj, ali postojala je zapreka: Franjo imade živu ženu. Vjenčati se po drugi put nije mogao u istoj vjeri, a samo onako »na vjeresiju«, nije nijedna udovica htjela za njega.

I tako nekako došla k Franji Palašu Kata Kuzmićeva, koja je do tog vremena bila kuharica na župnom uredu u susjednom selu I. Tko je kod njihovog zbliženja »kumovao« nezna se i samo je jednog dana Bara došla, pili su vino, kasnije i pjevali, a kad im je san počeo sklapati oči — to je bilo već u sitne sate — tada su zajedno legli u krevet... I od tada Bara nije odlazila od Franje Palaša.

Selo je o tome govorilo dugo, dugo, a pomalo susjedi se upoznavali sa novom susjedom i pod naletom drugih stvari i događaja sve je zaspalo. Bara je ostala u selu. Imala je — naravno — prilično dugi jezik i sa susjedama se brzo sprijateljila. Govorila im je o svojem službovanju na župnom uredu... Žene su to slušale, jer to je za njih velika rijetkost... A Bara je znala dobro pričati i susjede su pomalo govorile:

— Zgodna je to žena, ta Bara Kuzmićeva.

Međutim kratko vrijeme nakon tog zaključka i nakon što je Bara iscrpila svoje govorancije o svojem bivšem gospodaru i njegovim kolegama iz okolnih sela, te počela govoriti koješta i o samim svojim susjedama, te susjede počele su je napuštati. Tim više kada se vidjelo da Bara, usprkos svoje pobožnosti, baš ne poštiva onu zapovjed božju koja veli: ne ukradi. — I tako malo pomalo nije bila baš najobljubljenija u svojem kraju.

Nekako u isto vrijeme kada je k Franji Palašu došla Bara došao je k njemu i neki njegov daljnji rođak. To je bio onaj mladić Ivan. Siromak ostao je bez svojih roditelja, a uz to bio je malo i slabouman, zapravo ni to, već samo duševno preslabo razvijen. Rodbine nije imao nikakove osim Franje Palaša, a i on mu je bio vrlo daleko u rodbinskoj vezi. Iza smrti roditelja ostala mu kuća i nekoliko jutara zemlje, pa je sa tim svim došao k Palaševim. Došao kao rođak, sa zemljom i novcem kojeg je dobio iza prodaje rodnog mu doma, došao da postane — rob rada i tuđi sluga. — »Tako mu je suđeno!« — govorili su ljudi.

Naime bilo je to ovako: Poslije dolaska mladog Ivana i nakon što su sve njegove zemlje bile gruntovno osigurane na Franju Palaša, »mladi bračni par« Franjo Palaš i Bara Kuzmić, već po običaju novovjenčanika, nisu se dizali iz kreveta sve do bijela dana... Sve poslove, uključivo i ženske, vršio je Ivan. On je morao naložiti u peći, on je pače morao i zajutark kuhati, ukratko on je morao raditi sve. A u nedelju kada bi Bara pošla u crkvu na skrušenu molitvu i da čuje riječ božju o jednakosti i bratstvu sviju ljudi, i onda je još prije toga naložila Ivanu da kuha objed... — Tako je Ivan bio nagrađen za one svoje zemlje i hiljade koje je dovukao u tu kuću.

On nije imao duševne sposobnosti da o tome zrelo promisli, nego je sve pokorno radio. A hodao je pocijepan i u cipelama koje je često puta sam šivao...

Franjo Palaš nije se za njega mnogo brinuo. Bilo mu je svejedno da li je Ivan bos ili gol, glavno

da je svaki dan radio sve poslove. On je sa gospodarenjem svoje bolje polovice Bare Kuzmić bio zadovoljan. A život je tekao dalje.

*

Franjo Palaš vratio se iz mlina i Bara mu je odmah govorila:

— Ja svake godine, kao što ti je već poznato, idem na proštenje Presvete Krvi pa ću i sutra, i trebalo bi da nešto zakoljem, jer ne mogu samo onako na tako dalek put. Ja svoj zavjet moram vršiti i ono malo što tamo potrošim bog će nam stostruko vratiti.

— Evo ti tamo na dvorištu pa idi i zakolji. Ja ti ne branim.

— Da, ali na dvorištu je malo živadi i ja sam htjela onu sivu kokoš što u našem štaglju nosi jaja, no onaj bedak Ivina pustio ju i pobjegla je na susjedovo.

— Zakolji drugu, jer druge pomoći nema.

— O ne, varaš se. Još ima pomoći. Reci Ivini da ide na susjedovo i neka ju ulovi ili pritjera na našu stranu. Susjeda nema kod kuće. Ja sam ih vidjela kada su išli na polje.

— Može se i to učiniti, ali bolje je da zakolješ neku drugu, našu.

— Nemoj ništa govoriti, nego mu reci da ide, jer susjedovi bi se mogli vratiti, pa onda ništa.

Izašli su na dvorište gdje je Ivan cijepao drva. Sunce je bilo na zapadu, ali vrućina ipak još prilična i njemu je znoj u debelim kapljicama tekao niz lice. Brisao ga je poderanim rukavom od košulje.

Gazda Franjo izdao mu je nalog da ide na dvorište njegovog susjeda Ignaca Palaša, i neka ulovi sivu kokoš što u njihovom štaglju nosi jaja....

Ivan nije ništa oklijevao. Pustio je sjekiru kraj sebe na zemlju, pogledao gazdu i pošao prema ogradi da ju preskoči. Nikad on nije promišljao o gazdinim nalozima, pa nije ni sada. Ravnodušno je koracao prema ogradi.

Baš se primio za stup da preskoči ogradu kad iznenada zastane. Pogleda gazdu i pokaže rukom na susjedovo dvorište: Susjed je upravo ulazio u dvorište sa kolima punim zelene djeteline za krave.

Franjo Palaš mahne rukom Ivanu i on se vrati. Počeo je opet cijepati drva, a Franjo će ženi:

— Eto, imamo »peh«. Nema druge nego da zakolješ našu, a drugi puta ti već znaš. Minuti neće...

Bara je bijesnila. Vikala je na Ivana, govorila mu najpogrdnije riječi i ne misleći da će sutra u ovo doba dana moliti Presvetu Krv za poboljšanje života i za spasenje duše. Govorila mu je:

— Ti si bitanga i lijenčina kakove nema kud sunce grije i zemlja rodi. Mogao si mi pomoći kad je bilo vrijeme, ali tko bi dizao tvoje lijene noge. Smrdiš od lijenosti na kilometar daljine. Sram te bilo. Baš ni zašta nisi. A kao da bi i tebi škodilo kada bi večeras jeo kokošju juhu!? No ovako nećeš, u to budi siguran. Ja ću zaklati drugu kokoš, ali ni okusiti nećeš. Mrcina lijena...

Te večeri Ivan je nakon svršenih poslova popio malo mlijeka, pojeo komadić kruha kukuružnjaka i legao u staju na sjenik, na njegovo svakidanje mjesto, da spava. Franjo i Bara čekali su dok zaklana kokoš bude pečena, pa da večeraju... I išlo im je u slast.

*

Zvijezde su lijepo titrale na vedrom nebu i pijevci su navijeětali zoru. Daleko na crkvenom tornju izbijalo je zvono dva sata u jutro. Bila je krasna noć mjeseca kolovoza. Negdje daleko u vrtovima pjevale su ptice svoje jutarnje pjesmice, a srpoliki mjesec upravo je izašao i njegove zrake rumenile su malene oblačiće na obzorju. Njegovo svijetlo bilo je slabo, jer mu je još samo uski rub bio osvijetljen. Približavao se mladj.

Cijelo selo još spava i titrave zvijezde nemirno su zavirivale u tuđa dvorišta. Namigivale su na potrgane ograde i velike voćnjake koji su bili puni ranog jesenjeg ploda. Iz nečijeg kokošinjaka čuje se nemirna buka kokošiju. To je valjda nepozvani gost:

tvorac, došao da vidi kakova je kokošja krv... I lavež pasa čuo se iz daljine. A sve to nadglasava kukurijek pijetlova iz jednog kraja sela na drugi.

U kući Franje Palaša već je svijetlo. To je Bara Kuzmićeva ustala da još prije zore krene na put. Daleko je do prošteništa, dan vedar, a sunčana žega velika i čemu da se grije na vrućini više nego što treba. Ovako doći će do svetog mjesta, još prije deset sati i skrušene molitve već će se izvijati iz njezinih grudiju kada će žarka nebeska lopta najžešće svoje zrake slati na zemlju.

Tako je Bara radila već nekoliko godina i tako će raditi i dalje. Ne smije ni jedna godina da mine, a da ona ne bi bila na »zavjetu« u tom prošteništu. U ovom životu punom kalâ treba toliko mnogo čistoće i svete vode da se opere duša, pa da na svršetku života lakše »prhne« put nebeskih visina. A to je Bara ne pokolebljivo vjerovala.

Sjedila je na krevetu i prebirala prstima zrnca krunice. Lagano, zrno po zrno... Ustima je šaptala riječi molitve, a misli joj bile već na putu i još dalje, na samom prošteništu, gdje stoje štandovi sa kolačićima i bačvama slatke medice.

Franjo je kraj nje još slatko spavao — ako se o slatkosti tog sna može tako govoriti — jer je hrkao na sav glas. Usta mu bila otvorena i jedna muha nemirno mu se zalijetala na nos, kao da je to njezin aerodrom. Dapače i sjela je na nj, ali je upravo tada Franjo tako zahrkao da se muha preplašila i odletjela nekud u kut, gdje je slabo svijetlo male petrolejke jedva dopiralo.

Bara je prestala moliti. Zagledala se u Franju, prekrižila i stala oblačiti. Umila se i počešljala, a zatim spremala jelo u košaru. Uzela je u košaru cijelu kokoš i samo je dva mala komadića ostavila za Franju. — Kao da se Ivan nije računao u njihovu familiju. Ili možda i jeste, ali samo za rad...

Probudila je Franju i davala mu naputke za taj dan:

— Danas je subota i Ivina neka svakako ide u Goričko Polje, da pobere onaj grah. Neka čupa sa

korijenjem, jer je već dovoljno sazreo. Bolje da ga pokupimo mi, nego da nam ga tko drugi ukrade. Ove godine izgleda da će grah biti osobito skup. To se već vidi i po tome što se toliki tuže da im drugi kradu i beru grah. — Zatim neka požanje i onaj korov i travu po kukuruzu, jer krava nam treba zelene hrane. Ti za danas nemaš nikakovog posla, pa bi mogao poslije podne sa kolima za njime da to sve dovezete kući. Sutra je nedelja, kuhajte što znate, a ja ću doći svakako poslije podne natrag. Spavat ću kod kume u I.

Franjo je na sve to kimao glavom i nezna se pravo da li je to kimao u snu ili je potvrđivao njezine riječi. Tek kad je ona zatvorila vrata za sobom on se trgnuo iz polusna i vidio da je ona otišla.

Legao je opet i spavao dalje. Posao u štali nije ga zanimao, jer to je imao na brizi Ivan...

Bara je išla kroz dvorište u vrt, jer staza je vodila iza njihovog vrta u jednu sporednu ulicu, a iz te ulice bio je najkraći put preko polja i livada do susjednog sela I. i dalje do prošteništa Presvete Krvi. — Idući kroz vrt Bara je zastala. Upravo je svitalo i prve zrake svijetla baš su padale na vrhove drveća. I na osobito rodne šljive bistrice susjeda Ignaca Palaša.

Časak je stajala gledajući na savinute grane, pune lijepog tamno-ljubičastog ploda zrelih bistrica, stiskala grčevito košaru na ruci i — najednoć se okrenula vraćajuć se u dvorište. — Mrmljala je:

— Kad nije bila kokoš, neka barem budu šljive...

Došla je u kuhinju. Franjo je spavao. Pozva ga:

— Franjo, Franjo, ustani se.

Franjo je dalje spavao. Odmahnula je rukom i izašla napolje. Košaru metne na zemlju i ponovo promrmlja:

— Franjo mi i ne treba. Idem da probudim Ivinu, on će šljive istresti i samnom pokupiti, a Franjo će samo preuzeti.

Razumije se, da je »Ivina« morao da ustane iako je bilo još prerano i naskoro su šljive susjeda Ignaca Palaša padale na zelenu travu njegovog voćnjaka, gdje ih je marljiva Bara hitro kupila...

Istresli su tri stabla, nakupili četiri velike košare, zadržali se skoro jedan sat i već je davno sunce izašlo i osvjetlavalo vrhove drveća kada su bili gotovi.

Košare sa šljivama odnio je Ivan na nalog Bare u kuhinju i ona je probudila Franju da vidi njihov današnji uspjeh. Ivan je otišao u štalu da hrani marvu, a Bara je govorila:

— Sad su lijepe i biti će za rakiju. Šljivovica je ipak najbolja. Bolja i od drožđenke. Samo ih kasnije nekud odnesi sa košarama, da ne bi tko strani naišao i vidio. Pa znaš da će se to ispitivati...

Okrenula se i izašla. Dugo se zadržala i sada treba požuriti, da se to nadoknadi. — Bila je baš kod štaglja kada se iz susjednog dvorišta čuo kašalj. To se ustao susjed Ignac Palaš.

*

Krađu šljiva otkrio je Ignac Palaš još isti dan, ali tata se nije moglo pronaći. Ignac i njegova žena proklinjali su u sav glas, ali ni to nije pomoglo, a selo je govorilo:

— Bila je noć i progutala tata....

*

Isti dan u večer bilo je bučno u gostioni »Crvena patka«... Gostiona »Crvena patka« je u istome mjestu gdje i proštenište Presvete Krvi. Tu se sviralo i plesalo, tu se pilo i jelo, a tu se moglo dobiti i prenočište. Debeo i sprētan je gostioničar kod »Crvene patke«...

U jednom kutu gostione, za malenim stolom sjedi po cijeloj okolici poznati prekupac Žilić. To je čovjek srednjih godina, ali bečarina prve vrsti i uz to ženskar da mu nema pâra. Na njegovu žalost on je ponešto ružan i baš nema mnogo uspjeha kod žena. Jedino kod onih, koje zbog njegovih para ne gledaju njegovo lice. Dakle za tim stolom sjedi Žilić i kraj njega — naša znanica Bara.

Ona je danas cijeli dan molila, pače i na golim koljenima obašla oko cijele crkve; dala nekoliko dinara na dar Presvetoj Krvi; prisustvovala misi i večernjici; nekoliko puta poljubila razapetog Krista;

pomolila mu se za sve svoje grijehe i na kraju olakšana izašla iz crkve.

Obilazila je oko štandova i šatora licitara, zagledala ovamo i onamo, pozdravila se sa nekoliko poznatih iz sela i nekako se susrela sa prekupcem Žilićem. — Poznavali se oni već nekoliko godina, jer je Žilić kupio od Franje Palaša jednu kravu.

Razgovarali su o koječemu i na kraju pošli k »Crvenoj patki«. Tu su sjedili i pili. Bara je izvadila kokoš pa su i jeli. A vino je podgrijavalo krv i ona je sve burnije tekla žilama.

Žilić se nekako previše približio k Bari. Pače katkada bi je u razgovoru i primio za koljeno... A vino je teklo, jer Žilić nije štedio sa novcem. Samo bi katkada na časak promrmljao:

— Takove debele baš mi se sviđaju. Znaš Bara, baš imaš lijepe bokove. I tvrde ko bukovina... — A Bara je samo pila i gledala u Žilića:

— Ima i mlađih od mene.

— Ali ne ovakovih kao što si ti, — odvraćao bi Žilić i tiskao Barino koljeno.

— Doći će ovamo netko iz mojega sela pa će nas vidjeti. I reči će mojemu Franji... — branila se Bara i odmicala Žilićevu ruku.

— Idemo u sobu, jer ja sam i onako naručio ovdje sobu za sebe, da prespavam...

— Ne, ja ne idem. Idem još danas u selo I. do svoje kume i tamo ću prespavati.

— Ma ne budi luda! Sada je već noć i nema smisla ići tako daleko. Idemo da nas ko ne vidi, — požuri sada i Žilić.

— To si ti kriv što sam tako dugo ostala ovdje. Već više od dva sata sjedimo, a mogla sam već biti i kod kume.

— Sad kako jeste promijeniti se neda. Nego ustani se ti i lijepo ajde u moju sobu. Naspavat ćemo se i sutra svaki na svoju stranu, — nagovarao je gorljivo Žilić.

Bara se branila i ne, jer joj se vidjelo malo predaleko do njezine kume, a napolju je već tamna noć. I tako se naskoro podigla i zajedno sa Žilićem ne-

stala u sobi. I tamo su još pili, a zatim ugasili svjetlo i prevalili se na jedini krevet što se nalazio u toj sobi...

*

Crni podočnjaci bili su na Barinom licu kada se drugi dan u nedelju vratila kući sa proštenja Presvete Krvi.

Franjo i Ivan sjedili su u kuhinji kada je otvorila vrata i zaželjela im dio blagoslova od onih svetih mjesta gdje je boravila...

Poškropila ih je i posvećenom vodicom, što ju je u malenoj bočici donijela sa proštenja. Bočica iz koje je škropila svetom vodicom bila je napadno slična onoj, iz koje su sinoć u Žilićevoj sobi pili kruškovac...

Metnula je košaru na stol i iz nje izvadila svijetlu, niklastu dozu punu duhana i dala ju Franji sa riječima:

— Evo, to sam ti kupila na proštenju, da vidiš kako tvoja Bara i u daljini misli na tebe!...

Franjo i Ivan stali su ogledavati dozu i odmah počeli motati cigarete, a Bara se u duhu zahvaljivala Žiliću što je, — nakon što su čitavu ne prospavanu noć gnjavili jedan drugoga — zabunom ostavio svoju novu novcatu dozu punu duhana u njezinoj košari i koju je sada ona kao proštenjarsku uspomenu od Presvete Krvi donijela svojemu Franji na dar...

Konac

Božji miljenici

Na zemlji bila je zima. Duvao je jaki sjevernjak. Pod nogama prolaznika škripao je smrznuti snijeg. Na nekim mjestima bila je zemlja napola gola, jer je vjetar raznosio napadali snijeg. Nanosio ga je u živicama ili kakovom drugom ogradom zaštićena mjesta. Navaljao bi ga ovdje iz brda i dola u velike gomile i na tim prisojnim mjestima stajao bi snijeg neiskorišten.

Kada ovako uz snijeg što pada duva i jaki vjetar, tada je to velika nevolja za seljaka. Taj nesretni vjetar odnosi im i ono malo snijega što ga trebaju, da po skoro nemogućim putevima dovezu drva iz šumâ. U ljetu, kada su šumski putevi barem donekle prohodni, seljaci nemaju vremena za drvarenje. U jesen, koja katkada znade biti povoljna za to, njima je nemoguće do drva, jer gospoda koja »gospodare« sa šumama kažu da je još prerano za izdavanje drva. (Izdadu ih onda kad je blato na šumskim putevima zaista neprohodno.) A u zimi kad se seljaci nadaju da će barem po snijegu moći da izvezu drva, tada je opet zimsko nevrijeme kad duva vjetar i odnosi snijeg.

U ljetu posao, u jesen zemaljsko-šumska gospoda, a u zimi vjetar, i sve to kao da se natječe, ko će seljaku pokazati da mu je veći gospodar... A seljak, pokoljenjima naučavan da sagiba šiju, on strpljivo radi i sve to za njega je samo neminovna posljedica grijeha prvih ljudi i — gdjekojeg buđenja i bunjenja, da to sve ipak tako ne bi moralo biti.

*

Gore, visoko među oblacima bila je također velika bura. Tu je vjetar duvao još jače nego na zemlji. Oblaci se međusobno miješali, lomili i otpuštali od sebe sitne dijelove, koji su se putem prema zemlji pretvarali u snježne pahuljice. Bedem oblakâ bio je vrlo debeo, a visoko nad njima sjalo je sunce. Ali

tu su njegove zrake bile tako slabe. Tu je bila hladnoća još veća nego na zemlji.

Odvojen od ostale grupe oblakâ stajao je jedan snježno bijeli oblačić usamljen. Oko njega bio je mir i tu kao da vjetar nije tako žestoko duvao. Dapače izgledalo je, da na tom mjestu mora biti mir i tišina.

Sa sunčane strane, zaklonjen u maloj udubini, sjedio je na jednoj izbočini tog oblaka — mali krilati anđelak Bucmasto lice, sitne žmirucave očice, na leđima krilašca, potpuno gol, šćućurio se taj anđelak na toj izbočini...

Katkada zagledao bi se zamišljeno prema suncu i još dalje, u onu maglenu daljinu kamo je on morao stići... Daleki je još put do neba. A on je pomalo već i **umoran.**

Začuje se maleni šum i anđelak preplašeno digne glavu. Pomislio je, da to dolazi zamah bure, ali tada se nasmije. Kraj njega, na isto takovu izbočinu na kakovoj je i sam sjedio, spustio se jedan drugi anđelak. I ovaj novi pridošlica opazio je svojeg druga, što smo ga i mi upoznali. Prišao je bliže k njemu i započeli su razgovor. Razgovor, kakvog valjda samo anđeli vode:

— Ja sam Ivica Petković — reče novo nadošli.

— Ja sam Đuro Ribar — odgovori prijašnji.

— Druže Đuro, jesi li već dugo ovdje?

— Nisam, jedva ako je prošlo deset minuta što sam prispio.

— Izgleda da smo ostavili Zemlju nekako u isto vrijeme.

— I meni se tako čini. — A odakle si ti Ivo.

— Ja sam ti moj prijatelju, tamo iz Podravine.

— Pa onda smo mi dva zemljaci, druže! I ja sam skoro iz Podravine. Dijeli nas samo nekoliko zagorskih bregova — reče veselo Đuro.

Ivo se primakne bliže do Đure i smjesti se tako da mu bude zgodnije razgovarati. Sastali se eto skoro iz istog kraja, on nekako osjeća da su i istoga roda — seljačkog, jer evo i Đuro je baš kao i Ivo slabe tjelesne građe i nekako se vidi da njegova majka nije u doba nošenja obilovala zemaljskim da-

rovima. Tko zna kakova joj je bila hrana i koliko je imala.

Ivo, seljačko dijete, sada je mali anđelak koji ide na nebo, ali on je već u majčinoj utrobi osjetio šta znači to, biti plod mukotrpnog seljačkog roda... I sada tu, na ovom bijelom oblaku što mirno brodi nebeskim visinama, on je odlučio da se malo porazgovori sa Đurom:

— Reci mi Đuro, šta su tvoji roditelji tamo dolje na Zemlji?

— Seljaci. Ljudi koji oru i obrađuju zemlju, da iz nje izvade razne plodove.

— I moji su to isto — odvrati Ivo. — Njima je također seljački zanat jedino što znadu, ali moram ti priznati: i od kojega vrlo kukavno živu. Dok sam bio u majčinoj utrobi, osjećao sam često pomanjkanje hranjivih tvari i za moju majku, a od kojih sam još i ja uzimao... Majka mi je teško radila, tijelo je mnogo hrane trebalo, a nije dobivalo i tako smo obadva patili. Nijedan od nas nije dobivao dovoljno. I ja, gledaj, ne bi ovako slabo i jadno izgledao, tijelo mi ne bi bilo slabašno, da je moja majka imala nadovolj hrane.

— Šuti Ivo, šuti, — reče Đuro. — Samnom ti isto nije bilo bolje. Ili zar misliš, da bi ja danas bio ovdje na putu za nebo, da je slučajno moja majka boljeg društvenog položaja? Zar ja ne bi u tom slučaju bio porođen zdrav i jak, da se mogu održati na životu.

— Vidiš Đuro, ja sam bio na svijetu samo jedan jedini dan. Rodio sam se slab, a osim toga i vrlo manjkavi postupak babice koja je bila kod mojeg poroda učinilo je to, da sam drugi dan pošao ovamo — put nebeskih visina... Dolje u rodnoj kući ostavio sam bolesnu majku, petero braće i zaposlenog oca, koji je kad sam ja umirao morao ići bogatom seoskom gazdi u nadnicu. Došao je kasno uveče, kada sam ja kao nevidljivi anđeo stajao povrh malene rake, gdje je bilo moje hladno tijelo. — Taj dan se naradio i onako mrtav-umoran nije se mnogo ni obazirao na moj mrtvi lik. I šta, zar da mu zamjerim? Ne, to nisam mogao. On mi je bio otac, ali iza mene ostalo je još petero zubi koji žele i trebaju

jesti, bolesna majka, koja će, ja sam u to tvrdo uvjeren, još danas zamnom na ovaj drugi svijet, a on, moj otac, on je jedini koji od svih njih može da radi.

— Ivo, šta da ti kažem na to? Ja te i predobro razumijem, jer sam i sâm iz one sredine iz koje si i ti, i ja, i hiljade naših drugova anđelčića, inače prerano umrle djece, i u kojoj sredini svakodnevno umiru novi anđeli. Za našu smrt mi ne smijemo kriviti naše roditelje, jer volimo pravdu. Mi u toj pravdi osjećamo i znademo, da bi mnogi od nas bio na životu, kad bi prilike našim roditeljima omogućavale da nas odgoje i podignu na noge. Ali oni ni sami sebi ne mogu pomoći, jer — ne znadu!

— Dobro si rekao, ne znadu! Rijetki su koji dođu k njima, da im koju pametnu kažu, a kamo li, da im primjerom ili djelom pomognu. A odjek tog nehata i nemara smo mi »božji anđelčići«, koji smo tek došli na svijet i već ga moramo ostaviti, da iza nas, kao jedini spomen našeg boravka, ostanu mali bijeli humci, svježih grobova naših...

— Ali ne samo naši. Ti si malo prije kazao, da će i tvoja majka naskoro za tobom, a ja ti mogu samo to kazati, da je moja mene i prestigla. Još sam se ja derao u kolijevci, a već su nju nosili na groblje. — Nije moje da osuđujem i krivim nekoga za preranu smrt moje majke, ali istini za volju reči ću ti, da je smrti moje majke kriva njezina mama, a moja baka. Ja znadem, to je osuda, ali druže ona je na mjestu! Moja baka je vrlo pobožna. Moli se svaki dan, bez krunice je se ne može ni zamisliti, ali kada je bio u pitanju život moje majke ona se pokazala vrlo nemarna. Iza mojeg poroda ostala je posteljica u njoj i tada moja baka umjesto da pođe do liječnika slušala je neku staru babicu. »Liječile« su je kojekakovim vodama, a uz to i molile, a kad sve to nije pomoglo i majka mi je umrla, dali su joj mise... Baki je liječnik preskup, ali na mise je moralo biti. A da su joj doveli liječnika, ne bi dobila otrovanje krvi. — Sirotica moja majka! Othranila je troje djece, ja kao četvrto sam umro, a samnom

i ona, koja bi kasnije u životu bila mojoj braći nada i utjeha...

— Takova ti je sudbina seljačkih majkâ. Zapravo tako govore ljudi, ali ja slabo u to vjerujem. Nije to sudbina, nego tu su i neke druge stvari koje uvjetuju, da je to tako...

— I ja velim tako. Nema tu sudbine ni božje volje, jer ja sam već u utrobi svoje majke osjećao svu gorčinu seljačkog života, kada je ona samnom u utrobi morala dan na dan teško da radi, pa tako sve do dana poroda. Ni dva dana prije nego sam ja, sitni crvić došao na svijet, ona je morala da pomaže ocu piliti i tovariti drva. A to nije lagani posao! I taj »slučaj« nije bio samo kod mene, nego i kod moje braće i uvijek. Ona je morala da teško radi, kao i sve seljačke žene i majke, jer život njihov prisiljava ih na to.

— Da, a nikog nema ko bi im u tom životu pomogao, pa barem u času, kada naše majke rađaju nas, nove generacije

— Nema, nema, a svi im samo govore: rađajte! rađajte!... I one rađaju, a zanima me da li ima itko, ko bi pisao brojke koliko naših siromašnih seljačkih majkâ prerano legne u grob. U grob, a zato, jer im u tom ozbiljnom času pomanjka sve potrebno.

Dva anđelčića su razgovarala. Vrijeme, ili bolje, ne vrijeme, koje je bilo ispod njih u oblacima, nekako se utišalo i snijeg, što je čas prije padao, sada je prestao. Oblaci su se sve više razrijedili i već se vidjela Zemlja. Anđelčići su sa svojih mjesta na oblacima pogledavali na Zemlju. Iz one visine nazirali se obrisi selâ prilično nejasno, ali ipak tako, da su anđelčići mogli prepoznati kraj nad kojim su se nalazili. Bio je baš njihov podravsko-zagorski kraj. — Nakon što su neko vrijeme gledali u pravcu Zemlje, pokaže Ivo rukom na jedno selo i kaže:

— Vidiš Đuro ono selo, i u njemu slamom pokrivena kućica, ono je kuća mojih roditelja. — Sada se upravo vide ljudi u dvorištu.

— Vidim, vidim, ali šta je ono! Oni nose jedan lijes...

Anđelak Ivo nagne se iza oblaka, tako da je skoro pao dolje i jedva se u zadnji čas prihvatio za jednu izbočinu oblaka, te pozornije pogleda prema rodnoj kući:

— Ono iznose lijes moje majke — reče na kraju muklo i nekoliko suza kane mu niz lice.

— Ne plači druže, — stane ga tješiti Đuro i pokaže mu rukom na svoj bregoviti zagorski kraj: — Eno gledaj, u onom selu što ima onaj šiljasti crkveni zvonik. Odmah pokraj crkve nalazi se i groblje. Onaj svježi humak, to ti je grob moje majke!... I ona je umrla, a već sam ti kazao kako. Ne plači. Nisu ono junaci, koji plaču.

— Nego koji? Zar oni koji strpljivo podnose i trpe?!

— Ne, nego oni koji vlastite grijehe priznavaju i popravljaju. I sjene naših grobova, i mementa krvavih i smrtonosnih porođaja naših, nestati će samo onoga dana, kada nehat, nemar i lijenost onih najpozvanijih, a neznanje naših roditelja zamijeni rad i podizanje naših zapuštenih selâ i njihovih stanovnika.

Ivo prestane plakati. Gledao je nijemo prema zemlji, u sprovod svoje majke. — I reče Đuri:

— Dobro si rekao Đuro, ali daj mi reci kada će to doći? Gle, tamo dolje, u onoj jadnoj dolini suza, gdje je baš sada sprovod moje majke, tamo dolje ima na hiljade i milione domova, a u svima je jednako. Rijetki su iznimke; rijetki su koji bi bili sretni. Iz svakog doma idu nevine žrtve, iz svakog doma putuju na drugi svijet prerani putnici, ili opet takovi kakovi smo i mi, koji još zapravo i nismo osjetili šta je ž i v o t. Iz svih tih domova idu »božji anđeli«, siti života i njegovih patnja, jer oskudijevaju na svemu. A gledaj, onaj koji je stvarao ovaj svijet, on je svima to dao. On nije stvorio povlaštene i roblje. On nije rekao jednima da će sve imati, a drugima, da će na svemu oskudijevati!... Njegova želja sigurno nije bila, da mi mladi umremo i da za nama i naše majke legnu u grob. I ja još jedanputa ponavljam, kada će to sve prestati?!

— Ivo, pre mnogo pitaš. Na sve to ja ti ne bi mogao odgovoriti. Evo, mi dva smo samo mali anđeli i počeli smo se već baviti takovim stvarima, kojima se nekoć nisu bavili ni odrasli. A sigurno ima netko tko se bavi, i to sasvim ozbiljno bavi, tim stvarima; a dok se netko tim bavi, sigurno će i rješenje naći.

— Teško je u zlu dobra se nadati. A ti samo savjete daješ.

— Istina je, drugo je savjet davati, a drugo je pomoći trebati. A mene, baš kao i tebe, najviše boli kada ovako mlad vidim žrtve, ali nažalost uzaludne žrtve, koje daju naši roditelji.

— Neznam, dragi druže, ali ja se sve nekako nadam, da će nas i bog na nebu još isključiti iz svojih nebeskih dvorova, budemo li se ovako buntovnim mislima bavili.

— Ne boj se, na zemlji više nismo, jer samo tamo se boje onih, koji pravde traže, a na nebu ne će nam se ništa dogoditi. Oni koji su pravde željni na nebu ne će biti kažnjeni, tek jedino možda prekoravani, jer si tu istu pravdu nisu na zemlji načinili i uredili.

— Nebo, nebo,... ali tamo je sve prekasno, a ondje dolje, tamo je pakao!...

— Da, i u tom paklu rađaju se anđeli, rađaju se božji miljenici, koji umiru dok njihovi očevi tegle zemlju i svoju i tuđu. I oni su pod utjecajem tog teglenja tako zamoreni, da zaboravljaju i na roditeljsku ljubav i na odgoj svoje djece, a sve prosto za to, jer se od njih traži i ono, što oni ne mogu dati bez opasnosti i pogibelji svojeg vlastitog postojanja.

— Pravo si kazao. I mi sami smo žrtva takovih prilika, i mi sami umiremo, jer nam naši ne mogu dati ono što nam kao živim bićima treba.

— A zar se tim putem može napred? Zar tim putem možemo nešto da stvaramo, pa makar samo to, da reknemo da smo ljudi, ali ljudi u punom smislu te riječi!

— Velike su to stvari, a mi o njima raspravljamo. Mi anđelčići. Mi božji ne-miljenici. A tako smo sitni i maleni, da je bolje da prestanemo i produžimo naš put. Daleko je još u nebo...

— Dobro, prestat ću, ali ne mogu prije dok ne doviknem cijelom svijetu: gdje je onaj život kojeg su mi moji roditelji dali? Ja sam bio star dva dana kada sam umro, dva dana star kada sam postao božji anđelak. Ja sam samo dva dana živio životom kržljavca, koji je kao maleni zametak štetovao na hrani, koje moja majka nije imala dovoljno. I zbog toga, i samo zbog toga ja sam umro. A putem u nebo, već na prvom koraku susreo sam tebe, koji si umro pod istim okolnostima. A i naše majke su umrle! A koliko još slučajeva takovih ima? I koliko još ovakovih anđela ćemo susresti do nebeskih vratiju? A oni što su već prije nas umrli? I oni koji će iza nas? Šta je s njima? Šta je sa njihovim životima, koje su im dali njihovi roditelji? Vidiš, mnogo ja pitam, ali ne na nebu — to ostavljam drugima — ne na nebu već ovdje na zemlji htio bi čuti odgovor. Reci, odgovori!

? ? ?

*

— Odnekud iz daljine došao je opet novi zamah vjetra i krenuo oblak na kojem su sjedili mali anđelčići. A oni su raširili krila i poletjeli. Put neba...

Samo još na jednom mjestu okrenuli su se natrag prema zemlji i pogledali u svoja rodna selâ, gdje su četiri svježa humka označivala mjesta, kao vidljivi znaci njihovog kratkotrajnog bistvovanja na Zemlji. — Dva humka dvaju anđelčića, dva humka dviju nesretnih seljačkih majkâ.

Konac

Bokčija

U kući Marka Matiše bila je opet bura. Svađao se sa ženom i vikao da se orilo po susjedstvu. Žena mu nije ostajala dužna i već su se znatiželjni susjedi kupili u svojim dvorištima, da prisluškuju.

— Ja zapio nisam — vikao je Marko ženi skoro pod uho. — I šta ja mogu da učinim sada, kad je ove godine bila tako slaba ljetina i svega je malo urodilo. Ljudi su trebali malo težaka i mi smo vrlo malo zaslužili, mnogo manje nego prošlih godina.

— Ali danas sam istresla zadnji trunak brašna iz vreće i negdje se moraš pobrinuti za drugo.

— Daj mi reci gdje...?

— Idi do nekog boljeg gazde u selu pa traži predujam u žitu za budući rad. Odradit ćemo mi to. U selu nas poznaju kao dobre i vrijedne radnike.

— Vrlo dobro znaš da sam već posudio od dvojice i svaki mi je govorio pola sata dugu čitulju o tom, kako je i kod njega slabo, prije nego mi je dao traženo žito.

— Nešto učiniti moraš, jer ti si gazda i glava obitelji. I k tome još prilično velike obitelji. Dakle moraš da se brineš za nju.

Marko je iznova planuo. Ženine riječi dirnule su ga osjetljivo. Uzšetao se po sobi dugim koracima i vikao:

— Ženo, vrag si, vrag si, i gora si od vraga. Svojim jezikom znadeš pogoditi čovjeka u žilicu. Ja sam glava obitelji, to je istina nažalost, ali da sam gazda, zašto mi to govoriš? Čemu sam ja gazda? Čemu? Mačku?! Ni njemu nisam, jer ga nemamo u kući. A i šta će nam, ta čime bi ga hranili. I ono par miševa što se nekoć u bolja vremena šetalo našim tavanom ostavilo nas je. Prebjegli su k boljima od nas. Miš i porezni ured, to dvoje zadnje čovjeka ostavlja. A kad i to ostavi onda možeš biti siguran da si potpuno gol i propao na ovom

svijetu. I danas kad sve to znaš, ti mi još podvaljuješ da sam »gazda«... Čemu, — reci mi?

— Čemu? — tako, rekla sam... A na kraju konca i jesi. Eno tamo iza sela prema Dravi, tamo je u Lazu komadić zemlje, koji je napisan na tebe. Tome si ti gazda. I zato sam ti rekla.

— Ha, ha, ha, — jetko se nasmije Marko. — Onaj komadić zemlje u Lazu, onome sam ja gazda! A šta onaj komadić vrijedi? Ništa. Ove godine izraslo je na njemu jedno kuhanje graha i vreća krumpira. A i kako će da raste, kad je zadnji put gnojeno prije možda dvadeset godina. Dok sam radio na »Danici« uzimao sam pod plaću umjetno gnojivo, ali danas, danas bi trebao jednu regimentu anđela, koji bi morali svaki dan čućati po tom mojem komadiću zemlje i kod dobre hrane i pola godine čućanja moja zemlja bila bi toliko zagnojena, da bi barem nekako rodila. Ovako samo mi je na teret. Marve nemam da gnojim, a ja, zajedno s vama ne mogu toliko zagnojiti. Premalo je u nama seljacima đubra, a da bi mogli zagnojiti svoje zemlje. Tu bi trebao neko drugi...

— Za kruh se ipak moraš pobrinuti, inače ćemo gladovati. I to već od sutra. —

Vikali su još dugo, a susjedi slušali. Neki se smijali, neki kimali glavama, a neki govorili:

— Svada se Matišina bokčija!

*

Marko je prošao kroz selo. Kod jednog bogatijeg seljaka dobio je predujma u obliku kukuruze. Radit će za to pošteno. Uprtio je vreću na leđa i pošao kući. Kod kuće znanca Matije Bana naslonio se zajedno s vrećom na uličnu ogradu, da malo otpočine. Zovnuo je:

— Hej, Mato!

— Oo-ooj, — odazove se ovaj odnekale iz kuće.

— Ajd malo napolje. Da te vidim šta radiš.

Mato je izašao. Najprije proviri samo malo kroz napola otškrinuta kućna vrata, a onda i izađe. U rukama je imao klupko špage i komad već ispletene mreže.

— Šta ti to radiš, Matijo?

— Ne govori tako glasno, da te cijelo selo čuje. — Eto, mreže pletem.

— Za koga?

— Za sebe prijane, za sebe. Poigrat ću se malo ribića... Znaš, nevolja gola, želudac kruli, ljudi bi ribe kupovali i jeli, a Drava puna ribâ. Kapnut će koji groš. Sve za familiju.

— A zakupnik ribolova?

— E, — Matija zažmiri na jedno oko — taj si je već prilično nakrcao džep, a ima i od drugog da živi. Neće mu mnogo škoditi ako mu lovište dnevno olakšam za desetak kilograma žive ribe. I moja djeca trebaju jesti. Kad ona prose, to niko ne čuje i za to nikoga ne boli glava. Samo mene. I ja ću na ribolov.

Marko je bio naslonjen na ogradu i malo se zamislio. Tada se okrene Matiji:

— Čuj, a bi li ti trebao pomagača u tom poslu?

— O tome sam već mislio. Trebao bi, jer ću morati ići sa čamcem. Samo neznam koga bi. Bojim se da me ko ne izda, ako bi mu tu ponudu stavio.

Marko se zagleda u Matiju:

— Smatraš li da sam ja pouzdana osoba, koja znade šutjeti i koji bi ti mogao pomoći u radu, evo me k tebi u kompaniju. Primaš?

— Poznajem te i primam. Rad jednako i lovina jednako. Po pola.

— U redu, ja sam spreman.

— Samo nikome ni riječi. Da nas prije reda ne ukebaju.

— Budi bez brige. Nisam ja više dijete. Ako nećemo mi njih nasaditi, oni nas neće. Nego kako ti stojiš sa mrežama. Jesi li već mnogo ispleo?

— Tek sam počeo ovih dana.

— Idem ja onda kući, odnijet ću ovu vreću i evo me natrag do tebe pa ćemo zajedno plesti. Umijem ja i taj posao.

Marko je odnio vreću, a Matija se vratio na posao. Bio je nekako veseliji, jer mu je sada posao išao nekako bolje od ruke. Marljivo je vezao špagu unakrst i pod riđim brkovima pojavio bi mu se katkada mali osmijeh. Časak se zamislio i zagledao nekud u kut sobe. Gledao je nepomično i onda opet počeo plesti:

— Nema sumnje dobio sam dobroga kompanjona. Najboljeg što bi ga mogao naći. Marko je spreman čovjek. Poznajem ja njega. Taj će šutjeti kao zaliven. I mi ćemo loviti, a žene će po okolnim selima ići i prodavati. — Kila četiri ili pet dinara. Pa svaki drugi dan po deset kila, e biti će malo više smoka nego do sada. Jer ovakav seljački život i pod ovakovim prilikama zaista nije baš prekrasan. Što prodaješ cijene svemu malene, a i ne izraste dovoljno, a što kupuješ skupo ko vrag. Ali biti će bolje. Loviti ćemo ribice!

Tako je razmišljao Matija Ban, seljak iz jednog sela na desnoj obali Drave. Razmišljao i pleo. A malo zatim došao je i Marko i posao je pošao još brže. Mreža je postajala sve veća.

Matija Ban bio je malo bolje stojeći od Marka Matiše. Imao je nekoliko jutara zemlje; suhe dravske naplavine, koja je rado podlijegala suši i vrlo slabo rađala. Imao je i nešto boljih komada, ali svi su bili maleni i raštrkani po cijelom hataru. Imao je dvije kravice i nekakovu staru kljusinu. I što je još najvažnije, imao je i pun zapećak djece. — Jedno drugome do uha. I svi bi pojeli krumpira i graha da je to bila strahota. Pa k tome kruh kukuružnjak od kojega — kažu ljudi — »želudac dulje šuti«.

*

Desetak dana pleli su Marko i Matija mreže. Redovito svaki dan od jutra do mraka, šta više i u nedjelju. Oni su bili seljaci i nisu znali za počinak. Boljih odijela za misu nisu imali, pa je nisu ni polazili. Samo kada je bilo podizanje, a crkvena zvona su to javljala, oni su se kod svojeg posla pobožno prekrižili. I dalje radili.

I jednog dana mreže su bile gotove. Njih dvojica veselili su se kao djeca i odmah poslije podne pošli su na izvidnicu, da ustanove gdje će položiti mreže. Lunjali su vrbicima uz pojedine rukave Drave, koja se tu naročito razlila i svaki čas mijenja korito odnoseći na hiljade jutara plodne zemlje. U pojedinim rukavima našli su zabodene šiljke, pa su znali da tu leže mreže zakupnika lova.

— U noći doći sa čamcem do tih šiljaka, dignuti mreže i samo ih istresti, pa da vidiš koliko ima ribe u čamcu. Zatim mreže opet polako spustiti na dno i voda prekrije tajnu!... — šaptao je tihim glasom Matija svom drugu.

— A da nas ko uhvati?

— E da nas ko uhvati ili da nas ne uhvati, tako ti se dragi moj ne love ribe. Ko ne riskira, ne profitira. A ni jedna riba neće dopješačiti do tvoje kuće, pokucati tebi na vrata i reći: Hej Marko, hoćeš li me odnijeti na prodaju. Mi moramo i svoje mreže metati i zakupnikove ispražnjavati. Žalosno, ali istinito. — Tako se djeca hrane u ovoj nevolji.

Našli su jedan rukav prazan i bez šiljaka, dakle bez zakupnikovih mreža i vrlo podesan za postavljanje mreža, jer je voda lagano tekla. Vratili su se kući da pričekaju dok padne noć. Tada će započeti njihov posao.

*

Na tornju crkve izbijala je baš ponoć, kada su se na jednom raskršću poljskih puteva rastajali i pošli svaki svojoj kući. Na leđima nosili su pletene torbe sa ribom. Podmetnuli su svoje mreže i »olakšali« zakupnikove. S time će sutra njihove žene po okolnim selima, da prodaju za novac ili da trampe za brašno ili mast.

Takav je bio uspjeh prve večeri.

Sazrali su tačno kada i u koje vrijeme ide zakupnik sa svojim pomoćnicima da pregleda mreže i u te dane oni su mirovali. Susret im zaista nebi bio po ćudi. A ne bi bio ni lijep. Ali u ostale dane oni su uzimali kamate. I glavnicu!

Zalihe brašna i masti povećavale su se u obje kuće, a bilo je pomalo i novaca. Svađe su bile vrlo rijetke u koliko nisu i sasvim izostale. I susjedi su pomalo došli do uvjerenja da se »bokčija« nekako sve manje svađa.

*

Preko cijelog ljeta cvalo je »poduzeće« Marka i Matije, da ne može bolje. Svake večeri oni bi nestali iz sela i oko ponoći vraćali su se sa lovinom. A žene bi drugi dan prodavale. Međutim u selu ništa ne može da ostane tajna i jednoga dana pitali Marka:

— Marko, ti loviš ribe?

— Ne, — odgovorio je ovaj kratko.

— A žena ti po drugom selu prodaje.

Marko slegne ramenima i ode. Nije ga se ticalo što selo naklapa. Neka govore što hoće. Samo je ženi kod kuće rekao neka nigdje ni ne pisne ako bi ju tko slično pitao kao i njega. Najbolje neka sve zanijeka.

Ali pitali su i Matiju. I taj je šutio. Samo je selo i dalje brbljalo.

Tako je ovo govorkanje došlo i do ušiju zakupnika lova. I tek sada se on sjetio, kako je često puta ove godine svoje mreže izvlačio skoro prazne. Postalo mu je jasno da ga neko zamjenjuje u ispražnjavanju mrežâ. Ali tko je to radio to on nije znao.

A sada evo selo govori o Marku i Matiji i njihovim ženama, koje prodaju ribu po selima. I on odluči da malo pripazi na tu dvojicu.

*

I opet prošlo mjesec dana. Marko i Matija lovili su kao i uvijek odvažno, iako malo opreznije. Čuli su i oni da zakupnik nekako pazi na svoje lovište. Pa i po noći da izlazi sa puškom. Ali oni se nisu bojali. Prošli su oni rat i živci im se odučili od straha. Na sve se čovjek nauči.

Bila je oblačna, ali ipak svijetla jesenska noć. Mjesec je bio pun i njegovo svijetlo prodiralo je kroz maglene oblake rane jeseni. Sa sredine Drave

dizala se mala maglica, a lagani vjetar katkada bi zašuštio kroz trsku i vrbino lišće, koje je pomalo otpadalo. Kilometar južnije stajala je skupina starih jasenova, čije korijenje je već mnogo puta naplavila nabujala Drava i odanle se javljala sova svojim kreštavim glasom. I gdjekoji šišmiš proletio bi zlokobno noćnom tišinom.

Drava je šumjela svojim monotonim tisućljećnim šumom, preskakujući preko cementnih brana, kojima su je ljudi pokušali ukrotiti, ali bez uspjeha. Ona je ostala divlja i neukrotiva u svom prirodnom bjesnilu, i išla je kud je nakanila skoro i ne obazirući se na betonske gromade i fažine što su joj pometali na njezine obale. Ostala je divlja, neukrotiva i nepovjerljiva kao i seljaci oko nje. Kod oba ova elementa uloženo je premalo truda i skoro ništa se ne radi, da ih se podigne i uredi. —

Pod jednim vrbovim grmom, na debelom panju, što ga je za poslijednje velike vode Drava bogzna odakle dovaljala, sjedio je čovjek. U zubima mu kratka zatvorena lulica da se ne vidi žar i on pomalo dimi. Preko koljena puška. Tu je sjedio već preko pola sata i čekao. — To je bio zakupnik ribolovišta.

Već nekoliko večeri uzastopce šetao je on obalama Drave i rukavâ, pa je pošao i danas. Jednog dana valjda će ipak i dočekati. To je bilo njegovo uvjerenje u koje je nepokolebljivo vjerovao. Red i zakon mora biti i on mora da stane na trag kradljivcima iz svojeg lovišta. Doduše on i onako nema velike koristi od lova, jer se njime ni ne bavi, pošto — hvala bogu, govorio bi on — ima od čega da živi, ali i opet red mora da vlada u svijetu. On se na taj ribolov nekako navikao i bez njega bilo bi mu mrsko, a osim toga i plaća za nj zakupninu, pa kakva bi to onda bila pravica da mu drugi iz tog lovišta odnose najveću korist.

Čekao je još pola sata, a onda mu već dosadilo. Digao se i pošao par koraka. Tada je stao. — Slušao...

Na desnoj obali rukava kraj kojeg je čekao bila je visoka trska kojom je vjetar pomalo šumio. Ali iako se vjetar nije pojačavao, šum u trsci postajao je sve veći. Čuo se katkada i udarac nekog predmeta po trsci, koja je pucketala.

— Nema sumnje, to je od čamca. Neko se vozi po mojem ribolovištu. Da vidim tko je, pa da mu prisjedne, — pomisli zakupnik i ostade nepomičan iza grma.

Šum trske postajao je sve manji i čamac naskoro izbije na čistinu. U polumraku zakupnik je opažao dvije figure u čamcu. A čamac je lagano klizio po mirnoj vodi rukava. Na nekim mjestima bi stao i tu bi one figure u čamcu nešto izvlačile iz vode. Zatim bi opet pošli dalje.

Pomalo se čamac sve više udaljivao od mjesta gdje je bio zakupnik i on je bio prisiljen da se polako šulja obalom usporedo sa čamcem. Pazio je da ga oni u čamcu ne primjete i sagnutog tijela išao obalom:

— Ipak će te vi meni doći na kraj, — mrmljao je zakupnik. — A tada ćemo vidjeti koji su to junaci. I vlastite mreže imadu podmetnute u mojem lovištu. To pouzdano znadem, jer u ovom rukavu ja u zadnje vrijeme nisam položio mreže. Kako vidim to su kuražni ljudi. Mnogo si dozvoljavaju. Ali prisjest će im...

Na jednom mjestu isprečio se zakupniku jedan sporedni kanal, u kojem je bila duboka voda. Zaobići kanal nije mogao, a čamac je lagano odmicao... »Umaknut će mi, đavoli! Ali ne, neće!« — reče zakupnik sam sebi i uspravi se na obali:

— Hej, vi tamo u čamcu, stojte? Okrenite i vozite ovamo ili ću pucati!

U noćnoj tišini orio se zakupnikov glas obalama rukavâ i ona dvojica u čamcu trgoše se. Pogledaju prema obali gdje su na slaboj mjesečevoj svijetlosti malo nazirali spodobu zakupnika sa puškom. Časak su zastali, a onda brže zaveslaju.

Zakupnik je to opazio, jer udaljenost između njega i čamca nije bila veća od dvadeset metara. Brzo skine pušku s ramena i opali jedan hitac u zrak:

— Stojte! Drugi hitac ide vama u leđa.

Hitac i ova prijetnja djelovali su. Ona dvojica u čamcu vidjeli su da je razmak za hitac vrlo kratak i da ne mogu umaknuti, pa su stali.

— Okrenite i ovamo na obalu, da vas vidim junačine! — poviče zakupnik držeći pušku, koja se na hladnom jesenskom zraku lagano dimila.

Marko i Matija, jer to su oni bili, časak su još oklijevali, ali onda lagano okrenu čamac prema obali. Pristali su i iskočili napolje. Oblaci su se nekako razmaknuli i mjesečevo svijetlo postalo je jače. Sada ih je zakupnik prepoznao:

— A, — vi ste te dvije ptičice! No čuo sam ja već dugo, da vaše žene prodaju okolo po selima ribe. I eto, kako vidim, ribe iz mog lovišta. No, lijepi ste mi ljudi... Sutra će doći žandari do vas. Ja sam prestar da se s vama natežem. Za vas postoji zakon. Zakon sa paragrafima. I po njima ćete sjediti. — Da, tako je, a tako i mora biti. Svijet mora da bude pošten. A vi kažnjeni. Za to su žandari i zakoni, pa i bog neće vam to zaboraviti. Ni on ne plaća svake subote...

Marko i Matija šutjeli su. Pred njima je bio zakupnik s puškom i oni su bili mirni. Kad ne bi imao pušku oni bi ga možda i premlatili, jer sada je noć i oni daleko od sela, ali ovako nisu se usudili. Stajali su nijemo na obali i slušali njegovu prodiku.

— A gdje su one ribe, što ste ih čas prije vadili? Ovamo s njima. To su vam bile zadnje koje ste vadili. Metnite ih iz čamca na obalu, čamac izvucite da ga ne odnese voda, pa idite kući. Ja ću ribe ponijeti sam. A sutra, kako rekoh, žandari će raspravljati s vama.

Marko i Matija nisu molili zakupnika da ih ne prijavi. Zakupnik je bogat čovjek i oni su znali da ih on ne bi razumio. Stari je bio bogat i on nije

znao kako nevolja zna prisiliti čovjeka na koješta. Rekao bi im možda' zašto poštenim radom nisu zasluživali ono što im je manjkalo u kućama, a danas su vremena teška. To stari ne će da zna, jer njemu je dobro. A sit gladnome ne vjeruje. On ne zna da mu vjeruje.

Dok su bila bolja vremena Marko je radio u fabrici umjetnog gnojiva, kojim su i sluge tog istog zakupnika gnojili gladne zemlje podravskih naplavina i onda on nije trebao da u zakupnikovom lovištu lovi ribe, a Matija, on je obradivao svoj grunt i uz bolje cijene nekako bolje životario, ali danas, dogodilo se evo ovako kako baš jeste. Nema tu molbi i prošnjâ, nego kaže stari zakupnik: žandara, zakona i paragrafa. S time će se sve to svršiti. A ribe će pojesti zakupnik sa svojim slugama. Možda i žandari sutra.

Dok su Marko i Matija izvlačili čamac na obalu, zakupnik je mrežu s ribama prebacio na leđa i kad su ova dvojica bili sa čamcem gotovi, potjerao ih je kući. Oni su išli napred, a zakupnik sa ribama na ledima i puškom u ruci za njima.

Drava je šumjela i dalje. Trska i vrbe njihale se na vjetru, a oblaci su opet zakrili mjesečev lik. Noćnom tišinom čuli su se samo koraci trojice ljudi po mekanoj zemlji koja je odisala jesenskom truleži.

U selu su se rastali i pošli svaki svojoj kući. Na spavanje. Ne zna se čiji je san bio mirniji, a čiji nemirniji. Samo drugi dan, već skoro oko podne, kad su došli žandari bili su svi bistri i sabrani.

Marko i Matija nisu ništa govorili. Nisu govorile ni njihove žene. Marko i Matija su lovili, njihove žene su prodavale. Dobiveno su pojeli i danas nema ničega. Dakle govorili nisu ništa. Govorilo je samo selo:

— I žandari su došli k bokčiji!...

Zapisnik je bio načinjen i prijava na sud podnešena.

Došli su i pozivi, a pala je i osuda:

Marko i Matija imadu da odsjede svaki po mjesec dana zatvora i da zakupniku podmire štetu, koju je njihovom krivolovštinom pretrpio. U slučaju neutjerivosti, još mjesec dana hladovine...

*

Marko i Matija su na »ljetovanju« u uzama sreskog suda. Pile i cijepaju drva. Mato se naslonio na sjekiru i zagledao se u kut dvorišta. Hladni vjetar jeseni hladio mu je znojno čelo. On lagano strese glavom:

— Mi smo lovili ribe koje nisu ničije, za koje je jedan čovjek platio zakupninu i — prekršili smo zakon. Zakupnik je govorio da postoji zakon i paragrafi i eto mi mo po tim zakonima i paragrafima osuđeni. Protiv sile se neda ništa, i šta ti Marko veliš na to?

— Ništa. Savršeno ništa. Mjesec dana već skoro sjedim zajedno s tobom i, jer nemamo čime nadoknaditi štetu, još ćemo sjediti mjesec dana, pa šta onda? Osuđeni smo po zakonima i paragrafima i — samo šteta što ne mogu te sve zakone i paragrafe sakupiti i poslati kući da njima nahranim ženu i djecu!... Jer bogami ne znam kako oni doma žive dok sam ja ovdje.

— Ali kad izađemo ribe ćemo opet loviti, zar ne?

— Pa, — Marko slegne ramenima, — a šta ja mogu? Živjet se mora, a ribâ ima u Dravi. Mi nismo krivi što katkada moramo i protiv vjetra... kao što i naša djeca nisu kriva što moraju jesti. Hranit ćemo ih, pa makar krvlju morali ispirati kruh i odgajati ih za borbu, za bolji život. Jer i to mora jednog dana proći, a nigdje nije pisano, da naš život mora uvijek ostati ovakav kakav je danas. Ne, nigdje nije pisano i ja vjerujem u nove dane, u novi svijet!

Hladan oktobarski vjetar zašumio je granama i lišćem divljih kestenova što su bili u dvorištu sreskog suda. Nekoliko žutih listova otkinulo se sa grana i palo Marku upravo pred noge. On se sagne i podigavši jedan, stane ga promatrati. Gledao mu

je napola suhe žilice što su već skoro sasvim požutile i uvele. Časak je gledao, a onda zgužva listić i baci ga na zemlju, pa se okrene Mati:

— Gledaj, i ovaj list bio je jednoć dobar i potreban drvu, ali kad je došlo vrijeme novoga, on je morao otpasti. Kad bi on znao misliti sigurno bi prošlog proljeća mislio kako će vječno biti uz granu i primati sok iz zemlje. Danas je eto pao žut i uveo. Mate, i mi nećemo vječno sjediti ovdje u zatvoru i doći će drugi dani. Otpasti će ono što je uvelo i suho, a uzbujat će novi život· Novi seljački život. I taj novi život biti će onakav kakav ćemo mi sami stvoriti. Mate čuj, onakav kakav ćemo mi sami stvoriti. Ako ga budemo znali urediti dobro, bit će dobar, a ako ne, jao nama. Skinut ćemo jedan jaram i mjesto slobode metnuti drugi!

Mate je šutio zamišljen nad Markovim riječima. Nije više ništa rekao, razgovor je prestao i oni obojica nastavili sa cijepanjem drva. Po napola ogoljelim granama divljih kestena skakutalo je nekoliko vrabaca. Kreštali su ganjajući se između lišća i granâ, a vjetar je šumio i dalje kidajući sa granâ žuto uvelo lišće. Udarci sjekirâ odjekivali su dvorištem sudskog zatvora i njihova jeka odjekivala je muklo i nejasno o visoke zidine stare zgrade, koja je također trebala svoju obnovu...

Konac

Sadržaj:

